

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЦЕГОЛКО АННА ВІКТОРІВНА

УДК 347.66

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЯК
УЧАСНИКІВ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. В. Цеголко

Науковий керівник – Курило Тетяна В'ячеславівна, кандидат юридичних наук,
доцент

Львів – 2023

Анотація

Цеголко (Баранкевич) Анна Вікторівна. Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2023.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. Вибір предмета наукової роботи зумовлений як відсутністю цілісного теоретичного дослідження особливостей участі неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах, так і практичними проблемними питаннями, які виникають у процесі спадкування та зумовлені специфікою цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб.

У вступі до дисертації обґрунтовано важливість обраної теми дослідження, визначено його мету, завдання, окреслено наукові роботи, які використані в дослідженні як базові, розкрито наукову новизну та практичну доцільність отриманих результатів, наведено відомості про апробацію матеріалів дисертації.

Перший розділ дисертаційної роботи присвячений загальнотеоретичним і методологічним аспектам дослідження.

У першому підрозділі цього розділу окреслено історіографію дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах. Простежено хронологію та напрями проведених наукових робіт із питань відкриття спадщини, прийняття або відмови від прийняття спадщини, заповіту, охорони та захисту спадкового майна, обсягу прав та обов'язків неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, місця та ролі нотаріуса в процесі спадкування неповнолітніми особами. Для з'ясування базових понять цивільного та спадкового права, які використані під час написання наукової роботи, проаналізовані праці вчених-цивілістів, напрацювання яких сприяли реформуванню цивільного та спадкового права, стали підґрунтям для багатьох

сучасних наукових робіт. Також наголошено на сучасних дослідженнях актуальних питань спадкування в умовах воєнного стану.

У другому підрозділі першого розділу дисертації детально розглянуто питання методології проведеного дослідження. Підкреслено важливість правильного вибору методів дослідження з урахуванням їх відповідності предмету дослідження, результативності та надійності, зрозумілості та можливості використання на різних етапах наукового пізнання. Вказано, що всі обрані методи застосовані у взаємозв'язку та взаємодоповненні. Наведено перелік філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які використані у науковій роботі, проілюстровано результати, отримані за допомогою тих чи інших методів.

Другий розділ дисертації присвячений аналізу цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах.

Перший підрозділ цього розділу містить детальний та системний аналіз численних наукових підходів до розуміння таких понять, як «правовий статус особи», «цивільно-правовий статус особи», «елементи цивільно-правового статусу». Виокремлено спільні та відмінні підходи науковців до визнання змісту та складових елементів (характеристик) тих чи інших понять. Осмислено теоретичні положення елементів цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб. Охарактеризовано такі особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб, як темпоральність, відсутність абсолютної самостійності, комплексність. Аргументовано, що необхідність у визначених законом випадках доповнення цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб елементами цивільно-правового статусу батьків (усиновлювачів), піклувальника не слід розглядати як певний дефект, а навпаки – як особливість, яка зумовлена віковим критерієм. Обґрунтовано доцільність використання при дослідженні цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як спадкоємців, з урахуванням презумпції прийняття спадщини, категорії «фактичний спадкоємець». Зауважено, що права та обов'язки, які включені до складу спадщини, не тотожні правам та обов'язкам, які є складовими елементами цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб.

У другому підрозділі другого розділу увагу зосереджено на особливостях реалізації неповнолітніми особами права на спадкування. Розглянуто нормативно-правове регулювання порядку прийняття спадщини неповнолітніми особами. На основі системного вивчення законодавчих положень у дисертації проведено узагальнення процедур прийняття спадщини, відмови від прийняття спадщини, відкликання такої відмови, виокремлено особливості кожної з них. Наголошено, що першочерговим у здійсненні права на спадкування є етап прийняття спадщини, який у випадку спадкування неповнолітніми особами зводиться до «пасивного спадкування», законодавчо закріпленої презумпції прийняття спадщини. Розглянуто особливості прийняття спадщини неповнолітніми усиновленими дітьми, їх правовий зв'язок із кровними родичами та усиновлювачами. Досліджено правове регулювання реалізації права на спадкування неповнолітніми утриманцями спадкодавця. Обґрунтовано доцільність подання неповнолітніми особами заяви про прийняття спадщини у разі: неможливості (утруднення) встановити дійсне коло спадкоємців; спадкування майна, яке потребує видачі свідоцтва про прийняття спадщини; наявності спору про право на спадкування; ускладнення відносин спадкування іноземним елементом; в умовах воєнного стану в Україні, коли неповнолітній спадкоємець перебуває за кордоном чи спадкове майно знаходиться на тимчасово окупованих територіях.

Детально розглянуто право на обов'язкову частку у спадщині як особисте, персоніфіковане право, реалізація якого не залежить від волі спадкодавця та має на меті забезпечити збереження мінімальних гарантій утримання після смерті спадкодавця. Вказано, що це право зумовлено не лише віковими особливостями спадкоємців, а й родинною спорідненістю з спадкодавцем. Розглянуто особливості здійснення права на обов'язкову частку у спадщині за наявності заповіту, запропоновано способи визначення розміру такої. Констатовано, що це право не повинно допускати зловживань з боку неповнолітнього спадкоємця, нівелювати дійсну волю спадкодавця, дозволяти адресну відмову від прийняття обов'язкової частки у спадщині.

З'ясовано особливості відмови від прийняття спадщини неповнолітніми особами та відкликання такої. Наведено приклади, коли неповнолітній особі доцільно відмовитись від спадкового майна. Запропоновано, що, за відсутності об'єктивної можливості отримати згоду обох батьків (усиновлювачів) на відмову неповнолітньої особи від прийняття спадщини, відповідна заява може бути подана за згодою одного з батьків у випадку, якщо інший з батьків проживає окремо від дитини протягом не менше шести місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, що встановлено рішенням суду як факт, який має юридичне значення, та за згодою органу опіки та піклування. Якщо ж між батьками існує спір щодо доцільності відмови неповнолітньої особи від спадщини, запропоновано, що така заява подається за згодою одного з батьків, за наявності рішення органу опіки та піклування або суду, які набрали законної сили та якими вирішено відповідний спір, а також згоди органу опіки та піклування на таку відмову. Відображено роль органів опіки та піклування, нотаріуса у процесі реалізації неповнолітніми особами спадкових прав. Наголошено на важливості під час визначення долі спадкового майна дотримуватись якнайкращих інтересів неповнолітніх спадкоємців, а також на важливості добросовісності дій батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування.

Питання охорони спадкового майна розкрито у третьому підрозділі другого розділу наукової роботи. Вказано, що актуальність інституту охорони спадкових прав зумовлена особливостями спадкового майна, часовим проміжком між відкриттям спадщини та її оформленням. Досліджено роль нотаріуса при здійсненні заходів з охорони спадкового майна. На основі аналізу наукових положень запропоновано виділити такі ознаки охорони спадкового майна: комплексність; наявність мети; здійснення в інтересах чітко визначеного кола осіб; оплатний характер; припинення прийняттям спадщини спадкоємцями або набранням законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою. Підкреслено обов'язковість вжиття заходів щодо охорони спадкового майна у разі спадкування неповнолітніми особами. Зазначено, що такі заходи мають бути

вчасними та послідовними. Розглянуто питання опису спадкового майна як елемента охорони такого. Підтримано пропозиції науковців не описувати усе наявне майно суцільним порядком, якщо виявлено речі, які об'єктивно, раціонально не могли належати спадкодавцеві, що усуне потребу витребування надалі таких речей у спадкодавців третіми особами. Також зауважено, що під час опису може бути виявлено майно з різними правовими режимами, що впливає на порядок та можливість успадкувати таке майно. Окреслено особливості опису спадкового майна, яке знаходиться у банківському сейфі. На підставі системного аналізу законодавчих положень зроблено висновок, що проведення опису вмісту індивідуального банківського сейфу необхідно не так для охорони спадкового майна, як для визначення обсягу такого. У дисертації запропоновано до характерних рис договору зберігання, предметом якого є спадкове майно, що відрізняють його від договорів зберігання інших видів майна, віднести: 1) суб'єктний склад; 2) укладення на користь третьої особи; 3) наявність спеціальної мети укладення – збереження спадкового майна в інтересах спадкоємців.

Як особливий спосіб охорони спадкового майна досліджено питання управління спадковим майном. Вказано, що, окрім фактичного збереження спадкового майна, управління таким полягає в підтриманні оборотоздатності майна, отриманні прибутку та здебільшого стосується того майна, яке потребує постійного управління. Досліджено питання відповідальності призначеного охоронця за розтрату або приховування спадкового майна, а також цивільної відповідальності за заподіяну шкоду спадкоємцеві. Зазначено про необхідність побудови правової конструкції відповідальності нотаріуса перед неповнолітніми особами за втрату або пошкодження спадкового майна, яке передано на зберігання.

У третьому розділі дисертації досліджено поняття, види способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, а також питання такого захисту в контексті судової практики.

У першому підрозділі цього розділу констатовано, що право на захист безпосередньо пов'язано зі суб'єктивними правами та в межах досліджуваної

проблематики повинно забезпечити належне здійснення спадкових прав та обов'язків шляхом відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав (охоронюваних законом інтересів) неповнолітньої особи. Вказано, що заходи захисту спадкових прав неповнолітніх осіб реалізуються через самостійні дії, дії уповноваженого суб'єкта, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, у межах законодавчо наданих повноважень та у встановленому порядку. Акцентовано на тому, що обраний спосіб захисту повинен відповідати суті порушеного права, бути ефективним і співмірним з характером самого порушення. Підкреслено, що у випадку спадкування неповнолітніми особами особливість захисту їх прав визначається як специфікою правового статусу самої особи, так і правовою невизначеністю, в якій перебуває спадкове майно з часу відкриття спадщини до часу її прийняття. Зауважено, що Книга 6 Цивільного кодексу України не містить окремої статті, якою б закріплювались спеціальні способи захисту спадкових прав. Автор дослідження розглядає можливість для захисту спадкових прав застосовувати перелічені у статті 16 Цивільного кодексу України загальні способи захисту цивільних прав, а також виокремити спеціальні способи захисту з системного аналізу всієї Книги 6 Цивільного кодексу України. Проведено порівняння способів захисту права на обов'язкову (резервну) частку у спадщині, які існують в іноземних державах. Розглянуто порядок забезпечення балансу між волею спадкодавця та інтересами обов'язкових спадкоємців.

Розглянуто роль нотаріуса в забезпеченні захисту спадкових прав неповнолітніх осіб. Зазначено, що нотаріус може захищати спадкові права неповнолітніх осіб лише за відсутності спору щодо спадкового майна. Такий захист не зводиться виключно до проведення опису відповідного майна. Автор звертає увагу на важливості для захисту спадкових прав неповнолітніх осіб накладення нотаріусом заборони на відчуження нерухомого спадкового майна. Також досліджено договір управління спадковим майном, який укладений нотаріусом, крізь призму відповідальності управителя. Розглянуто питання кримінальної та цивільної відповідальності управителя за шкоду, яка завдана

неповнолітньому спадкоємцеві. Проаналізовано роль нотаріуса у захисті спадкових прав за законодавством інших європейських держав.

Останній підрозділ дисертації присвячений вивченню та аналізу судової практики з питань захисту спадкових прав неповнолітніх осіб. Розглянуто важливість та особливості судового захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, спірні питання позовного та окремого провадження у спадкових справах. Виокремлено такі характерні риси судового захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, як специфічний предмет захисту, суб'єктний склад, доказова база, ускладнене нормативно-правове регулювання. Обґрунтовано положення про те, що судовий захист спадкових прав неповнолітніх осіб може відбуватись і шляхом установлення судом юридичних фактів. Розглянута поточна судова практика з досліджуваного питання. Наведено практику Європейського суду з прав людини в контексті проблем спадкування на тимчасово окупованих територіях України, що вкрай актуально під час проведення дисертаційного дослідження.

Запропоновано механізми практичного вирішення спірних питань у процесі здійснення неповнолітніми особами права на спадкування та удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, спадкові правовідносини, спадкоємці, спадкодавці, неповнолітні особи, цивільно-правовий статус, заповіт, обов'язкова частка, договір, відкриття спадщини, прийняття спадщини, способи захисту, охорона спадкового майна.

SUMMARY

Tseholko (Barankevych) Anna Viktorivna. Civil status of minors as participants in inheritance relations. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The thesis for the degree of Doctor of Philosophy in speciality 081 – "Law". Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2023.

The dissertation deals with the comprehensive study of the civil status of minors as participants in hereditary legal relationships. The choice of the subject matter of the scientific work is stipulated by the lack of a complete theoretical investigation of the peculiarities of the participation of minors in inheritance relations, as well as practical problematic issues that arise in the process of inheritance and are determined by the special features of the civil status of minors.

The introduction of the dissertation provides the significance of the chosen research topic, its purpose and tasks, the scientific works used in the research as basic ones, the scientific novelty and practical expediency of the obtained results, and information about the approval of the dissertation materials.

The first chapter of the dissertation is devoted to the general theoretical and methodological aspects of the conducted research.

The first subsection of this chapter outlines the historiography of the study of the civil status of minors in inheritance relations. The author traces the chronology and directions of scientific works on the issues of opening, accepting of inheritance or refusing it, will, defence and protection of inherited property, the scope of rights and obligations of minors as participants in hereditary legal relationships, the place and role of the notary in the process of inheritance by minors. To clarify the basic concepts of civil and inheritance law used in scientific work, the author has analyzed the works of scientists of civil law. Their works contributed to the civil and inheritance law reform and became the basis for many modern scientific works. Attention is also drawn to modern studies of current inheritance issues under martial law.

The methodology of the conducted research is discussed in detail in the second subsection of the first chapter. The importance of the correct choice of scientific methods, taking into account their relevance to the subject matter of the research,

effectiveness and reliability, comprehensibility and possibility of use at various stages of scientific knowledge, is emphasized. It is indicated that all the selected methods are applied in interconnection and complementarity. The list of philosophical, general scientific and special legal methods used in scientific work is given, and the results obtained with the help of these or other methods are illustrated.

The second chapter of the dissertation deals with the analysis of the civil status of minors in inheritance relations.

The first subsection of this chapter contains a detailed and systematic analysis of numerous scientific approaches to understanding such concepts as "legal status of a person", "civil status of a person", and "elements of civil status". Common and different approaches of scholars to recognizing the content and constituent elements (characteristics) of certain concepts are singled out. The theoretical provisions of minors' civil status elements are elaborated. Such features of the civil status of minors as temporality, lack of absolute independence, and complexity are characterized. The necessity of supplementing the civil status of minors with elements of the civil status of parents (guardians) in cases determined by law should not be considered a particular defect but, on the contrary, a feature defined by the age criterion. The expediency of using the "actual heir" category when investigating the civil status of minors as heirs, taking into account the presumption of accepting inheritance, is substantiated. It is noted that the rights and obligations included in the inheritance are not identical to the rights and obligations that are constituent elements of the civil status of minors.

In the second subsection of the second chapter, the author focuses on the peculiarities of implementing the right to inheritance by minors. The normative and legal regulation of the procedure of accepting inheritance by minors is considered. Based on the systematic study of legislative provisions, the dissertation summarizes the procedures for accepting, refusing to accept inheritance, and revoking such refusal. It highlights the features of each of them. The priority in exercising the right to inheritance is the stage of acceptance of inheritance, which in the case of inheritance by minors is reduced to "passive inheritance", a legally established presumption of acceptance of inheritance. The peculiarities of accepting inheritance by minor adopted children and

their legal relationship with relatives by blood and adoptive parents are considered. The legal regulation of the exercise of the right to inheritance by minor dependents of the testator is examined. The author substantiates the practicality of applying for accepting inheritance by minors in case of impossibility (difficulty) to establish a valid circle of heirs; inheritance of property, which requires the issuance of a certificate of accepting inheritance; the existence of a dispute about the right to inheritance; complication of inheritance relations by a foreign element; under martial law in Ukraine, when the minor heir is abroad, or the inherited property is located in the temporarily occupied territories.

The right to a natural portion in inheritance is examined in detail as an individual, personified right, the implementation of which does not depend on the testator's will and aims to ensure the preservation of minimum guarantees of maintenance after the testator's death. This right is predetermined not only by the age characteristics of the heirs, but also by family kinship with the testator. The peculiarities of exercising the right to a natural portion in inheritance in the presence of a will are considered, and methods of determining its size are proposed. It is established that this right should not allow abuse by a minor heir, nullify the valid will of the testator, or allow a targeted refusal to accept a natural portion in inheritance.

The special features of refusal to accept inheritance by minors and its revocation are elucidated. The author gives examples of when it is expedient for a minor to refuse inherited property. It is proposed that in the absence of an objective possibility to obtain the consent of both parents (guardians) for the refusal of a minor to accept inheritance, a corresponding application can be submitted with the consent of one of the parents in case the other parent lives separately from the child for at least six months, does not take part in the upbringing and maintenance of the child or if his place of residence is unknown, which is established by a court decision as a fact that has legal force, and with the consent of the guardianship authority. Suppose there is a dispute between parents regarding the practicality of a minor's refusal of inheritance. In that case, it is suggested that such an application be submitted with the consent of one of the parents in the presence of a decision of the body of guardianship, custody, or court, which has

entered into force and which resolved the relevant dispute, as well as the consent of the body custody upon such refusal. The role of guardianship and custody bodies, notary in implementing inheritance rights by minors is reflected. The importance of following the best interests of minor heirs and the good faith actions of parents (adoptive parents), guardians, and guardianship and custody authorities is emphasized when determining the fate of inherited property.

The defence of inherited property is disclosed in the third subsection of the dissertation's second chapter. The relevance of the institution of inheritance rights protection is due to the peculiarities of the inherited property; the time interval between the opening of inheritance and its registration is determined. The notary's role in implementing measures for the protection of inherited property is studied. Based on the analysis of scientific provisions, the author proposes to highlight the following features of the protection of inherited property: complexity; purpose; implementation in the interests of a clearly defined circle of persons; payment nature; termination by the acceptance of the inheritance by the heirs or entry into legal force of the court's decision to recognize the inheritance as dead. The obligation to take measures for the protection of inherited property in case of inheritance by minors is emphasized. It is noted that such measures should be timely and consistent. Describing inherited property as an element of such protection is considered. The author agrees with scientists' proposals not to define all available property in a continuous procedure if things were discovered that objectively rationally could not belong to the testator, which would eliminate the need to claim such things from testators by third parties in the future. During the inventory, property with different legal regimes may be discovered, which affects the procedure and possibility of inheriting such property. Features of the description of inherited property, which is in a bank safe, are outlined. Based on a systematic analysis of legislative provisions, it is concluded that the description of the contents of an individual bank safe is necessary more for the defence of inherited property than for determining its amount. In the dissertation, it is proposed to attribute the following to the characteristic features of the custody agreement, the subject matter of which is

inherited property, which distinguishes it from the custody agreements of other types of property:

- 1) Subject matter structure.
- 2) Conclusion in favour of a third party.
- 3) The presence of a particular purpose of the conclusion – preservation of the inherited property in the interests of the heirs.

The issue of managing inherited property is investigated as a particular method of protecting inherited property. In addition to the actual preservation of inherited property, its management consists of maintaining the turnover capacity of the property, obtaining profit and, for the most part, concerns the property that requires constant management. The issue of liability of the appointed guardian for waste or concealment of inherited property, as well as civil liability for damage caused to the heir, is investigated. The need to build a legal construction of the notary's liability to minors for the loss or damage of inherited property, which has been transferred for custody, is indicated.

In the third chapter of the dissertation, the concept, types of methods of protection of the inheritance rights of minors, as well as the issue of such protection in the context of judicial practice are investigated.

In the first subsection of this chapter, it is stated that the right to protection is directly related to subjective rights and, within the scope of the researched issues, should ensure the proper implementation of inheritance rights and obligations by restoring violated, unrecognized or contested rights (interests protected by law) of a minor. The measures to protect the inheritance rights of minors are implemented through independent actions, actions of an authorized subject, and the activities of jurisdictional bodies and individuals within the limits of the powers granted by law and the established order. The chosen protection method must correspond to the essence of the violated right and be adequate and commensurate with the nature of the violation itself. In the case of inheritance by minors, the particularity of the protection of their rights is determined both by the specifics of the legal status of the person himself and by the legal uncertainty in which the inherited property is located from the time of the

opening of the inheritance to the time of its acceptance. It is noted that Book 6 of the Civil Code of Ukraine does not contain a separate article that would establish unique methods of protection of inheritance rights. At the same time, the author considers the possibility of applying the general methods of protection of civil rights listed in Article 16 of the Civil Code of Ukraine for the protection of inheritance rights, as well as to single out unique methods of protection from the systematic analysis of the entire Book 6 of the Civil Code of Ukraine. A comparison of the methods of protecting the right to a natural (reserve) portion in the inheritance, which exists in foreign countries, is made. The procedure for ensuring a balance between the testator's will and the forced heirs' interests is considered.

The notary's role in ensuring the protection of the inheritance rights of minors is revealed. A notary can protect the inheritance rights of minors only in the absence of a dispute regarding the inheritance. Such protection is not limited solely to the description of the relevant property. The author draws attention to the importance of the notary imposing a ban on the alienation of immovable inherited property for the protection of the inheritance rights of minors. The agreement for the management of inherited property, which a notary concluded, is also examined in the light of the manager's responsibility. The manager's criminal and civil liability for damage caused to a minor heir is considered. The notary's role in protecting inheritance rights under the legislation of other European states is analyzed.

The last part of the dissertation is devoted to the study and analysis of judicial practice on the protection of the inheritance rights of minors. The importance and peculiarities of judicial protection of the inheritance rights of minors, controversial issues of lawsuits and separate proceedings in inheritance cases are investigated. Such characteristic features of the judicial protection of the inheritance rights of minors as the specific object of protection, the composition of subjects, the evidence base, and the complicated legal regulation are singled out. The provision that judicial protection of the inheritance rights of minors can also take place through the establishment of legal facts by the court is substantiated. The current judicial practice on the researched issue is considered. The European Court of Human Rights practice in the context of

inheritance problems in the temporarily occupied territories of Ukraine is presented, which is highly relevant during the dissertation research.

Based on the research results, mechanisms for practical resolution of controversial issues in exercising the right to inheritance by minors and improvement of legal regulation in this area are proposed.

Keywords: inheritance law, inheritance, inheritance relations, heirs, testators, minors, civil status, will, natural portion, agreement, opening of inheritance, acceptance of inheritance, methods of protection, defence of inherited property.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Баранкевич А. В., Курило Т. В. Особливості правового статусу дитини у Цивільному кодексі України. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 108–114.
2. Баранкевич А. В. Особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 90. С. 19–25.
3. Баранкевич А. В. Судовий захист спадкових прав неповнолітніх осіб. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 217–223.
4. Barankevych A. Special ways to protect the inheritance rights of minors. *Social and Legal Studios*. 2022. 5(3). P. 38–44.
5. Баранкевич А. В. Право неповнолітніх осіб на обов'язкову частку у спадковому праві країн ЄС – перспективи розвитку та досвід для України. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2023. Вип. 2. С. 17–25.
6. Баранкевич А. В. Механізм захисту спадкових прав неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 78. Частина 1. С. 141–146.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Курило Т. В., Баранкевич А. В. Правовий статус дитини в міжнародних правових актах та проблеми імплементації їх норм в національне законодавство України. *Methodology and science foundation of modern jurisprudence: collective monograph / Bortnyak V., Bortnyak K., Bohdan K., etc. International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, 2020. С. 48–52.*
2. Баранкевич А. В. Характеристика елементів цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 4–5 червня 2021 р.)*. Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2021. С. 38–41.

3. Баранкевич А. В. Охорона спадкових прав неповнолітніх осіб. *Шлюбно-сімейні правовідносини: виклики сьогодення* : збірник тез доповідей учасників круглого столу (м. Львів, 29 жовтня 2021 р.) / упорядник В. О. Кучер. Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 6–8.

4. Баранкевич А. В. Гендерна рівність неповнолітніх осіб як спадкоємців в законодавстві України: історико-правовий аналіз. *Правові гарантії гендерної рівності в секторі безпеки і оборони України* : збірник тез доповідей учасників круглого столу (м. Львів, 17 червня 2021 р.) / упор. І. М. Євхутич. Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 13–17.

5. Баранкевич А. В. Особливості реалізації неповнолітніми особами права на відмову від прийняття спадщини. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10–11 грудня 2021 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 45–48.

6. Баранкевич А. В. Захист спадкових прав неповнолітніх осіб з урахуванням норм міжнародного права. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25 лютого 2022 р.) / редкол. В. П. Маковій та ін. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 40–42.

7. Баранкевич А. В. Строки прийняття спадщини неповнолітніми спадкоємцями в умовах воєнного стану. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції* : збірник тез доповідей учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 р.) / упорядники : Д. Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 19–22.

8. Баранкевич А. В. Особливості відмови від прийняття спадщини неповнолітніми особами в умовах воєнного стану. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : збірник міжнародної наукової інтернет-конференції. ГО «Наукова спільнота», 2023. Вип. 49. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3560.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	31
1.1. Історіографія дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах.....	31
1.2. Методологія дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах.....	54
Висновки до розділу 1.....	76
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....	79
2.1. Складові елементи цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві.....	79
2.2. Особливості реалізації неповнолітніми права на спадкування.....	99
2.3. Охорона спадкового майна неповнолітніх осіб.....	124
Висновки до розділу 2.....	143
РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЯК УЧАСНИКІВ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	147
3.1. Поняття та види способів захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах.....	147
3.2. Захист прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин у контексті судової практики.....	175
Висновки до розділу 3.....	195
ВИСНОВКИ.....	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	205
Додаток.....	225

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження. Спадкові правовідносини належать до найбільш поширених і посідають особливе місце в системі приватного права. Упродовж багатьох століть вони залишаються одним зі способів набуття права власності на об'єкти як рухомого, так і нерухомого майна шляхом універсального правонаступництва від померлого до спадкоємців.

Незважаючи на багатомісячну історію, спадкові відносини продовжують розвиватись та змінюватись з урахуванням впливу взаємопов'язаних економічних і суспільно-політичних факторів. Діджиталізація, розвиток медицини, міжнародні інтеграційні процеси, адаптація національного законодавства до законодавства країн Європейського Союзу, особливо воєнний стан, в якому перебуває Україна з лютого 2022 року, впливають на порядок і механізм прийняття спадщини, коло спадкоємців та об'єкти, які можуть входити до складу спадщини.

Зміни у спадкових правовідносинах не завжди отримують належне та вчасне нормативно-правове регулювання, а тому особливо важливою стає здатність цих правовідносин до саморегуляції, яка дозволяє учасникам спадкових правовідносин самостійно визначати модель своєї поведінки. Однак, якщо спадкоємцем є неповнолітня особа, то такої саморегуляції може бути недостатньо з кількох підстав.

По-перше, у цьому випадку спадкоємці через вік не мають повної цивільної дієздатності, а тому не можуть абсолютно самостійно визначати модель своєї поведінки та приймати необхідні рішення. Виникає потреба у залученні додаткових механізмів охорони та захисту спадкових прав таких спадкоємців.

По-друге, закріплені законодавцем гарантії отримання неповнолітніми особами обов'язкової частки спадкового майна не можуть нівелювати волю спадкодавця щодо розпорядження належним йому майном після смерті. В протилежному випадку порушуватиметься баланс між останньою волею заповідача та гарантіями, наданими неповнолітнім спадкоємцям. Окрім того, може виникати питання доцільності передачі в складі спадщини певного майна неповнолітньому спадкоємцю, який через вік і відсутність досвіду позбавлений

можливості належно управляти успадкованим майном, користуватись таким і надалі отримувати вигоду.

По-третє, спадкування неповнолітніми особами не може розглядатись як спосіб їх фінансового утримання навіть після смерті спадкодавця. Сучасне суспільство дозволяє неповнолітнім бути більш фінансово незалежними, що применшує важливість аліментарної складової. Особливо це проявляється, якщо неповнолітній спадкоємець не є дитиною спадкодавця та не належить до першої черги спадкоємців, а є, наприклад, утриманцем, братом (сестрою) померлого. Дискусійне питання щодо доцільності закріплення за такими неповнолітніми права на отримання частки у спадковому майні.

Ці та інші проблемні питання, які виникають під час спадкування неповнолітніми особами, вимагають вчинення як від них самих, так і від інших повнолітніх осіб, хоч і законних, однак нетипових дій, що може спричинити труднощі у нотаріальній діяльності та бути причиною судових спорів.

Зазначене дозволяє стверджувати, що необхідний ретельний комплексний науковий аналіз та активізація наукових досліджень із питань цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. Дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин на концептуальному рівні дасть змогу визначити та охарактеризувати напрями подальшого розвитку як цивільного, так і спадкового права, сприятиме розвитку й удосконаленню теорій, які вже сформовані у правовій доктрині.

Спадкове право та спадкові правовідносини неодноразово ставали об'єктом вітчизняних наукових досліджень таких правників-цивілістів, як В. В. Валах, А. О. Гелич, О. В. Дзера, М. С. Долинська, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, Л. В. Козловська, О. Є. Кухарев, Т. В. Курило, В. О. Кучер, М. О. Михайлів, О. П. Печений, З. В. Ромовська, Є. О. Рябоконт, І. В. Спасибо-Фатеєва, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса.

У роботах вказаних науковців досліджувались як базові теоретичні основи спадкового права, так і окремі питання щодо: порядку та черговості спадкування;

заповіту як правового інструменту передачі майна після смерті; складових спадщини; обов'язкової частки як однієї з гарантій здійснення права на спадкування; місця та ролі нотаріату в спадкових правовідносинах; спадкування у сфері міжнародного приватного права, застосування колізійних норм.

Вивчення окремих питань спадкування на рівні кандидатських та докторських дисертацій здійснювали: Є. О. Рябокони («Спадкове правовідношення в цивільному праві», 2002 р.); Є. І. Фурса («Спадкові правовідносини у нотаріальній та судовій практиці», 2004 р.); В. В. Валах («Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США)», 2009 р.); А. О. Гелич («Об'єкти спадкування за цивільним законодавством України», 2011 р.); І. Я. Федорич («Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України», 2018 р.); А. М. Ковальчук («Право на обов'язкову частку у спадщині», 2020 р.); А. Ю. Кірик («Гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом», 2021 р.); Ю. О. Зінкевич («Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини», 2022 р.); В. В. Маньковський («Поняття та види спадкування за цивільним законодавством України, Литви та Польщі: порівняльно-правовий аналіз», 2022 р.); О. Є. Кухарев («Диспозитивність у спадковому праві», 2022 р.); М. О. Михайлів («Спадкування у міжнародному приватному праві», 2022 р.).

Вагоме значення для науково-теоретичного аналізу питань спадкування має монографія Ю. О. Заїки «Спадкове право в Україні: становлення і розвиток» (2007 р.), в якій проаналізовано правові конструкції спадкового законодавства, надано пропозиції щодо вдосконалення інститутів спадкового права.

Результативним поєднанням теоретичних напрацювань і судової практики з питань спадкового права стала монографія «Спадкове право крізь призму судової практики» за редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої. Викладені у цій монографії положення, пропозиції та висновки взяті за теоретичну основу при проведенні цього наукового дослідження та сприяли формулюванню власних висновків і пропозицій з досліджуваного питання.

Окрім того, зважаючи на комплексність і багатовимірність досліджуваного питання, науково-теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці фахівців у галузі теорії права, конституційного та сімейного права.

У науковій роботі як інформаційний та емпіричний елементи використані матеріали судової та нотаріальної практики. Проведено узагальнення судової практики щодо питань спадкування неповнолітніми особами, виокремлено актуальні правові позиції Верховного Суду.

Мета та завдання дослідження. *Мета* дисертації полягає у всебічному комплексному науковому аналізі цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, формулюванні висновків та пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері спадкування неповнолітніми особами, його узгодження з нормами міжнародного приватного права.

Досягнення вказаної мети стало можливим через вирішення таких завдань:

- проаналізувати історичні витoki дослідження проблем цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах;
- розкрити методологічні аспекти задекларованої теми;
- проаналізувати складові елементи цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин;
- дослідити особливості реалізації неповнолітніми особами права на спадкування;
- з'ясувати особливості охорони спадкового майна неповнолітніх осіб;
- проаналізувати цивільно-правові способи захисту прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин;
- дослідити види способів захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах;
- розглянути питання захисту прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин у контексті судової практики.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у сфері спадкування неповнолітніми особами.

Предмет дослідження – це цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин.

Методи дослідження. Відповідно до вказаних мети та завдань, у науковій роботі комплексно поєднано застосування філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Методи обрані з огляду на їх результативність, надійність, зрозумілість і доступність використання. У кожному підрозділі наукової роботи застосовано загальнонаукові методи, які мають міждисциплінарний характер.

Серед таких методів використано: *аналіз* (зادля вивчення цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб – учасників спадкових правовідносин як структурно-організованої системи; з'ясування питань реалізації права на спадкування неповнолітніми особами, охорони та захисту спадкових прав неповнолітніх осіб); *синтез* (з метою визначення послідовності дій неповнолітніх спадкоємців при реалізації права на спадкування; дослідження цивільно-правового статусу батьків (усиновлювачів), піклувальника як доповнюючої складової); *порівняння* (зіставлено особливості спадкування неповнолітніми особами за наявності заповіту та без нього, при охопленні заповітом усього майна та лише його частини; проаналізовано спадкування неповнолітніми в країнах Європейського Союзу та в Україні); *аналогію* (застосована під час вивчення наслідків неприйняття спадщини неповнолітньою особою та відмови від прийняття такої; при вивченні процедур подання неповнолітніми спадкоємцями заяви про відмову від прийняття спадщини та відкликання такої заяви; проведено паралелі між повноваженнями батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування, нотаріуса; досліджено питання співвідношення охорони та управління спадковим майном до прийняття спадщини неповнолітньою особою); *теоретичне моделювання* (спроектовані ситуації неузгодженості волі батьків (усиновлювачів), піклувальника щодо доцільності прийняття спадщини неповнолітньою особою; змодельовано способи визначення розміру обов'язкової частки у спадщині); *діалектичний метод* (простежено зміну динаміки цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин з

огляду на зміни у суспільстві, політичну ситуацію та економічний розвиток; відображено вплив інших галузей права на досліджуване питання); *історичний метод* (розглянуто цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин з урахуванням традицій та праворозуміння конкретного історичного періоду; простежено трансформацію цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як спадкоємців); *індукцію та дедукцію* (використано для формування цілісної картини про місце та роль неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах).

Для більш змістовного дослідження правової природи участі неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах застосовано спеціально-юридичні методи: *порівняльно-правовий* – для дослідження питання формування та нормативного закріплення цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин; *формально-юридичний* – задля розуміння основних понять дослідження, систематизації законодавство, яке регулює досліджуване питання; *метод інтерпретації*, за допомогою якого проведена оцінка відповідності правових норм та правових ідей з досліджуваного запита суспільства. Зміст правових норм з'ясовано у їх взаємозв'язку з іншими нормами; розтлумачено подібності та відмінності між неприйняттям спадщини та відмовою від прийняття спадщини; *юридична герменевтика* використана для роз'яснення змісту нормативно-правових актів, а також судових рішень.

Під час вивчення судової практики з досліджуваного питання застосовано *емпіричний метод*, який допоміг простежити єдність судової практики щодо питань спадкування неповнолітніми особами.

Наукова новизна отриманих результатів. Це перше комплексне дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, де проаналізовані не лише теоретичні засади, наявні правові конструкції, а й практичні питання та судова практика з досліджуваної теми. За результатами наукової роботи сформульовано концепцію цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. Отримані результати дослідження спрямовані на подальший розвиток цивільного

та спадкового права щодо регулювання спадкових правовідносин за участі неповнолітніх осіб з урахуванням поточних викликів суспільства.

За результатами проведеної наукової роботи запропоновано положення та висновки, які містять елементи теоретичної та практичної новизни. Зокрема:

уперше:

– запропоновано: якщо розмір спадкової частки неповнолітньої особи, який вказаний у заповіті, є меншим від половини частки, яка мала б належати такому спадкоємцеві при спадкуванні за законом, то спадкоємцю слід отримати частку, якої не вистачає, з частини спадкового майна, не охопленого заповітом. Якщо ж заповітом охоплено усе майно, однак розмір частки неповнолітнього спадкоємця у заповіті визначено меншим, ніж встановлено законом, то частку, якої не вистачає, запропоновано визначити шляхом пропорційного зменшення розміру часток інших спадкоємців на виявлену різницю. Якщо неповнолітній спадкоємець включений у заповіт, повинна враховуватись частка спадкового майна, передана за заповітом;

– запропоновано алгоритм вирішення питання відмови від прийняття спадщини неповнолітньою особою за наявності згоди лише одного з батьків (усиновлювача), а не обох. Запропоновано доповнити частину 3 статті 1273 Цивільного кодексу України абзацом у такій редакції: *«Відмова неповнолітньої особи від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків (усиновлювачів), а також органу опіки та піклування у випадку, якщо інший з батьків (усиновлювачів) проживає окремо від неповнолітньої дитини (усиновленої особи) протягом не менше шести місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме. Вказані обставини повинні бути встановлені рішенням суду як факт, який має юридичне значення»*. Частину 4 статті 1273 Цивільного кодексу України викласти у такій редакції: *«За наявності між батьками (усиновлювачами) спору щодо доцільності прийняття неповнолітньою особою спадщини, заява неповнолітньої особи про відмову від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків*

(усиновлювачів) як це встановлено частиною 3 цієї статті, за наявності рішення органу опіки та піклування або суду, якими вирішено відповідний спір по суті»;

– аргументовано доцільність закріплення відповідальності нотаріуса перед неповнолітніми спадкоємцями за невжиття або несвоєчасне вжиття заходів з охорони спадкового майна. Запропоновано доповнити частину 3 статті 1283 Цивільного кодексу України абзацом 3 такого змісту: *«Нотаріус або в сільських населених пунктах – уповноважена на це посадова особа відповідного органу місцевого самоврядування несе відповідальність за невжиття або несвоєчасне вжиття заходів з охорони спадкового майна, що спричинило знищення, пошкодження, псування, втрату спадкового майна»*;

– визначено умови відповідальності управителя спадщиною. Запропоновано доповнити статтю 1285 Цивільного кодексу України частиною 4 такого змісту: *«Особа, яка управляє спадщиною, відповідає за завдані збитки у разі свого умислу або грубої необережності»*;

удосконалено:

– розуміння впливу вікової складової на формування цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. Вказано, що законодавець, з огляду на вік неповнолітніх, передбачає втручання у реалізацію їх прав з боку третіх осіб – батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Реалізація прав та здійснення обов'язків неповнолітньою особою потребують волевиявлення як самої особи, так і у певних випадках вимагають доповнення волею батьків (усиновлювачів) або піклувальника;

– поділ неповнолітніх спадкоємців на «потенційних» та «фактичних» спадкоємців. Оскільки неповнолітня особа вважається такою, що прийняла спадщину в силу закону (автоматично), без спеціального волевиявлення, особливістю переходу з правового статусу «потенційного спадкоємця» у правовий статус «фактичного» є: неподання заяви про відмову від спадщини; відсутність умов та обставин, передбачених статтею 1224 Цивільного кодексу України, за яких можливе усунення неповнолітньої особи від права на спадкування;

– положення про право неповнолітньої особи відмовитись від прийняття обов'язкової частки у спадщині. Зазначено, що персоніфікований характер права на обов'язкову частку зумовлений особистістю неповнолітнього спадкоємця, прагненням законодавця захистити права та інтереси такого у разі смерті особи, яка мала обов'язок щодо його утримання, а тому не може допускатись адресна відмова від обов'язкової частки у спадщині;

– твердження про застосування в'їдикаційного позову з метою забезпечення судового захисту спадкових прав. Обґрунтовано, що свідоцтво на спадщину, видане в установленому законодавством порядку, є документом, який підтверджує право власності неповнолітнього спадкоємця на спадкове майно. Неповнолітній спадкоємець вправі витребувати успадковане майно від добросовісного набувача в порядку, визначеному нормами Цивільного кодексу України, якщо таке майно вибуло з володіння спадкодавця не з волі померлого;

– положення щодо захисту спадкових прав неповнолітніх осіб нотаріусом. Виокремлено такі групи нотаріальних дій, які спрямовані на захист спадкових прав неповнолітніх осіб: щодо посвідчення юридичних фактів; щодо надання офіційної сили безспірним фактам та документам; щодо накладенням заборон щодо відчуження майна; щодо забезпечення схоронності майна або документів;

набули подальшого розвитку:

– підстави здійснення охорони спадкового майна у випадку, коли спадкоємцем є неповнолітня особа. Вжиття заходів охорони спадкового майна набуває ознак обов'язковості при спадкуванні неповнолітніми особами, якщо: спадкове майно потребує управління; є достовірна інформація про відсутність хоча б кількох осіб, які призвані до спадкування; якщо неповнолітній спадкоємець є дитиною, позбавленою батьківського піклування, або сиротою; в умовах воєнного стану, якщо неповнолітня особа перебуває за кордоном або майно знаходиться на тимчасово непідконтрольних територіях;

- пропозиції щодо застосування загальних способів захисту цивільних прав (передбачені у статті 16 Цивільного кодексу України) для ефективного захисту спадкових прав неповнолітніх осіб. При цьому необхідно враховувати: правову

невизначеність, в якій перебуває майно з моменту відкриття спадщини до її прийняття спадкоємцями; факт набуття неповнолітніми спадкоємцями, які прийняли спадкове майно, права власності з моменту відкриття спадщини; специфіку правового статусу неповнолітніх спадкоємців, які не можуть виступати самостійними учасниками судового процесу;

– погляди щодо відповідальності нотаріуса, охоронця та управителя спадкового майна перед неповнолітнім спадкоємцем за неналежне здійснення заходів з охорони чи управління спадковим майном. Оскільки охоронець та управитель майна призначаються безпосередньо нотаріусом, то важливо, щоб нотаріус, укладаючи відповідний договір в інтересах неповнолітнього спадкоємця щодо охорони чи управління спадковим майном, гарантував відповідальне та добросовісне ставлення зазначених осіб до своїх обов'язків. Критерії відповідальності та добросовісності охоронця та управителя повинні бути перевірені нотаріусом, який, в свою чергу, повинен проявити належну уважність при укладенні договору на управління спадщиною в інтересах неповнолітнього спадкоємця.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані та обґрунтовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції є результатом самостійної наукової діяльності та особистих досліджень автора. Їх підґрунтя становить аналітичне осмислення наукових праць учених-теоретиків, конституціоналістів та цивілістів, нормативно-правових актів, нотаріальної та судової практики. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані тільки ідеї, які є результатом роботи здобувача.

Апробація результатів дослідження. Базові положення та теоретичні висновки, а також узагальнення та рекомендації, висвітлені у дисертації, обговорювались на засіданнях кафедри теорії права, конституційного та приватного права факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ. Окремі положення дисертації оприлюднено на таких науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості розвитку

законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Харків, 4–5 червня 2021 р.); круглому столі «Шлюбно-сімейні правовідносини: виклики сьогодення» (м. Львів, 29 жовтня 2021 р.); круглому столі «Правові гарантії гендерної рівності в секторі безпеки і оборони України» (м. Львів, 17 червня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 10–11 грудня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права» (м. Одеса, 25 лютого 2022 р.); VIII Всеукраїнському круглому столі «Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 08 грудня 2022 р.); круглому столі «Правові засоби захисту прав і свобод дитини в Україні» (м. Львів, 02 червня 2023 р.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану роботи кафедри теорії права, конституційного та приватного права факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ у межах теми «Проблеми правового регулювання приватних відносин в умовах гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу» (номер державної реєстрації № 0123U103819).

Практичне значення очікуваних результатів визначається новизною одержаних результатів, які можуть бути використані для подальших наукових досліджень. У законодавчій діяльності – для внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів, які регулюють спадкові відносини, учасниками яких є неповнолітні. В освітньому процесі – під час проведення занять з навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне право та процес», «Приватне право: практика тлумачення і застосування», а також в процесі самостійної підготовки здобувачів бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 11.10.2023 № 85). Сформульовані теоретичні положення та практичні рекомендації можуть застосовуватись у діяльності органів нотаріату, пов'язаній з оформленням спадкових прав неповнолітніх осіб, охороною спадкового майна, а

також у процесі розгляду судами справ, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин.

Структура та обсяг дисертації. До структури дисертації входять вступ, три розділи, які охоплюють сім підрозділів, висновки, список використаних джерел та один додаток. Загалом дисертація становить 227 сторінок. Основна частина роботи містить 186 сторінок. Список використаних джерел (190 найменувань) розміщено на 20 сторінках. Додаток на 3 аркушах.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах

Формування цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин зазнало значної еволюції та продовжує розвиватись, адаптуючись до поточних викликів суспільства. Сучасне правове регулювання цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин та розроблені стандарти можна вважати багаторічним надбанням не лише нормотворців, а передусім правознавців, учених-юристів.

Дослідження обраної теми дисертації тільки на основі чинних нормативно-правових актів та судової практики, без урахування наукового доробку, накопичених історико-правових знань, буде позбавленим фундаментальності та обґрунтованості. Крім того, без урахування теоретичної бази видається неможливим формулювання послідовних і раціональних пропозицій щодо подальшого удосконалення законодавства у сфері спадкування неповнолітніми особами, особливо за наявності колізій чи прогалин у правовому регулюванні.

Саме тому доцільно вивчити історіографію, яка в сучасних умовах набуває світоглядного змісту, виконуючи не лише наукові, а й соціокультурні функції. Вивчення історіографії цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин дозволить не лише відстежити історичний розвиток досліджуваного питання, а й дасть змогу глибше зрозуміти сучасний стан, наявні проблеми та протиріччя, більш чітко змоделювати шляхи їх вирішення.

Перш ніж розглянути генезу наукових досліджень з теми дисертації, процес нагромадження історико-правових знань, варто звернути увагу на те, що дослідження питання особливостей цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин потребує комплексного врахування як базових наукових напрацювань із цивільного та спадкового права, так і вузькоспрямованих дослідницьких робіт.

Вивчення обраної теми наукової роботи було б неповним без з'ясування таких основних понять, як «цивільно-правовий статус», «право- та дієздатність», «спадкування», «спадщини», «спадкоємці», «обов'язкова частка», тому аналіз історіографії охоплюватиме не лише наукові роботи у галузі спадкового права, а передусім цивільного та сімейного.

Водночас варто вказати, що як цивільне, так і спадкове право в Україні зазнає еволюції та розвитку, удосконалюється та збагачується з кожним етапом історичного розвитку українського суспільства, поступово формуючи сучасні людиноорієнтовані стандарти правових відносин.

Особливий етап розвитку відбувався в кінці 1990 – початку 2000 років, коли нова інтелектуальна хвиля досліджень сприяла не лише розробці методологічних та теоретичних засад спадкового права, а й зорієнтувала розвиток такого з урахуванням досвіду міжнародного приватного права.

Спадкове право стало частиною наукових досліджень таких відомих представників української цивілістики: О. В. Дзери, М. С. Долинської, М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, Ю. О. Заїки, Л. В. Козловської, О. Є. Кухарева, Т. В. Курило, В. О. Кучера, М. О. Михайлів, О. П. Печеного, З. В. Ромовської, Є. О. Рябоконя, І. В. Спасибо-Фатєєвої, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси.

Дослідження цих цивілістів сформували теоретичні основи для розвитку науки спадкового права та вплинули на удосконалення як цивільного, так і спадкового законодавства. Саме на використанні їхніх праць ґрунтуються дослідження сучасних науковців з багатьох актуальних питань у цивільному та спадковому праві. Перелічені вчені продовжують плідно працювати над дослідженням проблемних питань цивілістики, а цитування їхніх робіт у сучасних монографіях, підручниках та публікаціях стало науковою традицією.

Загальнотеоретичні засади цивільного та сімейного права закладено в працях О. В. Дзери. Серед більш ніж сто шістдесяти підручників, навчальних посібників, науково-практичних коментарів, методичних матеріалів, автором або співавтором яких є О. В. Дзера, слід згадати такі фундаментальні праці: «Загальна теорія цивільного права» (1992 рік), «Цивільне право України» у 2 кн. (підручник

доповнювався та видавався у новій редакції кілька разів, зокрема у 2011 та 2014 роках), «Сімейне право України» (підручник написаний у співавторстві, також проходив подальші редагування та зміни), «Право власності в Україні» (2000 рік, книга видана у співавторстві), «Цивільне право України» (навчальний посібник виданий у 2002, 2004 та 2005 роках), «Непорушність права власності – гарантія стабільності та розвитку підприємницької діяльності» (2006 рік), «Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар» (також неодноразово перевидавався зі змінами та доповненнями), «Договірне право України. Загальна частина» (2008 рік, у співавторстві), «Цивільне право України» (підручник у 2 томах, 2009 рік, у співавторстві), «Договірне право України» (навчальний посібник у 2 томах, том 2, у співавторстві, 2009 рік), «Практикум з цивільного права» (навчальний посібник у співавторстві, 2009 рік), «Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики» (2017 рік) [1].

Під час дослідження інституту правосуб'єктності та питання стадій (етапів) розвитку спадкових правовідносин нами використано підручник «Цивільне право України» за редакцією О. В. Дзери (книги першу та другу відповідно). Взято до уваги надану науковцем характеристику дієздатності як можливості особи діяти розсудливо відповідно до досягнутого віку та за відсутності захворювань, що важливо для розуміння обсягу цивільно-правового статусу неповнолітньої особи. Також у дисертаційній роботі використано запропонований у вказаному підручнику поділ розвитку спадкових правовідносин на етапи та особливості кожного з них.

Всеукраїнське та міжнародне визнання отримали наукові погляди вченої-цивіліста І. В. Жилінкової. Багаторічні наукові інтереси вченої охоплювали фундаментальні та прикладні питання спадкового права.

І. В. Жилінкова є одним із кращих представників Харківської цивілістичної школи. Вчена започаткувала новий вектор розвитку цивілістики у сфері сімейного права, стала основоположником власної наукової школи, створила підґрунтя для формування нової концепції – теорії сімейного договору [2, с. 183–184].

І. В. Жилінкова сформувала науково-юридичне бачення щодо визначення місця відкриття спадщини, якщо спадкові правовідносини підпадають під правове регулювання кількох правопорядків, відмінних від українського. Вчена досліджувала проблематику заповіту подружжя, питання спадкової трансмісії, яку кваліфікувала як різновид спадкування за законом [3].

Важливим для проведеного дослідження є запропоноване І. В. Жилінковою розуміння поняття «право на обов'язкову частку», яке вчена розкриває через закріплене законом право особи (обов'язкового або необхідного спадкоємця) успадкувати майно відповідно до закону безвідносно до змісту заповіту [3, с. 11–12].

Цікавою є також позиція І. В. Жилінкової щодо вікового критерію активної тестаментоздатності. На думку вченої, можливість неповнолітніх осіб визначати долю своїх заробітків, стипендій, доходів дозволяє таким особам аналогічно розпоряджатись майном шляхом складання заповіту [4, с. 23]. Автор вважала, що більш правильно пов'язувати активну тестаментоздатність не з віком, а з об'ємом дієздатності особи.

Важливе значення для комплексного науково-теоретичного аналізу проблем спадкування має монографія Ю. О. Заїки «Спадкове право в Україні: становлення і розвиток» (2007) [5], де автор надає оцінку чинних правових конструкцій спадкового законодавства, висновки та практичні рекомендації щодо подальшого вдосконалення інститутів спадкового права та здійснення спадкових прав. Висновки цієї монографії є важливими та практичними результатами, отриманими в процесі дослідження, зокрема, щодо міжгалузевого характеру правових відносин спадкування, щодо створення завдяки спадкуванню об'єктивних передумов для поліпшення добробуту осіб, які є спадкоємцями, а також щодо можливості спадкування незалежно від наявності заповіту.

Автор пропонує не лише шляхи розв'язання теоретичних проблем спадкування, а й надає пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення цивільного законодавства, практики його застосування у нотаріаті та судах.

Крім того, базові поняття цивільного та спадкового права в дисертації сформульовані з урахуванням положень підручників «Цивільне право України» [6] та «Спадкове право в Україні» [7] за редакцією цього автора.

Під час вивчення питань охорони спадкового майна, управління спадковим майном як особливого способу охорони такого у дисертації взято до уваги наукові статті Ю. О. Заїки, присвячені дослідженню конструкцій договору на управління спадщиною [8] та договору охорони в системі цивільних договорів [9]. У вказаних статтях автор досліджує правову природу цих договорів, аналізує зміст, з'ясовує їхні особливості. Ю. О. Заїка вносить пропозиції, спрямовані на вдосконалення правового регулювання досліджених договорів, і рекомендації щодо їх практичного використання.

Не менш цікавою є нещодавня стаття Ю. О. Заїки «Механізм регулювання майнових правовідносин, що виникають після відкриття спадщини». У цій науковій праці автор досліджує як поняття «спадщина», його правову природу, так і фактичний та юридичний склад спадщини. Ю. О. Заїка звертає увагу на особливості активів та пасивів, які входять до складу спадщини. В статті аргументовано потребу розширити зміст поняття «спадкова правоздатність» та обґрунтовано важливість надати спадкоємцям в окремих випадках право відчужити спадкове майно до оформлення спадщини. Це, на думку автора, дозволить захистити майнові права та інтереси спадкоємців. Зосереджено увагу також на умовах, за яких третя особа матиме можливість придбати таку спадщину, а також на ризиках, за яких можливе визнання такого продажу спадщини недійсним [10].

Сучасне розуміння принципу свободи заповіту та інституту обов'язкових спадкоємців як інституції, що обмежує свободу заповіту і право фізичної особи на розпорядження своїм майном на випадок смерті, представлено у статті Ю. О. Заїки «Право власника на розпорядження майном і житлові права спадкоємців» [11]. У статті автор пропонує замінити право окремих спадкоємців на обов'язкову частку у спадщині правом на отримання аліментів за рахунок спадкового майна, а також обґрунтовує необхідність визначити у законі

вичерпний перелік обставин, з настанням яких розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений. Новелою є запропонований автором спеціальний спосіб захисту права особи на розпорядження власністю на випадок смерті – надання особі права на позов про позбавлення спадкоємця права на обов'язкову частку у спадщині. Пропонується надати заповідачу, як найбільш зацікавленій особі, право за життя у судовому порядку вимагати зменшення розміру обов'язкової частки певного спадкоємця, а за наявності передбачених у законі обставин вимагати усунення спадкоємця від спадкування. Такий спосіб, на думку науковця, стане певною гарантією свободи заповіту і забезпечить справедливий баланс інтересів заповідача. Водночас Ю. О. Заїка зазначає, що такий спосіб захисту не повинен позбавляти права на обов'язкову частку у спадщині спадкоємця, який є неповнолітнім [11].

Загалом Ю. О. Заїка опублікував одноосібно і у складі авторського колективу понад 420 наукових і навчально-методичних праць (зокрема: 19 монографій, 45 підручників та навчальних посібників із цивільного, спадкового, сімейного, страхового, транспортного, житлового права), що є неймовірним здобутком для розвитку спадкового права та надійним підґрунтям для нових досліджень.

Посильний внесок у розвиток цивільного та спадкового права зробив Є. О. Рябоконт, зокрема, дослідженнями проблем та перспектив інститутів прийняття спадщини, виконання заповіту, секретних заповітів.

У 2002 році Є. О. Рябоконт захистив дисертацію «Спадкове правовідношення в цивільному праві» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Наукова робота присвячена з'ясуванню правового змісту спадкового правовідношення, місця такого в системі цивільно-правових відносин. Метою цієї дисертації став усебічний комплексний науковий аналіз спадкових правовідносин, теоретичне обґрунтування положень та конструкцій спадкового права, правовий аналіз законодавства, що регулює спадкові відносини, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення механізму правового регулювання спадкових відносин, захисту прав і законних інтересів їх суб'єктів [12].

У дисертації обґрунтовується положення про недоцільність збереження у новому законодавстві особливого правового режиму спадкування права на вклад і про необхідність включення цього права до складу спадщини в усіх випадках. Зроблено висновок, що кредитори спадкодавця та члени його сім'ї, які внаслідок непрацездатності або неповноліття наділені правом на обов'язкову частку у спадщині, можуть зазнавати суттєвих порушень своїх прав та законних інтересів через особливості, які встановлені при спадкуванні вкладів.

На підставі детального дослідження правової природи вказівки спадкодавця, яка надана кредитній установі, щодо видачі вкладу після його смерті, автор доходить висновку про те, що останнє становить односторонню угоду дарування на випадок смерті, укладену під відкладальною умовою. Обґрунтовується висновок про визнання сингулярного наступництва поряд з універсальною формою спадкування і включення його до предмета регулювання спадкового права. Вперше визначаються ознаки сингулярного правонаступництва в спадковому праві.

Окрему увагу Є. О. Рябоконт приділив питанням інституту прийняття спадщини та спадковому договору у статтях «Інститут прийняття спадщини у цивільному законодавстві України: проблеми і перспективи» [13] та «Деякі аспекти вчинення нотаріальних дій при посвідченні спадкового договору» [14]. Науковець вказує, що специфічним способом прийняття спадщини є законодавчо закріплена презумпція прийняття спадщини тільки за наслідком спільного та постійного проживання спадкоємця разом зі спадкодавцем. Хоч у цьому випадку спадкоємець не вчиняє активних дій для того, щоб прийняти спадщину, а інколи навіть може не знати про відкриття такої, однак цей спадкоємець вважатиметься таким, що прийняв спадщину, з огляду на пряму вказівку закону – частину третю статті 1268 Цивільного кодексу України. Також він зазначає, що реалізація спадкоємцем права на управління або володіння спадщиною не може ототожнюватись з фактом постійного проживання разом із померлим на час відкриття такої.

Предметом дослідження Є. О. Рябокonia стало також питання спадкування за заповітом. Автор вказує на те, що складений заповіт сам собою жодних спадкових правовідносин не породжує, однак виступає як первинний юридичний факт, який у сукупності з іншими юридичними фактами призводить до виникнення спадкового правовідношення [15, с. 66].

Науковець досліджував також компетенцію виконавця заповіту, який призначений вже після відкриття спадщини, щодо управління спадковим майном (статті 1287, 1288 Цивільного кодексу України), а також у випадку, якщо такі заходи вже здійснює нотаріус або управитель, призначений на підставі договору, який укладений з нотаріусом чи органом місцевого самоврядування (стаття 1285 Цивільного кодексу України). На думку автора, у цьому разі неможливе переведення прав та обов'язків особи, яка вже здійснює управління спадщиною, на новопризначеного виконавця заповіту, останній не може цього вимагати.

Останні дослідження Є. О. Рябокonia присвячені питанням видів спадкування, їх співвідношенню між собою і практичним аспектам правозастосування [16] та недоговірним зобов'язанням у спадковому праві [17]. Науковець вказує, що прийняття спадщини за однією підставою (видом) спадкування не означає автоматичного прийняття спадщини за іншою підставою, що не суперечить принципу універсальності спадкового правонаступництва. Автор доходить висновку, що якщо спадкоємець має право на спадкування за обома підставами і водночас підпадає під регулювання норм частин 3 і 4 статті 1268 Цивільного кодексу України, тобто приймає спадщину автоматично, якщо він або його законні представники, інші особи не заявили про відмову від прийняття ним спадщини, такий спадкоємець є таким, що приймає спадщину за двома підставами, – заповітом та законом. На думку вченого, у такому разі спадкоємець не позбавлений права подати заяву про відмову від прийняття спадщини за якоюсь із вказаних підстав.

У результаті проведеного дослідження недоговірних конструкцій спадкового права науковець виокремлює та аналізує види недоговірних конструкцій, діалектичну класифікацію таких, їх місце в системі спадкового права.

Акцентовано на переосмисленні та вирішенні деяких проблем у спадковому праві з огляду на нові світові реалії.

Вагому роль у дослідженні питань здійснення і захисту спадкових прав, складу спадщини, недійсності заповіту виконали наукові праці І. В. Спасибо-Фатєєвої. Право на спадкування вчена розглядає крізь призму універсального правонаступництва та вказує, що правовою конструкцією спадкування є послідовний перехід прав на майно спадкодавця. Останнє, своєю чергою, охоплює всі майнові права та обов'язки померлого, які не припинились у зв'язку зі смертю та можуть переходити до його правонаступників. Учена досліджує такий елемент спадкових правовідносин, як обов'язки спадкоємців, аналізує їх правову природу залежно від підстав виникнення (договір, закон, заповідальний відказ (легат), заповідальне покладання) [18].

За редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої у 2022 році вийшла монографія «Спадкове право крізь призму судової практики», яка, на нашу думку, є колосальною спільною працею найвідоміших в Україні правників.

Монографія є результативним поєднанням теоретичних напрацювань та судової практики з питань спадкового права: спадщини, спадкування, кола спадкоємців, набуття прав на спадкове майно, прийняття спадщини та ін. Залучення такого широкого кола науковців дало змогу детально розкрити різні аспекти спадкування. Вказана монографія стала своєрідною енциклопедією проблем сучасного спадкового права [19].

Значний доробок у сферах цивільного та спадкового права належить С. Я. Фурсі та Є. І. Фурсі, у наукових дослідженнях яких відображено нове бачення спадкового законодавства незалежної України. Саме С. Я. Фурса та Є. І. Фурса запровадили у доктрині спадкового права термін «спадковий процес» та здійснили розмежування матеріальної складової спадкових правовідносин та процесуальну реалізацію таких.

Дослідження та аналіз нотаріальної діяльності та судової практики щодо здійснення та захисту спадкових прав ґрунтуються на таких роботах авторів:

«Спадкові права в нотаріальній та судовій практиці», «Правові ознаки, властиві законодавству про нотаріат», «Процедура визнання спадщини відумерлою».

У 2004 р. Є. І. Фурса захистив дисертацію «Спадкові правовідносини у нотаріальній та судовій практиці» [20], яка стала одним із перших спеціальних системних досліджень проблем спадкового права. Мета цієї дисертації полягала в узгодженні базових засад спадкового права з практичними питаннями охорони нотаріусами прав та інтересів учасників спадкових відносин, охорони таких у цивільному процесі. Також науковець аналізував способи подолання прогалин та підвищення ефективності законодавства, яке регулює спадкові відносини.

У дисертації удосконалено такі дефініції: «спадщина», «спадкодавець», «заповіт», конкретизовано поняття «спадкоємець». Дисертант сформулював засади охорони та захисту інтересів спадкодавця, аргументуючи, що саме його інтереси та волевиявлення повинні враховуватись першочергово, хоч сам спадкодавець і не може їх захистити, однак спадкові правовідносини виникають щодо його власності.

У дисертації вчений надав чітку характеристику права на обов'язкову частку у спадщині та запропонував не наділяти таким правом осіб, які матеріально забезпечені та відповідають визначеним автором критеріям.

Також науковець зазначив, що у разі спадкування неповнолітніми дітьми право перевіряти законність дій виконавця заповіту повинно надаватись батькам (усиновлювачам), піклувальникам, які є повнолітніми особами, та органу опіки та піклування.

У науково-практичному посібнику авторства С. Я. Фурси та Є. І. Фурси «Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд» (2007) [21] надано всебічний та послідовний аналіз характерних особливостей спадкових правовідносин. Науковці досліджують не лише нормативну складову спадкового права, а й практичний бік здійснення спадкових прав, аналізують чинне законодавство та нотаріальну практику оформлення спадкових відносин.

Автори висвітлюють цивільно-правовий статус спадкоємця (спадкоємців), використовуючи дві категорії – «формальний» та «потенційний» – і вказують, що

перехід з одного статусу в інший відбувається через вчинення юридично значимих дій. Також науковці пропонують поділ розвитку спадкових правовідносин на окремі стадії, які є взаємопов'язаними.

Аналізуючи особливості спадкування неповнолітніми особами, науковці підкреслюють важливість дотримання інтересів таких спадкоємців, особливо, коли батьки (усиновлювачі), піклувальники є спадкоємцями, які прямо зацікавлені у тому, щоб зазначені особи не отримали спадщину. Вчені підкреслюють важливість нотаріату у питаннях охорони та захисту спадкових прав неповнолітніх осіб.

Спадкове право стало основним напрямом наукових досліджень О. Є. Кухарєва, у науковому доробку якого 187 праць, із них 2 монографії, підручник і 4 посібники.

У 2020 р. О. Є. Кухарєв захистив дисертацію «Диспозитивність у спадковому праві» [22], у якій дійшов висновку, зокрема, що за наявності неповнолітніх спадкоємців існують межі суб'єктного складу договору про зміну черговості одержання права на спадкування. Вчений зазначає, що неповнолітні спадкоємці мають право укласти вказаний договір лише з дозволу органу опіки та піклування як спадкоємці наступної черги, що матиме наслідком отримання права на спадкування [22, с. 267]. Також він вказує на особливості прийняття та відмови від прийняття спадщини неповнолітніми спадкоємцями, існуючі правові презумпції та розглядає детально право на обов'язкову частку у спадщині як імперативне обмеження свободи заповіту.

Законодавче закріплення презумпції прийняття спадщини неповнолітніми спадкоємцями О. Є. Кухарєв розглядає через потребу захистити спадкоємців, які, з огляду на відсутність повної цивільної дієздатності, не можуть самостійно подати заяву про прийняття спадщини та у такий спосіб прийняти спадщину [22, с. 375].

Учений вказує, що рівновага між інтересами спадкоємців, які потребують додаткового захисту через вік, стан здоров'я, та інтересами спадкоємців за

заповітом досягається через утілення принципу соціальної справедливості [22, с. 375].

Аналізу права на обов'язкову частку у спадщині присвячено окремі пункти шостого розділу зазначеної дисертації. Автор робить висновки, що імперативність такого права характеризується двома складовими: 1) колом осіб, які наділені цим правом; 2) розміром обов'язкової частки у спадщині [22, с. 391].

Вчений вважає, що статтю 1241 Цивільного кодексу України необхідно вдосконалити та доповнити нормою про те, що обов'язкова частка у спадщині виділяється з незаповідального майна, що допоможе врахувати дійсну волю заповідача [22, с. 430].

Окрім того, у дисертації О. Є. Кухарев загалом описує права неповнолітньої особи відмовитись від прийняття спадщини та відкликати відповідну відмову.

Окремо з'ясуванню сутності права на обов'язкову частку у спадщині присвячена стаття О. Є. Кухарева «Сутність права на обов'язкову частку у спадщині права у спадковому праві України» [23], у якій автор наголошує, що безальтернативне закріплення законодавцем вичерпного переліку спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, виключає можливість обрати правонаступника [23, с. 12]. Науковець доходить висновку, що визначення обов'язкової частки у спадщині через виділення певної частини спадщини більше узгоджується з сучасними економічними чинниками та інтересам суб'єктів спадкових правовідносин, ніж існуючий в українській правовій думці механізм аліментування обов'язкових спадкоємців [23, с. 14]. Також автор вказує, що згадане право потрібно віднести до інституту спадкування за законом, хоч структурно відповідні статті розміщено у главі 85 Цивільного кодексу України [23, с. 14].

Детальний аналіз у наукових працях О. Є. Кухарева отримали правові презумпції у спадкових правовідносинах [24]. Правові презумпції вчений поділяє на дві групи: припущення, закріплені безпосередньо у нормах книги 6 Цивільного кодексу України (презумпція прийняття спадщини, презумпція відмови від спадщини); презумпції, що встановлюються іншими підгалуззями цивільного

права (презумпція правомірності правочину, презумпція смерті, презумпція батьківства).

Досліджуючи правову презумпцію прийняття спадщини, науковець вказує, що закон припускає, що особа вчинила дії для прийняття спадщини, однак фактично спадкоємець лише є неповнолітньою особою [22, с. 323]. Вказана презумпція, на думку О. Є. Кухарєва, щодо неповнолітнього спадкоємця не може бути спростована неприйняттям спадщини.

Також об'єктом наукового дослідження О. Є. Кухарєва стали: питання визнання заповіту недійсним та тлумачення заповіту як спеціальних способів захисту прав спадкоємців; зміст обов'язків у складі спадщини; форми цивільно-правової відповідальності у сфері спадкового права; основні проблеми узгодження національного спадкового законодавства із законодавством європейських країн.

Не залишилася поза увагою вченого особливості вирішення судами спорів щодо: визнання права на обов'язкову частку у спадщині та зменшення розміру такої; визнання права власності на спадкове майно; встановлення факту родинних зв'язків зі спадкодавцем; усунення від права на спадкування; визначення черг спадкоємців за законом; тлумачення заповітів або визнання таких недійсними.

Проблемам теорії та практики виконання заповіту присвячена наукова праця О. Є. Кухарєва «Виконання заповіту: проблеми теорії та практики» [25], в якій, зокрема, під час аналізу здійснення виконавцем заповіту повноважень інформаційного характеру вказано на неврахування пунктом 2 частини 1 статті 1290 Цивільного кодексу України випадків, коли спадкоємцями (відказоодержувачами) є неповнолітні особи. За наявності неповнолітніх спадкоємців закон має містити застереження щодо повідомлення про відкриття спадщини їх законних представників, якими, відповідно до статті 242 Цивільного кодексу України, виступатимуть батьки (усиновлювачі). Також науковець вказує на неточність змісту статті 1293 Цивільного кодексу України та пропонує конкретизувати, що орган опіки та піклування виступатиме суб'єктом оскарження дій виконавця заповіту, зокрема, в інтересах неповнолітніх спадкоємців.

Спадкові правовідносини стали одним із основних напрямів наукових досліджень О. П. Печеного, у наукових працях якого висвітлено окремі питання, пов'язані із правовим регулюванням спадкування.

Розглядаючи питання спадкування за правом представлення, О. П. Печений вказує на охоронну функцію спадкування за правом представлення щодо неповнолітніх, які втратили одного з батьків, оскільки є привілеєм, установленим на користь нащадків спадкоємця, який помер до відкриття спадщини або одночасно зі спадкодавцем [26].

Аналізуючи юридичну конструкцію перерозподілу спадщини, науковець, з покликанням на висновки суду касаційної інстанції, вказує, що спадщина підлягає перерозподілу, якщо виявиться спадкоємець, щодо якого діє закріплена частинами 3 та 4 статті 1268 Цивільного кодексу України презумпція прийняття спадщини, зокрема неповнолітня особа, незалежно від закінчення строку для прийняття спадщини та фактичного розподілу такої між іншими спадкоємцями. Вчений вказує, що норма частини 1 статті 1280 Цивільного кодексу України спрямована на захист майнових прав неповнолітнього спадкоємця [27].

Досліджуючи право на обов'язкову частку у спадщині, О. П. Печений зауважує, що у випадку, коли до кола необхідних спадкоємців включено неповнолітніх осіб, позовна давність за вимогами про захист прав та інтересів цих осіб починає перебіг з дня досягнення ними повноліття. Також учений вказує, що до обов'язкових спадкоємців належать не лише рідні, а й усиновлені діти спадкодавця, тоді як при усиновленні юридичні відносини між рідними батьками та дитиною припиняються [28].

Ґрунтовний аналіз реалізації та захисту спадкових прав здійснила Л. В. Козловська у дисертації «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України» [29]. Предметом дослідження цієї наукової роботи стали базові положення цивільного права України щодо здійснення та захисту спадкових прав, сформовані наукові ідеї, теорії, нормативно-правові акти щодо впорядкування спадкових відносин.

Вчена доводить, що універсальний характер спадкування детермінує системний характер спадкового права як підгалузі цивільного права, механізм правового регулювання реалізації та захисту спадкових прав і правореалізаційної та правозастосовної діяльності зі здійснення та захисту спадкових прав. Встановлено, що систему способів здійснення права спадкування становлять основні правові засоби здійснення права спадкування – правочини прийняття або відмови від прийняття спадщини та допоміжні правові засоби його здійснення – інші правочини спадкоємців, якими забезпечується досягнення узгоджених правових цілей – набуття спадщини та спадкового майна спадкоємців, одночасно закликаних до спадкування.

Розглядаючи норми-презумпції як елемент механізму правового регулювання, Л. В. Козловська аналізує презумпцію прийняття спадщини, зокрема, неповнолітніми особами та доходить висновку, що така презумпція значно спрощує здійснення та захист спадкових прав, підвищує їх ефективність, пришвидшує процедуру оформлення спадщини. Вчена пов'язує можливість застосування презумпцій з цілісністю багатьох соціальних ситуацій, коли наявність одних елементів дозволяє презюмувати наявність інших.

До кола наукових досліджень Л. В. Козловської увійшли також питання правового оформлення спадкових прав у механізмі їх здійснення [30], наукового тлумачення суб'єктивного права на спадкування як права спадкоємця прийняти чи відмовитись від спадкового майна [31, 32], інституту права на обов'язкову частку у спадщині [33], питання визнання права власності на спадщину на підставі рішення суду [34] та захисту спадкових прав судом в окремому провадженні [35].

Досліджуючи сутнісні характеристики права на обов'язкову частку у спадщині та його практичне значення, Л. В. Козловська вказує, що таке є особливим видом спадкування за законом. До належних способів захисту порушених спадкоємцями прав осіб, наділених правом на обов'язкову частку, вчена відносить спеціальні види вимог, які передбачені книгою 6 Цивільного кодексу України. Л. В. Козловська зазначає, що вказане право не залежить від

змісту заповіту, таким не порушується, а тому немає потреби у судовому порядку визнавати недійсним заповіт, якщо його положення порушують право спадкоємця на обов'язкову частку [33].

Аналізуючи питання прийняття та відмови від прийняття спадщини, Л. В. Козловська розглядає частину 4 статті 1268 Цивільного кодексу України як додаткову гарантію охорони спадкових прав неповнолітніх осіб.

Важливим в історіографії цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин є дослідження Л. В. Козловською цивільної правосуб'єктності як передумови виникнення спадкових правовідносин [36]. Розглядаючи проблему правосуб'єктності, вчена вказує, що така входить до механізму правового регулювання як особлива характеристика цивільно-правового стану особи. На підставі аналізу наукових розумінь правосуб'єктності та концепцій правоздатності, зроблено висновок, що правосуб'єктність як абстрактна правова можливість є передумовою виникнення цивільних (спадкових) правовідносин та елементом механізму їх правового регулювання.

Розвиток спадкового права неможливо уявити без представників Львівської юридичної школи, науковий доробок та досвід яких є неоціненним підґрунтям для проведення сучасних досліджень спадкового права.

Вагомий внесок у формування цивільного законодавства України та спадкового права зробила З. В. Ромовська, провідний український науковець, політик, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, одна з розробників Цивільного та Сімейного кодексів України.

Відмінне від радянської доктрини розуміння змісту спадкового права висвітлено у науковій статті З. В. Ромовської «Реформа спадкового права» (Українське слово, 1997) [37].

Реформування спадкового права, здійснене завдяки науковим працям З. В. Ромовської, полягає не лише у подоланні на етапі формування законодавства незалежної України існуючих прогалин та колізій, зміні застарілої термінології та усуненні змістовних неузгодженостей, а й у докорінній зміні розуміння свободи волі спадкодавця, меж втручання держави у розпорядження спадковим майном,

посиленні родинних стосунків. Проведені реформи змінили основний вектор законодавчого регулювання у спадковому праві, переформатували національне законодавство, що вплинуло і на правозастосовну практику. Відбулось максимальне усунення держави від сфери спадкування, на перше місце поставлено приватно-правовий характер цього інституту.

Важливе значення для цього дослідження мають твердження та пропозиції З. В. Ромовської щодо меж прав утриманців на обов'язкову частку у спадщині, потреби забезпечення охорони спадщини, важливості захисту спадкових прав, а також визначені вченою п'ятнадцять вимог, які розглядаються у спадкових справах як підстави захисту цивільних прав.

У тісному поєднанні з нотаріатом, спадкове право стало предметом вивчення у дослідженнях М. С. Долинської, доктора юридичних наук, професора, авторки понад 250 наукових праць, присвячених актуальним питанням аграрного, земельного, цивільного та нотаріального права.

У статті «Деякі аспекти видачі нотаріусами свідоцтв про право на спадщину за заповітом малолітнім та неповнолітнім спадкоємцям» [38] вчена здійснила аналіз порядку отримання таких свідоцтв неповнолітніми спадкоємцями. М. С. Долинська розглядає обов'язкову частку у спадщині як необхідний мінімум з того, що може успадкувати малолітній, неповнолітній або непрацездатний спадкоємець. Вчена вказує, що такий мінімум потрібний для матеріального забезпечення особи, яку померлий утримував чи мав обов'язок утримувати. Саме тому на таких спадкоємців не може поширюватись заповідальний відказ. Попри те, на цього спадкоємця не може покладатись обов'язок вчинити певну дію, спрямовану на досягнення суспільно корисної мети. Окрім того, обов'язкова частка у спадщині, як зазначає науковець, не може бути обмежена сервітутом.

Досліджувала М. С. Долинська і питання охорони спадкового майна [39] як одного із важливих способів забезпечення прав та інтересів спадкоємців, особливо неповнолітніх. Вчена поділяє охоронні нотаріальні провадження щодо оформлення спадкових прав громадян на дві великі групи: нотаріальні провадження і видача свідоцтва виконавцю заповіту. Вона наголошує на

важливості ролі охоронця спадкового майна у захисті майна спадкодавця, а також на необхідності попереджати останнього про настання кримінальної відповідальності за розтрату чи приховування майна, а у разі заподіяння шкоди майну, яке передане під охорону, – матеріальної відповідальності.

У довіднику «Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених» [40] М. С. Долинська досліджує особливості посвідчення заповітів та окремі питання порядку оформлення спадщини в умовах воєнного стану. У цій науковій праці вчена розглядає особливості прийняття спадщини та відмови від її прийняття неповнолітніми спадкоємцями, а також особливості призначення виконавця заповіту, якщо спадкоємцями є неповнолітні особи.

Науково-теоретичну дослідницьку роботу з питань спадкового, сімейного права та нотаріату провела відомий науковець М. М. Дякович. Досліджуючи питання нотаріату, М. М. Дякович аналізує особливості нотаріальної охорони та захисту у спадкових правовідносинах. Вчена розглядає процес підготовки нотаріуса до вжиття заходів щодо охорони спадкового майна в нерозривному зв'язку з можливістю спадкоємців скористатися своїми спадковими правами. Дослідниця вказує, що дії нотаріуса щодо охорони спадкового майна виконують захисну функцію щодо прав спадкоємців, адже забезпечують безперешкодне здійснення спадкових прав та, за необхідності, усунення (припинення) їх порушень іншими особами. Вчена констатує, що такими діями нотаріус створює умови, за яких спадкоємці фактично можуть реалізувати свої права на спадкове майно [41].

Також вчена ретельно розглядає питання охорони та захисту нотаріусом майнових прав та інтересів батьків і дітей. М. М. Дякович зазначає, що складність захисту прав дитини полягає насамперед у застосуванні правових норм, які належать до різних галузей права. Досліджуючи поняття «управління майном дитини», вчена доходить висновку, що захист майнових прав неповнолітніх осіб здійснюється через отримання дозволу органу опіки та піклування та законодавчо закріпленим переліком випадків, коли в наданні такого дозволу може бути

відмовлено. Вона вказує, що законодавець дозволяє вчиняти правочини щодо майна неповнолітньої дитини, однак за умови дотримання встановленої процедури під час посвідчення таких договорів нотаріусом [42].

Окремі питання нотаріального провадження у справах про прийняття спадщини розглянуті в однойменній статті М. М. Дякович та І. Я. Федорич [43]. Автори проводять комплексний науково-теоретичний аналіз проблем спадкування. У статті розглянуто порядок прийняття спадщини, зокрема, неповнолітніми спадкоємцями, з погляду нотаріальної практики. В результаті дослідження зроблено висновки про те, що, закріплена частиною четвертою статті 1268 Цивільного кодексу України, презумпція має охоронну мету, оскільки визнає право перелічених у статті спадкоємців на отримання спадщини, якщо вони не заявляють про протилежне [43]. Автори аргументують, що ефективність реалізації спадкоємцями їхніх прав та законних інтересів безпосередньо залежить від нерозривного поєднання охоронних норм спадкового права з регулятивними [43].

Дослідженню проблематики національного та міжнародного законодавства у сфері спадкування присвячені наукові роботи М. О. Михайлів.

Першим актуальним та комплексним науковим дослідженням відносин спадкування в міжнародному приватному праві за часів незалежності України стала дисертація М. О. Михайлів «Спадкування у міжнародному приватному праві» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [44].

У дисертації проведене системне дослідження регулювання спадкових правовідносин нормами міжнародного приватного права. Вчена вперше на рівні такого наукового дослідження проводить послідовний аналіз системи правового регулювання відносин спадкування у міжнародному приватному праві. Також у дисертації М. О. Михайлів пропонує способи покращення нормативно-правових актів, які регулюють спадкові правовідносини, та шляхи адаптації національного законодавства у сфері спадкування до права Європейського Союзу.

Щодо питання цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, то у вказаній дисертації розглянуто норми законодавства Франції, Австрії, Угорщини, Нідерландів, Англії, Японії щодо

права на складення заповіту неповнолітніми особами. Вказано, що умовою заповідальної дієздатності для більшості правопорядків є вимога, щоб заповідач у момент здійснення розпоряджень своїм майном на випадок смерті знаходився в здоровому розумі та ясній пам'яті, тобто був здатний усвідомлювати значення власних дій та керувати ними [44].

Також М. О. Михайлів у цій дисертації досліджує регулювання у міжнародному приватному праві права на обов'язкову частку у спадщині, яким наділені, зокрема, неповнолітні спадкоємці. У дисертації вивчено питання спадкування усиновленими та усиновлювачами, наведено правові наслідки, які спричиняє усиновлення, проблеми підтвердження спорідненості [44]. Вченою детально, з урахуванням законодавства іноземних держав, розглянуто проблемні питання набуття права на спадкування дитиною у разі, якщо смерть усиновлювача настає до закінчення судового процесу про усиновлення та до отримання відповідного судового рішення. Також з'ясовано питання спадкування усиновленою дитиною у разі визнання усиновлення недійсним чи скасування такого судовим рішенням, яке набрало законної сили після смерті усиновлювача. На підставі системного аналізу норм міжнародного приватного права, національного законодавства, судової практики та іноземного досвіду М. О. Михайлів пропонує нову редакцію частини 1 статті 1260 Цивільного кодексу України, яка б дозволила врегулювати зазначені спірні питання [44].

Розглянуто особливості прийняття спадщини неповнолітніми особами, а також відмови від прийняття спадщини такими особами. Вчена вважає, що неповнолітній спадкоємець повинен подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу чи особі, яка виконує нотаріальні функції, у тому випадку, коли на час відкриття спадщини не проживала постійно з спадкодавцем. У зв'язку з цим М. О. Михайлів пропонує змінити частину четверту статті 1268 Цивільного кодексу України [44].

Окрім дисертаційної роботи, проблематика спадкових правовідносин була предметом досліджень у численних статтях, тезах та повідомленнях наукових конференцій М. О. Михайлів, яка зробила вагомий внесок у вивчення

українського спадкового права та законодавства, сприяла покращенню нормативно-правового регулювання спадкових відносин у контексті змін Цивільного кодексу України. Результати наукової діяльності М. О. Михайлів є базою для майбутніх наукових досліджень, їх доцільно враховувати при внесенні змін до національного законодавства у сфері цивільних, спадкових та міжнародних приватноправових відносин. Напрацювання М. О. Михайлів є актуальними для формування єдиної нотаріальної та судової практики.

Актуальним питанням та законодавчим новелам спадкового права присвячені наукові дослідження В. М. Парасюка. Під час виконання цієї дисертаційної роботи враховано пропозиції В. М. Парасюка щодо доцільності удосконалення законодавчого регулювання процедури тлумачення заповіту, передбачення можливості за наслідком тлумачення заповіту укласти договір про розподіл спадкового майна між спадкоємцями. Вчений звертає увагу на важливості уточнити суб'єктний склад тлумачення, конкретизувати мету такого та унормувати процедуру легалізації відповідних результатів тлумачення [45].

Також учений досліджував особливості заповіту, укладеного подружжям, його місце в системі цивільного законодавства, підкреслив прогресивність запровадження цього інституту для національного цивільного законодавства.

Упродовж останніх років успішно захистили дисертації з питань спадкування на здобуття ступенів доктора філософії: В. В. Маньковський «Поняття та види спадкування за цивільним законодавством України, Литви та Польщі: порівняльно-правовий аналіз» (2022); Ю. О. Зінкевич «Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини» (2022), А. М. Ковальчук «Право на обов'язкову частку у спадщині» (2020), І. Я. Федорич «Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України» (2018).

Варто підкреслити, що політичні зміни в Україні також вплинули на напрям досліджень спадкового права. Вони стали більш орієнтованими на законодавство країн Європейського Союзу, пошук узгодження національного законодавства з міжнародним, розв'язання проблем ускладнення спадкування іноземним

елементом, визначення способів охорони та захисту спадкових прав в умовах воєнного стану.

Аналіз чинного національного цивільного законодавства та законодавства іноземних держав з питань урегулювання відносин спадкування, зокрема, щодо недійсності заповіту, проведено В. О. Кучером [46]. Науковець порівняв правову основу відносин спадкування в Україні та таких країнах Європи, як Литовська Республіка, Латвія, Швеція, щодо особливостей складання заповіту та з'ясував види недійсних заповітів. Підкреслено наявність у законодавстві нечітких формулювань, що має наслідком допущення помилок у правозастосовній практиці з урахуванням європейського досвіду. Запропоновано законодавчо зрозуміліше визначити склади нікчемних та оспорюваних заповітів, їх правові недоліки.

Окремо В. О. Кучер дослідив актуальне питання особливостей спадкування під час воєнного стану, проаналізувавши запровадженні в Україні зміни щодо строків прийняття спадщини, місця відкриття спадщини та порядку видачі свідоцтва про право на спадщину [47].

Вкрай важливим для цього наукового дослідження є проведений В. О. Кучером аналіз нормативно-правового регулювання обов'язкової частки у спадщині, положень законодавства іноземних держав та імплементація таких для захисту майнових прав обов'язкових спадкоємців, до яких автор відносить неповнолітніх осіб [48]. Учений наголошує на важливості удосконалення моделі права на обов'язкову частку та доцільності законодавчо закріпити, що така формується з незаповідальної частини спадщини, а якщо останньої недостатньо – із заповідальної.

Новелу чинного цивільного законодавства, введenu в умовах воєнного стану в Україні, щодо спадкування на підставі договору купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва (майбутнього об'єкта нерухомості) досліджено вже згаданим науковцем В. М. Парасюком, який аналізує не лише законодавчі положення, а також нотаріальну та судову практику з цього питання [49].

Як бачимо, сучасний стан історіографії цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових відносин ілюструє багатовекторність наукових праць і відсутність комплексного уніфікованого дослідження з акцентом саме на особі неповнолітнього як спадкоємцю. Бачимо, що неповнолітні спадкоємці ставали об'єктом наукового дослідження цивілістів як складовий елемент аналізу того чи іншого питання спадкування. Наприклад, при розгляді проблематики прийняття/відмови від прийняття спадщини, права на обов'язкову частку у спадщині, свободи заповіту та ін. Окрему увагу приділено елементам цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб. Розглянуто особливості спадкування неповнолітніми особами через призму діяльності нотаріусів. Водночас цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин як самостійний предмет вивчення обрано для наукового дослідження вперше.

1.2. Методологія дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах

Стрімкі зміни у суспільному житті, впровадження цифрової трансформації у всіх видах людської життєдіяльності супроводжуються безперервним та інтенсивним зростанням обсягу наукової інформації, швидкою зміною й оновленням наукових знань.

Як особливий вид пізнавальної діяльності, наукове пізнання характеризується цілеспрямованістю, послідовністю та формуванням особливого категоріального апарату, високим рівнем узагальнення, універсальністю та доказовістю отриманих знань. Важливим є поєднання професійного знання, навичок та вмінь із творчим підходом до розв'язання проблемних питань, креативним мисленням, моделюванням процесів та прийняттям обґрунтованих рішень.

Формуючись на емпіричному та теоретичному рівнях, наукове пізнання фіксує та описує зовнішні аспекти і зв'язки досліджених об'єктів, раціонально пояснює внутрішні зв'язки і взаємовідносини речей і явищ.

Така комплексність наукового пізнання зумовлює використання спеціальних методів, які, з огляду на постійні процеси модернізації, вимагають уміння орієнтуватись у потоці наукової інформації, фільтрувати, вибирати та упорядковувати інформацію, знаходити найбільш раціональні конструктивні, технологічні та організаційні рішення.

Знання методології, теорії, техніки, методів і організації науково-дослідної діяльності є основою для формування ґрунтовних наукових конструкцій, надання раціональних та ефективних пропозицій з досліджуваної тематики. Саме від правильно обраних методів залежить можливість подальшої апробації та втілення отриманого наукового знання в практичну площину.

Методологічну основу будь-якого наукового дослідження становлять основні, вихідні положення, на яких ґрунтується таке дослідження.

Методологію розглядають як науку про обґрунтування наукових знань та побудову наукових систем [50, с. 54] і як сукупність принципів, методів, прийомів

та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній галузі знань (конкретна наукова методологія) [51, с. 49].

Методологія науки ґрунтується на таких принципах, як універсальний взаємозв'язок, діалектичне протиріччя, єдність якісного та кількісного, діалектичне заперечення та відображення [51, с. 49].

Крім того, методологія розглядається і як наукова дисципліна, яка визначає та систематизує методи як відповідні способи пізнання предмета дослідження.

Завдяки методології кожне теоретичне питання, яке досліджується науковцями, набуває чіткої структури розкриття того чи іншого аспекту дослідження. Продумано обрані методи та принципи дослідження спрямовують науковців на розроблення повністю відмінних від попередніх способів вирішення тих чи інших питань та дозволяють закладати основу для наступних теоретичних досліджень і прогнозувати методологію таких [52, с. 7].

Саме у науковій діяльності методологія виконує основоположну функцію, будучи орієнтиром, вказівним вектором дослідження [52, с. 10].

Отже, як комплексне багатоаспектне та всеосяжне загальнофілософське явище, методологія спрямована на пізнання об'єктивної істини, а в нашому випадку – проблематики цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин.

Варто зауважити, що розуміння «методології права» та «правових методів» є багатоаспектним. Це зумовлено тим, що впродовж тривалого часу наукові методи підмінялись ідеологемами, політичними гаслами та лозунгами.

Методологія юридичної науки стала предметом аналізу багатьох наукових досліджень. Зокрема, у працях: О. М. Балинської, Ю. О. Баранової, Д. О. Єрмоленко, О. Ф. Калініченко, М. С. Кельмана, М. В. Костицького, Л. А. Луць, М. І. Мірошніченко, О. Ф. Скакун, О. В. Строкань, В. А. Яценко.

Характер дослідницького матеріалу, умови та мета конкретного наукового дослідження визнають вибір конкретних методів дослідження. Останні дозволяють виокремити певні особливості, відмінні риси правознавства.

Проявляється практична складова методології права [52, с. 15]. Отже, метод – це дії, спрямовані певними принципами на досягнення обраної мети.

У теорії права методологію визначають як теоретичну основу та способи організації пізнавального процесу, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження, охоплюють учення про систему наукових понять, ідей, способів, логічних прийомів та принципів пізнання загальних і конкретних закономірностей виникнення, структури, розвитку та функціонування [53, с. 25; 54, с. 52].

Як складова юридичної науки, методологія розглядається як система знань, яка включена до певної пізнавальної системи, що вивчає методи розрізнення права та правових явищ.

Структурно у методології виділяють декілька рівнів: філософський, який формує базові світоглядні засади; загальнонауковий, що допомагає зрозуміти подібні об'єкти дослідження; спеціально (приватно) науковий, що сприяє пізнанню характерних рис окремого предмета дослідження; перехідний, який відображає перехід від теоретичної до практичної діяльності, напрями, способи та форми впровадження результатів наукових праць на практиці.

Можливості сучасної методології дозволяють юриспруденції загалом перейти від вивчення станів її об'єкта до осягнення цього об'єкта в його змінах і перетвореннях. Не випадково, що у самому розумінні методології як науки про методи помітним стає рух від інструментального бачення її призначення до функціональних особливостей методологічного інструментарію. Можна вважати, що відбувається становлення такої методології юриспруденції, в якій для осягнення сучасного правового і державного життя відбувається перехід до наповнення відповідними конструктами змісту методології юриспруденції, визначення її рівнів, напрямків і сфер використання [55, с. 75].

Необхідно звернути увагу на те, що юриспруденція не має винятково своїх методів пізнання та переважно використовує методи інших наук. Це зумовлено найперше багатогранністю правознавства, яке стосується безлічі суспільних

явищ, відображає їх, проектує можливі порушення та способи відновлення балансу між публічними та приватними інтересами [52, с. 10–11].

Провідними у методології юриспруденції є логіка, діалектика, метафізика та герменевтика, які є наскрізними у всій юридичній науці та головними як у теоретичному, так і в практичному дослідженні.

Під методологією дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин у межах цієї роботи пропонуємо розуміти сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, які спрямовані на формування уявлень про юридичну природу цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин.

Принциповою особливістю проблематики методології дослідження правового регулювання цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин є відсутність системи перевірених та затверджених принципів, методів із цього напрямку наукового пізнання.

Саме тому для досягнення успіху у дослідній діяльності з пізнання проблематики цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин методологічною основою дисертаційної роботи обрано діалектичний метод пізнання, а також декілька загальнонаукових та спеціальних методів пізнання емпіричного і теоретичного рівнів дослідження, які застосовано комплексно.

При виборі методів ураховано, що вони обумовлені характеристиками об'єкта дослідження, результативні та надійні, зрозумілі, доступні для використання в процесі дослідження необмежену кількість разів. Також під час виконання дослідження зважено на те, що для отримання нових знань, вирішення теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з обраною темою наукової роботи, необхідне застосування різних методів у їх взаємному доповненні. Водночас важливо не допускати стихійного застосування методів, вони повинні з

високим ступенем достовірності забезпечувати досягнення запланованих результатів.

Саме від правильності поєднання методів дослідження, їх взаємодоповнюваності залежить якість одержуваного наукового результату, його корисність для подальшого вирішення практичних проблем.

Вирішальне значення для методології дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин має загальний діалектичний підхід, який допомагає пізнати найзагальніші закони розвитку суспільства, характеризує розвиток та зміни суспільства під впливом зовнішніх факторів (економіки, культури, соціальних процесів). Діалектичний метод допомагає простежити динаміку тих чи інших процесів у державі, виявити та вирішити правові проблеми, всебічно, повно та найбільш об'єктивно розглянути правові категорії, поняття, концепції, доктрини, які пов'язані з досліджуваною проблематикою. Застосування цього методу не залежить від змінних історичних, економічних, політичних та інших умов, що вказує на універсалізм такого.

Варто звернути увагу на виокремлені О. М. Балинською базові, висхідні засади діалектики, які одночасно є її принципами, а саме: всезагального руху та всезагального зв'язку. Це означає, що всі явища, предмети перебувають у безперервному русі, формуванні, удосконаленні, однак взаємозв'язані. Тобто вказані засади заперечують як абсолютний спокій, так і абсолютну ізоляцію [52, с. 65–66].

Діалектичний метод наукового пізнання є загальним та універсальним методом формування правових понять. Він передбачає необхідні та важливі етапи сходження від абстрактного до конкретного та від конкретного до абстрактного. Застосування цього методу особливо актуально в період розвитку і становлення правових наукових теорій і концепцій [56, с. 52].

Застосування діалектичного методу дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин дає змогу прослідкувати численні зв'язки між комплексом правомочностей неповнолітньої особи як спадкоємця із соціальними процесами, які відбуваються в державі, з

політичною ситуацією, економічним розвитком, відобразити вплив інших галузей права на реалізацію неповнолітніми особами права на спадкування. За допомогою вказаного методу розглянуто тенденції розвитку цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві.

Використання діалектичного методу дозволило виокремити загальні ознаки цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб, визначити взаємозв'язок та взаємодію його елементів.

Діалектичний метод допоміг також узагальнити наслідки відмови неповнолітньої особи від прийняття спадщини, а також наслідки відкликання такої, невиконання іншими учасниками спадкових правовідносин своїх прав та обов'язків щодо неповнолітніх спадкоємців.

Загальнонаукові методи (аналізу та синтезу; формально-логічний; діалектичний; соціологічний, альтернатив) належать до основних юридичних прийомів. Вони виступають засобами дослідження всієї роботи. Застосування загальнонаукових методів проглядається у кожному підрозділі дисертації.

Загальнонаукові методи мають міждисциплінарний характер і виступають гносеологічним і світоглядним обґрунтуванням пізнавальної діяльності загалом. Такі є проміжною ланкою між філософськими методами та фундаментальними теоретичними складовими юридичних наукових дисциплін, конкретно-науковими методами [57, с. 82].

Оскільки до цієї групи здебільшого входять методи, які сформовані загальною філософією, то вони легко пристосовуються до завдань будь-якої науки.

Основними категоріями, що використовуються у системному дослідженні, є: елемент, частина, ціле; внутрішнє – зовнішнє; аналіз – синтез; статика – динаміка; склад – структура; зв'язки – відносини; властивості тощо [58, с. 83–84].

Виклад усього матеріалу проведеного дослідження особливостей цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин супроводжують логічні методи пізнання. Вони є базовими серед загальнонаукових методів та важливим інструментом наукової діяльності загалом.

Передусім варто вказати, що цілеспрямоване застосування логічних методів є основною умовою для розв'язання як теоретичних, так і практичних проблем цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, підґрунтям для здобуття нового знання у процесі пізнавальної діяльності. Узгоджене та правильне застосування логічних методів пізнання забезпечує дієвість усіх інших методів.

Логічним методом пізнання, який полягає у дослідженні окремо складових елементів об'єкта пізнання як частини цілого, є аналіз.

Під час виконання цього наукового дослідження використано системний аналіз, сутність застосування якого полягає у вивченні цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин як структурно-організованої системи, в якій всі складові гармонійно та нерозривно взаємопов'язані, а тому мають взаємний вплив.

За допомогою вказаного методу досліджено питання правового статусу та цивільно-правового статусу особи, права та обов'язки як складові елементи такого, а також особливості цивільно-правового статусу неповнолітньої особи як окремої правової категорії.

Детально проаналізовано питання правового статусу спадкоємців, підстави поділу такого на фактичний та потенційний, їх особливості, умови набуття особою правового статусу спадкоємця.

Вивчено право на спадкування як одну з базових категорій проведеного дослідження, порядок реалізації цього права неповнолітніми особами, а також особливості права неповнолітнього спадкоємця на обов'язкову частку у спадщині. З'ясовано питання прийняття та відмови від прийняття спадщини неповнолітніми особами.

Також метод аналізу застосовано у дослідженні питання охорони та захисту спадкового майна неповнолітніх осіб. Вивчаючи інститут охорони спадкового майна неповнолітніх осіб, проаналізовано передумови та підстави такої охорони, роль нотаріуса, батьків (усиновлювачів), піклувальника, органів опіки та піклування, осіб, призначених охоронцями спадкового майна, осіб, призначених

управителями спадкового майна, збереження такого та управління спадщиною до прийняття такої.

При дослідженні питання захисту спадкових прав неповнолітніх спадкоємців за допомогою методу аналізу розкрито загальні та спеціальні способи захисту, підстави здійснення такого та надано характеристику суб'єктам, уповноваженим на його здійснення. Окремо проаналізовано правовий статус суду як провідної інстанції забезпечення дотримання прав та законних інтересів неповнолітніх спадкоємців, захисту таких у випадку порушення, невизнання чи оспорення з боку третіх осіб.

Отже, за допомогою цього методу зроблено висновок щодо комплексності категорії правового статусу особи, вікових особливостей цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. Досліджено роль повнолітніх осіб та компетентних органів у відносинах спадкування за участі неповнолітніх осіб, в охороні та захисті їхніх спадкових прав. Проаналізовано систему загальних та спеціальних цивільно-правових способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, особливості їх охорони.

Використання системного аналізу сприяло ґрунтовному розумінню сутності та особливостей цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин крізь призму його елементів.

Отримавши за допомогою системного аналізу уявлення про окремі елементи цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, вони критично об'єднані між собою за допомогою методу синтезу для виявлення внутрішніх зв'язків та взаємозалежності в рамках єдиного цілого. Кожна ланка проаналізованого елемента в межах проведеного наукового дослідження нерозривно пов'язана з синтезом.

У дисертації завдяки синтезу досліджено питання цивільно-правового статусу батьків (усиновлювачів), піклувальника як доповнюючої складової цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, за допомогою якої неповнолітні особи стають повноцінними учасниками таких. Також цей метод використано під час дослідження

правомочностей неповнолітніх осіб як спадкоємців на етапі прийняття спадщини, визначення алгоритму дій неповнолітніх спадкоємців на кожній стадії розвитку спадкових правовідносин – від відкриття спадщини до її прийняття та оформлення спадкових прав.

Метод синтезу проявляється і при вивченні ризиків, пов'язаних із неналежним здійсненням батьками своїх обов'язків та/чи зловживанням повноваженнями, у контексті спадкових прав неповнолітніх осіб. Крім того, за допомогою методу синтезу обґрунтовано доцільність застосування загальних цивільних способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб.

Саме метод синтезу безпосередньо пов'язаний з висновками щодо особливостей здійснення неповнолітніми особами права на спадкування, участі батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування, нотаріусу, суду у процесі спадкування неповнолітніми особами, пропозиціями щодо спрощення процедури прийняття спадщини неповнолітніми особами, узгодження механізмів охорони спадкових прав неповнолітніх осіб та їх захисту від порушень як з боку інших спадкоємців, так і з боку третіх осіб.

Метод порівняння застосовано при вивченні спадкових прав неповнолітніх осіб у випадках наявності та відсутності заповіту, а також при охопленні заповітом усього спадкового майна чи лише його частини. За допомогою цього методу зіставлено особливості самостійного здійснення неповнолітніми особами спадкових прав у країнах Європейського Союзу та в Україні, а також реалізації такими спадкоємцями права на обов'язкову частку у спадщині в країнах Європейського Союзу та в Україні.

Аналогія, як більш складний різновид методу порівняння, застосована при теоретико-правовому вивченні питання наслідків неприйняття неповнолітньою особою спадщини та відмови від прийняття такої. Цей метод використано для порівняння процедур подання заяви про відмову від прийняття спадщини та відкликання такої заяви неповнолітнім спадкоємцем. За допомогою методу аналогії проведено паралелі між повноваженнями обох батьків (усиновлювачів), піклувальників, одного з них, органу опіки та піклування, а також нотаріуса у

підтвердженні згоди неповнолітньої особи на відмову від спадщини, особливо за наявності у спадкодавця значних боргів перед кредиторами чи коли управління спадковим майном потребує особливих знань. На підставі вказаного методу досліджено питання співвідношення охорони та управління спадковим майном до прийняття спадщини неповнолітньою особою.

За допомогою методу теоретичного моделювання в пізнавальному процесі спроектовані ситуації неузгодженості волі батьків (усиновлювачів), щодо доцільності прийняття спадщини неповнолітньою особою або коли один із батьків (усиновлювачів) повною мірою не виконує батьківських обов'язків та/чи взагалі не бере участі в житті (вихованні) неповнолітнього. Окрім того, в проведеному дослідженні змодельовані способи визначення розміру обов'язкової частки спадщини неповнолітньої особи за наявності заповіту, майна, за рахунок якого така може бути сформована, а також умови, за яких її розмір може бути зменшений. Також змодельовані ситуації прийняття нотаріусом заяв від неповнолітніх спадкоємців без згоди батьків (усиновлювачів), органу опіки та піклування та спричинені цим правові наслідки.

Використовуючи метод теоретичного моделювання, запропоновано найбільш оптимальні, на думку автора, варіанти вирішення конкретних проблем спадкування неповнолітніми особами. Зазначений метод у комплексі з іншими методами, які використані у дисертаційній роботі, вважаємо дієвим та об'єктивно необхідним для забезпечення ефективності запропонованих автором юридично значимих дій: від змін у нормативно-правовому регулюванні – до алгоритмів дій неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин у практичній площині.

Роль історичного методу під час вивчення питання цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин полягає не лише в окресленні історичних витоків досліджуваного питання, підстав та передумов формування цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб загалом та набуття ними статусу спадкоємців, а й також у розгляді таких з урахуванням традицій та праворозуміння, які формуються в межах держави в конкретний історичний період за умови їх постійного розвитку.

Історичний розвиток суспільства зумовив формування різноманітних підходів як щодо порядку спадкування загалом, меж свободи спадкодавця на розпорядження спадковим майном, так і щодо участі у спадкових правовідносинах неповнолітніх осіб, їх право- та дієздатності як спадкоємців, гарантування отримання такими певної частки у спадковому майні.

Історичний метод дає змогу проілюструвати, як із розвитком правового, демократичного та людиноорієнтованого суспільства змінювались підходи держави до визначення обсягу та характеру майна, яке може входити до складу спадщини, меж свободи заповіту, закріплення обов'язкової частки, визначення кола спадкоємців, а також до обсягу спадкових прав неповнолітніх дітей спадкодавця залежно від кровної спорідненості з останнім.

Саме за допомогою вказаного методу можна простежити трансформацію статусу неповнолітніх спадкоємців: від етапу закріплення в рамках певних звичаїв та традицій – до нормативно-правового регулювання такого. Водночас не лише в межах однієї держави, а й на міждержавному рівні. Досліджено історичне становлення та розвиток колізійного врегулювання міжнародних відносин спадкування за участі неповнолітніх осіб.

Застосування історичного методу допомагає зрозуміти сутність цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин загалом, проблеми, які виникали в процесі його формування, та шляхи вирішення таких на законодавчому рівні. Окрім того, вказаний метод допомагає встановити взаємозалежність досліджуваного питання з конкретно-історичними етапами розвитку суспільства та формуванням правової держави.

Не менш важливим є і те, що за допомогою історичного методу можемо прослідкувати проблематику гендерної рівності у контексті спадкування неповнолітніми особами.

З метою всебічного дослідження обраної теми не залишено поза увагою методи індукції та дедукції, які становлять взаємопов'язану методологічну пару та ґрунтуються на принципі єдності протилежностей.

Метод індукції надає змогу дійти висновків про характеристики предмета дослідження в цілому через правове знання про частину елементів такого предмета. У результаті розуміння сутності ознак, властивостей одиничних предметів чи явищ, понять можна усвідомити істотні, типові закономірності чи властивості однопорядкових предметів або явищ. Своєю чергою, дедукція спрямована на дослідження конкретних правових явищ як елементів множини загальних наукових правоусвідомлених положень.

Метод сходження від конкретного до загального та від загального до конкретного часто застосовується науковцями під час дослідження спадкових правовідносин. Виокремлюючи як учасників таких правовідносин неповнолітніх осіб та досліджуючи особливості їх цивільно-правового статусу, використання вказаних методів забезпечує формування цілісного уявлення про місце та роль неповнолітніх спадкоємців у спадкуванні як за законом, так і за заповітом. Ці методи використані під час з'ясування питання спадкування рідними та усиновленими дітьми, а також при вивченні особливостей прийняття спадщини залежно від виду успадкованого майна.

Результативно поєднати зазначені методи дослідження вдалося за допомогою використання критичного методу, який на підґрунті попередніх методів демонструє, наскільки чинні норми, якими врегульовано цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, відповідають поточним потребам суспільства, наскільки вони є гнучкими та апробованими до практичних проблем, які виникають у процесі здійснення неповнолітніми особами права на спадкування. Критична оцінка законодавства відбувається у зіставленні національного законодавства з міжнародним, що допомагає висвітлити доцільність застосування досвіду іноземних держав із досліджуваного питання.

Доречно вказати, що сучасний стан національного законодавства не повністю відповідає кваліфікованим характеристикам права як стабільного, системного регулятора суспільних відносин. Численні редагування, доповнення нормативно-правових актів можуть зумовлювати неузгодженості у змісті, бути нікчемними за

своїми юридичними наслідками. Непоодинокими є випадки, коли певні питання регулюються застарілими нормами або відсутній механізм реалізації закріпленого права, наявні розбіжності (суперечності) між нормативно-правовими актами, які регулюють однакові правовідносини, або є прогалини у правовому регулюванні. Окрім того, постає питання ефективності тих чи інших норм, практичності їх застосування.

Під час проведеного наукового дослідження застосовано методологічну конкретизацію, яка об'єктивно обумовлена його предметом та метою, спрямована на виявлення суттєвих особливостей досліджуваного питання, найважливіших взаємозв'язків на основі застосування системних принципів до конкретних питань.

Щодо використання під час написання наукової роботи спеціально-юридичних методів, то передусім варто зауважити, що виокремлення таких у науковій літературі при дослідженні тих чи інших правових явищ є абстрактним та фрагментарним. Методологія галузевих юридичних наук найменш досконала. Часто методи інших наук трактуються як методи юриспруденції. Наприклад, формально-юридичний метод запозичений з формальної логіки, історико-правовий – з історії, а порівняльно-правовий – із компаративістики.

Попри те, для кожної галузі юриспруденції потрібні власні методи аналізу, які більш змістовно відобразатимуть їх об'єктивну природу, допоможуть установити зовнішні ознаки правових явищ. Спеціально-юридичні методи застосовуються науковцями для характеристики діяльності держави з формування та використання правових знаків. Такі методи допомагають проаналізувати чинні нормативно-правові акти та їх ефективність у питаннях правового регулювання відносин у сферах, які стосуються об'єкта дослідження.

Отже, спеціально-юридичні методи дослідження спрямовані на опис явищ державно-правової дійсності за допомогою юридичної термінології, висвітлення діяльності соціальних суб'єктів з погляду юридичних моделей поведінки, під кутом зору законного або протиправного.

Суть порівняльно-правового методу полягає в зіставленні різних державних і правових систем, інститутів, категорій з метою виявлення подібних та відмінних рис між ними. Порівняння відбувається або між правовими системами, галузями права, однойменними правовими інститутами та нормами, або всередині окремої правової системи.

У загальному розумінні порівняльно-правовий метод за змістом полягає у вивченні, через порівняння елементів, правових систем кількох держав. Порівнюватись можуть правові норми, законодавство, правові принципи, практика їх застосування [59, с. 666].

Вказаний метод є багатofункціональним, оскільки застосовується як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях пізнання, а також характеризується наявністю оціночного підходу, який є необхідним елементом будь-якого порівняння.

Порівняльно-правовий метод передбачає зіставлення юридичних понять, явищ і процесів і з'ясування між ними подібностей і/або відмінностей. У результаті порівняння встановлюється якісний стан правової системи в цілому або окремих правових інститутів і норм [60, с. 180].

Таке зіставлення дає змогу виявити схожість і відмінність правових явищ, окреслити їх взаємодію, визначити притаманні та особливі ознаки їх покращення. Крім того, порівняльно-правовий метод через зіставлення об'єктів у різні періоди допомагає простежити зміни, які відбулись, а також напрями розвитку.

Використання порівняльно-правового методу спрямоване на виявлення загального та особливого в розвитку правових систем та є необхідним під час вивчення світового досвіду форм і моделей організації та функціонування правового простору, пізнання правових явищ у контексті наявних концепцій праворозуміння.

У межах виконаної наукової роботи порівняльно-правовий метод застосований разом з методами системного аналізу та синтезу для виявлення витоків формування та нормативного закріплення цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, комплексного

регулювання такого нормами цивільного та сімейного права, а також для визначення поточних проблем у правовому регулюванні такого. Саме через аналіз вітчизняного та іноземного досвіду можна дійти висновків про шляхи подолання наявних проблем із досліджуваного питання.

За допомогою вказаного методу на основі зіставлення можна обрати кращі варіанти міжнародного досвіду правового регулювання спадкування неповнолітніми для імплементації у національне законодавство. Використання цього методу дозволяє глибше усвідомити національний правовий досвід у площині досвіду іноземних держав, порівняти стан розвитку національної правової системи зі світовими тенденціями в контексті досліджуваного питання.

Окрім того, цей метод із дотриманням вимог щодо об'єктивності та всебічності застосовано під час порівняння інститутів спадкування за законом та за заповітом, співвідношення свободи заповіту та права на обов'язкову частку у спадщині, спадкування рідними та усиновленими неповнолітніми дітьми.

Використовуючи порівняльно-правовий метод у межах проведеного дослідження, здійснено спробу якомога глибше проаналізувати обрану проблематику на різних етапах розвитку національного законодавства, вдосконалити правове регулювання здійснення неповнолітніми особами права на спадкування з урахуванням особливостей сучасного розвитку суспільства (економічного, політичного, культурного, релігійного), а також позитивного досвіду іноземних держав.

До спеціально-юридичного методу належить також формально-юридичний (нормативно-догматичний) метод, який застосовано у рамках дисертаційної роботи.

Зазвичай за допомогою цього методу досліджують внутрішню будову правових явищ. Через пошук спільних характеристик та їх поєднання формально-юридичний метод дає змогу досліджувати внутрішні форми правових процесів, розкрити значення правової термінології. Вказаний метод застосовується для з'ясування мотивів, якими керувався законодавець, прописуючи ту чи іншу норму.

Метою цього методу є об'єднання розрізнених нормативно-правових актів у єдине ціле через розкриття змісту та сутності кожного з них та віднесення їх положень до тієї чи іншої групи гарантій.

Визначальною ознакою формально-юридичного методу є концентрація на послідовному дослідженні норм права.

Як вказує Р. М. Лукич, формально-юридичний (нормативно-догматичний) метод розглядає пояснення змісту права як аксіоми, чогось постійного, сталого, абсолютно обов'язкового. Цей метод дозволяє встановити суть права як норми, детально з'ясувати встановлені правовою нормою правила поведінки [52, с. 356].

Формування логічних висновків та їх тлумачення досягається завдяки різноманітним логічним операціям, коли окремі правові засади переростають у загальні твердження. Логічно опрацьовувати можна матеріали, які окреслюють певні правові явища, наприклад, нормотворчість, правові норми, їх реалізація [61, с. 133].

О. Ф. Скакун вказує на ефективність дослідження правових явищ і процесів за допомогою формально-догматичного (юридично-технічного) методу, який припускає вивчення правових об'єктів поза зв'язком з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами [54, с. 124].

Під час проведення наукового дослідження вказаний метод застосовано задля вивчення сутності норм спадкового законодавства, яке регулює особливості спадкування неповнолітніми особами, шляхом їх аналізу та інтерпретації.

За допомогою цього методу сформовано розуміння основних понять дослідження: «правовий статус неповнолітніх осіб», «цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб», «спадкоємці», «спадщина», «право на спадкування», «охорона спадкових прав неповнолітніх осіб», «способи захисту спадкових прав неповнолітніх осіб», виокремлено їх ознаки поза зв'язком з іншими соціальними явищами.

Формально-юридичний метод дає змогу систематизувати законодавство, яке регулює цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, у конкретний період часу.

Системне вивчення гарантій реалізації неповнолітніми особами права на спадкування необхідно найперше для формування їх стійкої структурованої конструкції, що унеможливить їх розпорошення у загальній законодавчій масі.

Пам'ятаючи про вузькоцільове призначення цього методу, не можна надавати йому переважного значення і завжди результати його застосування слід пов'язувати з іншими способами дослідження права.

Ще одним спеціально-юридичним методом, який використано у цій науковій роботі, є метод інтерпретації.

Найперше варто вказати, що метод інтерпретації може застосовуватись як щодо правових норм, так і щодо правових ідей, та за суттю є оцінкою якості таких, перевіркою їх на адекватність до реалій життя з метою пропонування варіантів подальшого розвитку.

Філософське розуміння процесу інтерпретації здебільшого пов'язують із герменевтикою, яка посідає одне з чільних місць у методології правознавства, адже пропонує інструментарій для розуміння і вирішення правових проблем у будь-якій сфері юридичної практики через уміння вибирати й реалізовувати саме той зміст норми права, який закладено законодавцем [62, с. 37].

Герменевтика, разом з логікою, діалектикою та метафізикою, є провідною у методології юридичної науки.

У наукових джерелах простежується декілька визначень поняття «юридична герменевтика». Зокрема, її позиціонують як: мистецтво тлумачення юридичних текстів (законів); теорію розуміння й осягнення сенсу джерел права, які зазнають тлумачення; мистецтво розуміння чужої індивідуальності (суб'єктивне ставлення до предмета, який слід вивчити); науку про принципи гуманітарних дисциплін [63, с. 190].

З огляду на це, герменевтика постає як методологічний інструментарій, за допомогою якого можна не тільки розуміти і пояснювати текст, а й пізнати автора тексту – законодавця, суспільство, його історію [62, с. 47].

До основних завдань дослідження юридичних текстів за допомогою правової герменевтики належать: роз'яснення змісту; інтерпретація змісту з огляду на завдання, що вирішуються за допомогою юридичного тексту.

Юридичні тексти як предмет герменевтичного аналізу існують у вигляді нормативно-правових актів, актів судових органів, договорів, односторонніх правочинів, статутів, регламентів, положень, інших внутрішніх документів організацій тощо. Застосування стосовно вказаних текстів цього методу пов'язане зі складнощами в розумінні тексту, що зазнає подальшого дослідження [64, с. 8].

Постійна необхідність здійснювати тлумачення залежить від домінування того чи іншого джерела (форми) права, адже всі без винятку юридичні правила поведінки часто вимагають інтерпретації [65, с. 236].

Оновлення українського законодавства, євроінтеграційні процеси, які також впливають на нормативне регулювання цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, потребують тлумачення норм права, яке необхідне не лише для практичної реалізації правових норм, а й для правотворчості, систематизації правових норм та їх наукового аналізу.

Як зазначає Ю. М. Тодика, тлумачення змісту норм права реалізується через розуміння мови, якою такі передані, обізнаність про зв'язки цих норм, їх генезис та реалізацію. На рівні з іншими процесами мислення, процес тлумачення підпорядковується законам та правилам логіки. Важливим є обґрунтування, доведеність кожного твердження, яке тлумачиться [66, с. 52].

Під час дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин за допомогою методу інтерпретації проаналізовано комплексно лексичні, синтаксичні та змістовні елементи норми закону.

Застосування методу інтерпретації в цій науковій роботі здійснено з дотриманням таких правил: словам і виразам надано загальноповживаного у сучасній літературній нормі значення; використано наявні легальні дефініції (визначення понять, сформовані законодавцем та закріплені у нормах права); значення терміна з однієї галузі поширено на іншу лише за наявності достатніх

підстав; якщо визначення терміна у законі немає, то цей термін розуміється так, як застосовується в юридичній науці та практиці.

Враховуючи системність правових норм, інтерпретація таких теж здійснена системно, використовуючи послідовні зв'язки між правовими нормами, з'ясовано їх зміст.

Для аналізу поняття цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин здійснено інтерпретацію норм цивільного законодавства, яких закріплено як загальні елементи цивільно-правового статусу фізичної особи, так і норм, якими визначено особливості такого щодо неповнолітніх осіб. Досліджуючи особливості процесів відмови від прийняття спадщини неповнолітніх осіб та неприйняття спадщини, за допомогою методу інтерпретації протлумачено норми щодо їх відмінностей та подібності.

При визначенні способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб здійснено інтерпретацію загальних способів цивільно-правового захисту прав та інтересів фізичних осіб у контексті доцільності їх застосування у спадкових правовідносинах за участі неповнолітніх осіб.

Саме метод інтерпретації допоміг виявити суперечності, колізії та прогалини у законодавстві щодо порядку спадкування неповнолітніми особами обов'язкової частки у спадщині, участі батьків (усиновлювачів), піклувальника, органів опіки та піклування в реалізації неповнолітніми спадкових прав, оформлення свідоцтва на спадщину неповнолітніми спадкоємцями. Також встановлено зв'язок загальних і спеціальних норм у забезпеченні правового регулювання цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, визначено сферу їх розповсюдження та застосування, а також коло осіб, які регулюються такими правовими нормами.

Окрім того, за допомогою методу інтерпретації розкрито норми спадкового права як дотичні до питання спадкування неповнолітніми, їх допоміжний характер у правовому регулюванні досліджуваного питання.

Одним із важливих способів тлумачення, який застосований при проведенні дослідження, є граматичний (філологічний, мовний). Вказаний спосіб ґрунтується

на розумінні мови, якою написані юридичні норми, а також на поєднанні правил синтаксису та морфології.

Юридичні тексти, що потрапляють у предметну царину науки цивільного права, є неоднорідними за природою і формальним вираженням [64, с. 8].

Оскільки під час дослідження розглядалися здебільшого вербальні правові знаки, а тому, з огляду на велику кількість нормативно-правових актів, частоту внесення в них змін, якість, чіткість і зрозумілість використаних законодавцем мовних конструкцій, отримання бажаного результату проведеного дослідження можливе через упорядкування нормативно-правових актів у структуру та систематично-послідовне їх розташування.

Особливістю загальних правових понять є відсутність текстуального розкриття їх змісту в нормативно-правовому акті. Як засвідчує практика правозастосування, за відсутності визначення терміна у законі його значення визначається, дотримуючись загального контексту, та не завжди набуває правильного тлумачення. Тому наявність визначень понять, які закріплені нормативно-правовими актами через наведення правових дефініцій, має важливе значення для досягнення однозначності термінології, усунення неузгодженостей та протиріч. Це є підґрунтям для точного та чіткого розуміння тексту нормативно-правового акта [67, с. 33].

Оцінка тотожностей або, навпаки, відмінностей в значенні відповідних термінів (словосполучень) має ґрунтуватися на тому, що норми права не знаходяться осторонь від суспільних відносин, які є об'єктом правового регулювання.

Використовуючи лінгвістичне (мовознавче) тлумачення нормативно-правових актів, яке охоплює семантичне, фразеологічне і етимологічне тлумачення (використовується для з'ясування значення слів з урахуванням їх походження), проаналізовано норми як національного законодавства, яким надано визначення базових понять дослідження (як через безпосереднє закріплення, так і через закріплення основних ознак), а також законодавства держав-членів

Європейського Союзу з метою виокремлення правових конструкцій, які доцільно імплементувати.

За допомогою вказаного методу простежено використання законодавцем понять «дитина», «неповнолітня особа», «відмова від прийняття спадщини», «неприйняття спадщини», «право спадкування», «право на спадкування», «поновлення строку на прийняття спадщини», «продовження строку прийняття спадщини», проаналізовано їх смислове навантаження.

З огляду на вказане, при проведенні цього дослідження доречно використано базові знання зі сфери мовознавства та юридичної лінгвістики.

Водночас враховано думку О. М. Балинської про те, що: «... мова права здатна до лінгвістичної фрагментації правової дійсності, а лінгвоюридичний аспект демонструє феномен мовленнєвої маніпуляції...» [68, с. 16]. Отже, мову слід розглядати як основу семіотичної частини правової природи людини.

Емпіричний метод застосовувався при огляді судової практики з питань захисту спадкових прав неповнолітніх спадкоємців. Судова практика розглянута як цінний емпіричний матеріал, вивчення якого дає змогу проілюструвати застосування нормативної бази під час вирішення конкретних проблем у реалізації неповнолітніми особами права на спадкування, тенденції вирішення спадкових справ за участі неповнолітніх спадкоємців. Особливу увагу приділено правовим висновкам Верховного Суду, а також практиці Європейського суду з прав людини.

Як зазначає М. Ю. Войцеховський, сьогодні Верховний Суд демонструє певну зміну парадигми, відмовляючись від надмірного формалізму на користь домінування верховенства права [69, с. 14].

За допомогою емпіричного методу прослідковано єдність судової практики Верховного Суду щодо питань спадкування неповнолітніми особами, встановлення юридичних фактів, які мають значення для здійснення неповнолітніми права на спадкування, цитування чи покликання одним судом рішень інших судів з досліджуваного питання.

Зважаючи на обсяг застосованих під час написання дисертаційної роботи методів, варто вказати на прагнення дослідника дотримуватись оптимальної методики проведення дослідження.

Обравши тему наукової роботи, в процесі правового дослідження застосований такий алгоритм дій: проведено огляд літератури, проаналізовано історіографію з обраної тематики, зібрано та проаналізовано теоретичний, нормативний матеріал та судову практику з досліджуваного питання, здійснено інтерпретацію та моделювання з огляду на поточну політичну, економічну та правову ситуацію в державі, сформовано пропозиції щодо усунення виявлених прогалин, суперечностей та колізій у нормативному регулюванні цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин.

Враховано, що цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин не знаходиться у вакуумі, а перебуває у складному соціальному контексті. Норми, які регулюють цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, є часово-просторовими, а тому повинні бути динамічними та адаптуватись до поточних змін у державі.

Враховуючи особливості предмета дослідження, з огляду на динамізм об'єкта пізнання, за допомогою обраних методів отримано можливість правильно визначити особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, розглянути його у системному зв'язку з нотаріальною та судовою практикою, вивчити його місце у динамічних та складних процесах законотворчості.

Висновки до розділу 1

Аналіз історіографії цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах і методології його дослідження дає змогу дійти таких висновків.

Фундаментальність та обґрунтованість дослідження обраної теми дисертації, формування послідовних та раціональних пропозицій забезпечується не лише дослідженням нормативно-правових актів та судової практики, а й аналізом та врахуванням наукового доробку з досліджуваного питання. Вивчення особливостей цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин потребує комплексного врахування як базових наукових напрацювань із цивільного та спадкового права, так і більш вузькоспрямованих робіт.

Спадкове право стало частиною наукових досліджень таких відомих представників української цивілістики: О. В. Дзери, М. С. Долинської, М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, Ю. О. Заїки, Л. В. Козловської, О. Є. Кухарева, Т. В. Курило, В. О. Кучера, М. О. Михайлів, О. П. Печеного, З. В. Ромовської, Є. О. Рябоконя, І. В. Спасибо-Фатєєвої, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси. Праці цих учених сформували теоретичні основи для розвитку науки спадкового права та вплинули на удосконалення як цивільного, так і спадкового законодавства. Колосальне значення у цьому контексті має колективна монографія «Спадкове право крізь призму судової практики», яка вийшла друком у 2022 році, за редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої. Це результативне поєднання теоретичних напрацювань і судової практики з питань спадкового права.

Дослідження окремих питань спадкового права, як-от правових презумпцій у спадкових правовідносинах, правового оформлення спадкових прав у механізмі їх здійснення, захисту спадкових прав, спадкування з іноземним елементом, виконані у наукових працях: М. С. Долинської, М. М. Дякович, Л. В. Козловської, О. Є. Кухарева, Т. В. Курило, В. О. Кучера, М. О. Михайлів, Є. О. Рябоконя, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси.

У тісному поєднанні з нотаріатом спадкове право стало предметом вивчення у наукових роботах: М. С. Долинської, М. М. Дякович, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси. Вчені розглянули не лише теоретичні питання, а практичні проблеми нотаріальної діяльності щодо прийняття спадщини, посвідчення заповітів, оформлення спадщини, охорони спадкового майна, а також отримання свідоцтв про право на спадщину неповнолітніми спадкоємцями, захисту спадкових прав неповнолітніх осіб.

Під час написання цієї наукової роботи проаналізовано дисертації: Є. І. Фурси «Спадкові правовідносини у нотаріальній та судовій практиці» (2004), яка є одним із перших спеціальних системних досліджень проблем спадкового права; Є. О. Рябоконя «Спадкове правовідношення у цивільному праві» (2002), у якій досліджено правову природу спадкового правовідношення, його місце в системі інших цивільно-правових відносин; О. Є. Кухарева «Диспозитивність у спадковому праві» (2020), яка є першою науковою працею, присвяченою ретельному науковому аналізу проблематиці диспозитивності у спадковому праві; Л. В. Козловської «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України» (2016), де досліджено основи не лише реалізації спадкових прав, а й механізмів їх захисту; а також дисертація М. О. Михайлів «Спадкування у міжнародному приватному праві» (2022), яка є першим актуальним та комплексним науковим дослідженням відносин спадкування в міжнародному приватному праві за часів незалежності України.

Загалом, аналізуючи особливості спадкування неповнолітніми особами, науковці підкреслюють важливість дотримання інтересів таких спадкоємців, особливо, коли батьки (усиновлювачі), піклувальник є спадкоємцями, які прямо зацікавлені у тому, щоб зазначені особи не отримали спадщину. Наголошується на важливості нотаріату у питаннях охорони та захисту спадкових прав неповнолітніх осіб. Водночас, бачимо, що наявна багатовекторність наукових робіт та немає комплексного уніфікованого дослідження з акцентом саме на особі неповнолітнього як спадкоємця.

Методологія дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин становить собою сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, які спрямовані на формування уявлень про юридичну природу цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин.

Методологічною основою дисертаційної роботи обрано декілька філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання емпіричного і теоретичного рівнів дослідження, які застосовано комплексно. При виборі методів враховано, що вони обумовлюються характеристиками об'єкта дослідження, результативні та надійні, зрозумілі, доступні для використання необмежену кількість разів. Обрані методи застосовані у взаємодоповненні.

Численні зв'язки між особливостями цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як спадкоємців та соціальними процесами, політичною ситуацією, економічним розвитком, тенденції розвитку цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як спадкоємців розглянуто за допомогою діалектичного методу.

У кожному підрозділі проведеного дослідження прослідковується використання загальнонаукових методів, які мають міждисциплінарний характер та в більшості розроблені загальною філософією, а тому відповідають завданням, які ставляться перед будь-якою наукою.

Найбільш широко використано логічні методи пізнання, а саме: системного аналізу, синтезу, порівняння (аналогія), теоретичного моделювання, історичний метод, індукції та дедукції.

Серед спеціально-юридичних методів дослідження під час написання наукової роботи використано: порівняльно-правовий, формально-юридичний (нормативно-догматичний) метод, інтерпретації, тлумачення норм права.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

2.1. Складові елементи цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві

Комплексне вивчення питання цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві та характеристика його складових елементів неможливі без системного аналізу як наукових підходів до визначення самого поняття «правовий статус» у теорії права, осмислення теоретичних положень, виокремлення складових елементів правового статусу особи загалом, так і дослідження розуміння категорії «цивільно-правовий статус фізичної особи» вченими-цивілістами.

Для розкриття місця та особливостей цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві важливим є аналіз складових елементів, які відображають основу відносин неповнолітніх осіб з іншими суб'єктами спадкових правовідносин, а також з державою в особі компетентних органів.

Найперше варто враховувати, що законодавець визначає часові межі неповноліття з огляду на фізичні та психічні можливості особи формувати, висловлювати та здійснювати персоніфіковану волю.

Найбільш повно охарактеризувати різноманітні зв'язки держави, людини та суспільства, висвітлити проблеми ролі та значення людини у суспільстві, у правовідносинах, у суспільній діяльності та соціальному розвитку, взаємодію та взаємовплив у парадигмі системи «людина – держава – суспільство», окреслити закріплену державою міру свободи людини дає змогу поняття «правовий статус».

Незважаючи на широке використання цього поняття як у науці, так і у законодавстві, немає його уніфікованого, сталого, класичного визначення. Воно застосовується науковцями з урахуванням власного праворозуміння, що зумовлює різноманіття сформованих дефініцій.

Досліджуючи наукове розуміння поняття «правовий статус», можемо згрупувати наявні у теорії визначення залежно від вихідних (базових) категорій, на яких вони ґрунтуються.

О. В. Зайчук, О. В. Скакун, Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика, Ю. С. Шемчушенко визначають поняття «правовий статус» через становище людини у суспільстві.

Як зазначає О. В. Зайчук, правова категорія «правовий статус» комплексно встановлює стандарти поведінки, яка формує нормальну життєдіяльність соціального середовища, та окреслює дійсний взаємозв'язок держави та особи [70, с. 78–79].

Як самостійну юридичну категорію, О. В. Зайчук характеризує правовий статус такими ознаками: 1) універсальність характеру – розповсюджується на всіх суб'єктів; 2) відтворює індивідуальні характеристики людини, її фактичне місце у системі суспільних відносин; 3) невід'ємність обов'язків та відповідальності у реалізації прав та свобод, що становлять основу правового статусу; 4) сприяє впорядкованості прав, свобод та обов'язків, які як складові елементи правового статусу є взаємопов'язаними [70, с. 78–79].

О. В. Скакун аргументує, що діяльність та поведінка особи в суспільстві, участь у тих чи інших правовідносинах визначаються юридично закріпленим становищем людини в соціумі [71, с. 378].

До ознак правового статусу вчена відносить такі: 1) формується під впливом соціальних, економічних та політичних чинників суспільства, визначається відповідним соціальним порядком; 2) є юридично допустимим рівнем соціальної свободи суб'єкта права; 3) є законодавчо встановленим, не залежить від волі окремих суб'єктів права; 4) закріплюється в різноманітних джерелах (формах) права, таких як нормативно-правові акти, договори, а також міститься у правових принципах; 5) структура є чітко впорядкованою та складається зі суб'єктивних прав, законних інтересів, обов'язків, які є ідентичними для усіх суб'єктів одного виду; 6) визначає рамки дозволеної поведінки особи в суспільстві. О. В. Скакун вказує, що правовий статус людини ґрунтується на сучасному вченні про свободу, в основі якого лежать ціннісні ідеї [71, с. 378].

Ю. М. Тодика та О. Ю. Тодика визначають правовий статус особи як правове становище індивіда, що відображає його фактичний стан у відносинах із суспільством, державою, іншими людьми. Вчені обґрунтовують, що поняття «правовий статус особи» має збірний, універсальний характер і поєднує правові статуси громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця. Вказана категорія дає змогу побачити права, свободи і обов'язки особи цілісно, системно та допомагає порівняти різні статуси [72, с. 150].

Ю. С. Шемчушенко вважає, що правовий статус – це встановлене правовими нормами становище особи, комплекс її прав та обов'язків [73, с. 626].

Численну групу становлять теоретики та конституціоналісти, які розкривають поняття «правовий статус» через сукупність або систему суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. До цієї групи можемо віднести: В. О. Котюка, М. В. Кравчука, Л. А. Луць, П. М. Рабіновича.

Через трискладову систему прав, свобод та обов'язків В. О. Котюк, досліджуючи правовий статус особи, аргументує, що такий формується через поєднання вказаних елементів, закріплених у нормативно-правових актах. Вчений зазначає, що правовий статус є юридичним підґрунтям участі громадян у діяльності з управління державними та суспільними справами, в розвитку економіки та виробництва [74, с. 100].

На думку В. О. Котюка, правовий статус визначає як можливість особи мати права, свободи та обов'язки, необхідні для існування та розвитку в суспільстві, так і реалізувати їх через участь у суспільних відносинах [74, с. 100].

Вчений доводить, що правовий статус може бути зумовлений природними правами та обов'язками, які не закріплені законодавством, але входять до суб'єктивних прав та обов'язків особи, та виражають соціальне становище особи [74, с. 100–102].

Використовуючи цю ж основу, М. В. Кравчук розглядає «правовий статус» як правове становище громадянина в суспільстві, яке закріплюється у різних формах права. Вчений пропонує таке визначення правового статусу: це сукупність або система всіх належних громадянину суб'єктивних юридичних

прав, свобод та обов'язків, які формують нормативно визначене становище особи в суспільстві [75, с. 117].

Л. А. Луць розкриває «правовий статус» через встановлені відповідними джерелами права та забезпечені державою суб'єктивні права та юридичні обов'язки особи. Елементами правового статусу Л. А. Луць визначає: правові принципи та норми; правосуб'єктність; порядок набуття та втрати; інтереси суб'єктів; гарантії дотримання [76, с. 124].

П. М. Рабінович під правовим статусом особи розуміє сукупність суб'єктивних юридичних прав та обов'язків особи [77, с. 84].

В. Ф. Погорілко зазначає, що конституційно-правовий (загальний) статус особи – це сукупність фундаментальних основ, через які у Основному законі України та інших нормативно-правових актах встановлюються базові права, свободи та обов'язки людини та громадянина, гарантії здійснення таких [78, с. 72].

Окрім того, в цій групі можна виділити широке та вузьке розуміння категорії «правовий статус» і, якщо в першому випадку «правовий статус» охоплює весь комплекс юридичних можливостей та юридичної відповідальності суб'єкта, а також правові способи їх здійснення, то в іншому – тільки права, свободи та обов'язки.

Такий плюралізм розуміння поняття «правовий статус» об'єктивно зумовлює наявність розгалуженої системи класифікації, зокрема: за суб'єктами (загальний, спеціальний (родовий), індивідуальний); залежно від норм галузі права, якою визначається положення особи; залежно від наявності чи відсутності в особи (людини) такої властивості, як громадянство; залежно від реальності (фіктивності) закріплених за особистістю; залежно від діапазону можливої поведінки (усічений, пільговий).

Системне узагальнення розглянутих наукових позицій щодо розуміння поняття «правовий статус» дає змогу зробити висновок, що правовий статус відображає місце особи в системі «суспільство – держава – інші люди». Сутнісною характеристикою правового статусу є сукупність суб'єктивних прав та

обов'язків. Правовий статус досліджується та трактується вченими так: через ототожнення з правосуб'єктністю; через дослідження суб'єктивних прав та юридичних обов'язків особи, які встановлені нормативно-правовими актами, разом із правосуб'єктністю; через систему встановлених нормативно-правовими актами та забезпечених державою прав, свобод, обов'язків та юридичної відповідальності, згідно з якими особа як суб'єкт права визначає свою поведінку у соціумі.

Незважаючи на ототожнення деякими науковцями понять «правовий статус» з «правосуб'єктністю» та/чи «правоздатністю», вважаємо, що вказані правові категорії є різними за змістом та структурною складовою, оскільки «правовий статус» є структурно складнішою категорією, виступає узагальнювальним, збірним поняттям, не є певною властивістю чи якістю особи, а становищем особи у правовій реальності, відображає сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права. Своєю чергою, правосуб'єктність формує уявлення про статус та подальшу реалізацію суб'єктивних прав та обов'язків.

Комплексність категорії «правовий статус» зумовлює наявність у його структурі сукупності різних елементів, які характеризують становище особи у системі суспільних відносин.

Єдиного наукового підходу щодо елементів правового статусу немає. До них належать: права, свободи, обов'язки, відповідальність [71, с. 378–379]; правові норми та правові відносини, суб'єктивні права, свободи, законні інтереси і юридичні обов'язки, відповідальність, правові принципи, гарантії, правосуб'єктність, громадянство [79, с. 149]; громадянство, загальна правоздатність, основні права і обов'язки, конституційно закріплений принцип рівноправності; права і обов'язки, правові гарантії прав, правова відповідальність за виконання обов'язків [80, с. 26].

Деякі науковці як елементи правового статусу виділяють законність, правопорядок, гуманізм, справедливість.

Як бачимо, ядром правового статусу, незалежно від кількості включених у правовий статус елементів, залишаються права і обов'язки, закріплені у законодавстві. Інші елементи є або похідними від основних (наприклад, відповідальність), або підґрунтям правового статусу (як-от громадянство), або здійснюються за межами такого (скажімо, система гарантій).

Такі твердження підтримано О. Ф. Скакун, який вказує, що громадянство, інтерес, гарантії реалізації прав і обов'язків слід розглядати або як базу правового статусу, або умовами такого, які дотичні до нього, однак не входять до структури правового статусу [71, с. 379].

Зауважимо, що в межах проведеного дослідження дотримуємось позиції науковців щодо відсутності особливих відмінностей між поняттями «права особи» та «свободи особи». Нормативно визначені державою свободи особи – це практично ті ж права, однак коли говоримо про свободи, то розуміємо, що держава підкреслює самостійність самовизначення людини у певних сферах суспільного життя. Тому терміни «права» і «свободи» практично використовуються як синоніми, і якщо суть «прав людини» визначається через категорію «можливостей», то фактично така інтерпретація охоплює й категорію «свобод людини» [77, с. 11].

Відповідно, правовий статус особи може бути охарактеризований як система суб'єктивних прав та обов'язків, законодавчо закріплених державою.

Якщо ж говорити про права особи, то під ними розуміють можливості, котрі необхідні для існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства та мають бути загальними та рівними для усіх людей [77, с. 10]. Отже, це спроможність особи діяти певним чином або ж утримуватися від певних вчинків з тим, аби забезпечити собі належне існування, розвиток, задоволення тих потреб, що сформувалися.

Права людини набули цінності, яка належить усьому міжнародному співтовариству, і отримали обґрунтування в міжнародному праві як правовий стандарт, до якого повинні прагнути всі народи і держави. З моменту визнання

цих прав кожна людина набувала певного правового статусу відповідно до міжнародного гуманітарного і zarazом національного права [71, с. 173].

Отже, права особи є невід'ємним елементом правового статусу, а рівень їх відповідності потребам, як результату історично-природного та соціального розвитку, об'єктивно залежить від можливостей усього суспільства, переважно від рівня економічного розвитку.

Варто також акцентувати на тому, що права людини (суб'єкта), закріплені у юридичних нормах, відображають поняттям «суб'єктивне юридичне право», а саму систему таких норм відображають поняттям «об'єктивне юридичне право», тому, досліджуючи надалі елементи правового статусу неповнолітньої особи у спадковому праві, говоритимемо про права саме в контексті «суб'єктивного юридичного права».

Як зазначає О. О. Кот, саме наявність конкретного права є вихідним елементом для здійснення такого. В протилежному випадку фактичні дії особи не спричиняють втілення в життя наданих законом або договором юридичних можливостей. Вчений вказує, що суб'єктивне право реалізується через здійснення таких актів та дій, які закріплені у нормативно-правових актах як суб'єктивне цивільне право [81, с. 18].

Ще одним базовим елементом правового статусу особи є обов'язки особи, які органічно поєднані з правами та під якими розуміють необхідність певної поведінки особи, що об'єктивно зумовлена конкретно-історичними потребами існування та розвитку інших людей, нації, народу, його соціальних верств і всього людства. Юридичний обов'язок становить закріплену у нормах права вимогу певної поведінки, яка спрямована на виконання відповідного обов'язку [77, с. 79].

Фактично через законодавчо закріплену систему обов'язків держава окреслює відповідний, корисний та потрібний у суспільстві варіант поведінки особи. Водночас такі обов'язки реалізуються або через дотримання певних вимог – заборон, або через виконання вимог – обов'язків. За суттю юридичні обов'язки – це варіанти поведінки, необхідні для правомірної реалізації наданих суб'єктам права можливостей.

Отже, поділяємо позицію, що правовий статус виступає як спосіб точного юридичного визначення поведінки, особливістю якого є відмежування від індивідуальних характеристик того чи іншого суб'єкта та узагальнення правового стану особи в цілому, фокусування на найважливіших, з точки зору держави, правових моментах [82, с. 25].

Попри те, сьогоденнє трактування правового статусу фізичної особи ґрунтується на твердженні, що як елементи правового статусу, так і сам суб'єкт права формуються під прямим впливом держави.

З урахуванням зазначеного, коли говоримо про правовий статус неповнолітніх осіб, дотримуємося традиційного розуміння правового статусу фізичної особи як сукупності прав та обов'язків, ураховуючи, що наявність у фізичної особи окремих прав та межі самостійного їх здійснення залежать від досягнення певного віку та регулюються державою.

Віковий критерій розуміння правового статусу неповнолітніх осіб зумовлений тим, що дитинство за суттю є однією зі стадій розвитку фізичної особи, а тому виникає необхідність у виокремленні особливостей правового статусу фізичної особи у такий період. Кожна галузь права особливим чином визначає специфічні, притаманні лиш їй особливості правового статусу неповнолітніх осіб.

Сімейний кодекс України у статті 6 «Дитина» закріплює: «Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [83].

У вказаній статті законодавець встановлює, що до досягнення повноліття за особою закріплено правовий статус дитини та водночас здійснює поділ поняття «дитина» на дві категорії: малолітня дитина та неповнолітня дитина. Отже, в контексті зазначеної норми правовий статус неповнолітньої особи законодавець розглядає як складову частину правового статусу дитини, яке є ширшим поняттям. Окрім того, поняття «дитина» вказує не лише на вікову складову, а й в певних випадках відображає фактор сімейної спорідненості.

Також варто звернути увагу на те, що аналіз положень Сімейного кодексу України дозволяє дійти висновку, що категорії правоздатності та дієздатності такими не закріплені. Розуміння (визначення) їх змісту відповідає загальнотеоретичному розумінню (тлумаченню) цих категорій та визначенням, які закріплені Цивільним кодексом України. За таких обставин враховується специфіка саме сімейного права, яка, зокрема, в контексті досліджуваного правового статусу неповнолітньої особи полягає в тому, що набуття повної цивільної дієздатності за Цивільним кодексом України не змінює (не припиняє) правового статусу дитини як учасника сімейних правовідносин.

З огляду на попередньо проаналізовані конструкції категорії «правовий статус», під правовим статусом неповнолітньої особи, як вихідною категорією, пропонуємо розуміти систему всіх належних неповнолітній особі суб'єктивних юридичних прав і юридичних обов'язків, що визначають її правове становище в суспільстві, які об'єктивовані і формалізовані у відповідних джерелах права та гарантовані державою.

Правовий статус неповнолітніх осіб можна віднести і до спеціального (родового) правового статусу, оскільки неповнолітні особи належать до певної категорії фізичних осіб, визначених віковим критерієм, і до індивідуального правового статусу, який також пов'язується з віковим критерієм. Водночас правовий статус неповнолітніх осіб є і загальним у площині притаманних кожній особі прав та обов'язків як людині та громадянину.

Варто зауважити, що при переході від загального правового статусу до галузевого чи індивідуального змін зазнає лише ступінь конкретизації прав, обов'язків суб'єктів, однак спільним залишається те, що правовий статус є загальним орієнтиром для законодавця, який визначає досягнутий суспільством рівень правових можливостей індивіда, спрямований на забезпечення фізичній особі необхідний спектр прав у правовій системі, гарантувати правовий «суверенітет» особи.

Враховуючи, що цивільні правовідносини, у яких бере участь неповнолітня особа, багатоваріантні, характеристику цивільно-правового статусу неповнолітніх

осіб необхідно здійснювати на підставі та з урахуванням вказаних концептуальних підходів, розроблених у загальній теорії права, а також аналізу визначення правового статусу у цивілістиці, встановлення співвідношення теоретичної моделі з реаліями цивільного законодавства.

Як аргументують О. І. Харитонова та Є. О. Харитонов, у сучасному суспільстві визначенню цивільно-правового статусу приватної особи приділяється значно менше уваги, ніж потрібно [84, с. 107].

Науковці зазначають, що поняття «статус» охоплює те стабільне, фундаментальне у правовому стані суб'єкта, котре разом із правосуб'єктністю містить також вказівку щодо існування певного кола основних прав та обов'язків. Правовий статус особи вчені характеризують як сукупність основних суб'єктивних прав та обов'язків, які належать суб'єкту об'єктивного права, і визначають у найзагальнішому вигляді його взаємини з державою, що ґрунтуються на положеннях відповідних правових норм. Первинним критерієм (підґрунтям) визначення статусу називають урахування правової сфери, у якій перебуває приватна особа [84, с. 110].

У приватноправовій сфері засади, якими визначається статус учасників цивільних відносин, спрямовані на забезпечення юридичної рівності осіб, забезпечення реалізації їх свободи дій та активності під час формування правових відносин, а надалі – здійснення такими особами належних суб'єктивних прав та обов'язків [84, с. 112].

При встановленні (закріпленні) цивільно-правового статусу фізичної особи О. І. Харитонова та Є. О. Харитонов пропонують урахувувати засади (принципи) таких рівнів: загальні принципи права (єдність моралі та права, верховенство права, антропоцентризм «гуманістичність» права, рівність перед законом і судом); принципи приватного права, які стосуються статусу фізичної особи; загальні засади цивільного законодавства, котрими закріплюються окремі елементи статусу фізичної особи [84, с. 115].

Досліджуючи питання правового статусу фізичних осіб як суб'єктів цивільних правовідносин, І. А. Бірюкова та Ю. О. Заїка вказують, що метою

цивільного права є унормування поведінки фізичних осіб у різних практичних ситуаціях та взаєминах, надання їм змоги самостійно вирішувати важливі приватні питання. Окрім того, вчені вказують, що така самостійність не є абсолютною та обмежується державою для забезпечення належного ставлення до інших суб'єктів права, поваги їх честі та гідності. До правових факторів, які впливають на правовий статус особи, ці науковці відносять цивільну правоздатність і цивільну дієздатність [6, с. 220].

Зважаючи на норми Цивільного кодексу України, у статті 1 якого зазначено, що «цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини)...» [85], цивільно-правовий статус особи (людини) як найвищої цінності слід розкривати через загальну структуру соціальних цінностей в Україні згідно з нормами Цивільного кодексу України та у співвідношенні із Загальною декларацією прав людини.

Коли говоримо про права неповнолітньої особи загалом, то варто звернути увагу на те, що неповнолітня особа формується як доросла особистість не лише з урахуванням відповідних соціально-економічних умов, які існують у суспільстві, а передусім за допомогою «морально-етичної системи координат», в якій виховується. Тому під правами неповнолітньої особи пропонуємо розуміти історично обумовлені законодавчо закріплені вікові можливості, які потрібні для функціонування та розвитку в конкретному суспільстві, та які формуються залежно від досягнутого духовного, культурного, соціального, економічного, політичного рівня розвитку суспільства та здійснюються у визначених часових межах. Однією з особливостей прав неповнолітніх осіб є також те, що такі закріплені не лише нормами національного, а й міжнародного права.

Цивільний кодекс України у статті 32, з урахуванням статті 31, закріплює перелік прав, якими наділена неповнолітня особа, та встановлює, що правочини, не охоплені вказаними статтями, потребують згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників [85].

Якщо говорити про поняття «обов'язок» як складовий елемент цивільно-правового статусу неповнолітньої особи, то у цивільному праві зміст цього

поняття висвітлюється через категорію «належне». Під юридичним обов'язком доцільно розуміти обсяг відповідної поведінки суб'єктів правовідносин, яка від них вимагається відповідно до закону або за домовленістю між самими сторонами правовідносин. «Юридичному обов'язку» притаманні категоричність, необхідність і беззастережність [18, с. 67].

Надалі, характеризуючи обов'язки як елемент цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, за основу братимемо факт, щодо якого вони виникають.

Варто звернути увагу на те, законодавець вказані статті 32, 31 Цивільного кодексу України розміщує у главі 4 «Загальні положення про фізичну особу» підрозділу 1 «Фізична особа» Розділу II «Особа» та оперує такими категоріями, як «права», «часткова цивільна дієздатність фізичної особи», «неповна цивільна дієздатність фізичної особи», «правочин». Це вказує на те, що цивільно-правовий статус неповнолітньої особи є складовою цивільно-правового статусу фізичної особи, специфіка якої пов'язана з віковим критерієм і здатністю діями набувати цивільних прав, здійснювати такі, набувати діями для себе обов'язків, реалізовувати їх та відповідати у разі невиконання. Головна цінність таких прав і обов'язків полягає не лише у нормативному закріпленні, а й можливості їх фактичного здійснення.

Саме тому потенційний обсяг цивільних прав і обов'язків неповнолітніх осіб, механізм реалізації таких, особливості взаємодії неповнолітніх осіб з іншими учасниками цивільних правовідносин доцільно розглядати через теоретичне обґрунтування та юридичне закріплення правоздатності та дієздатності неповнолітніх осіб, які є елементами правосуб'єктності.

Правоздатність та дієздатність неповнолітніх осіб можна визначити як юридично визнані властивості особистості, обумовлені віком, з яким законодавство пов'язує надання неповнолітній особі прав та регулює поступове покладення обов'язків.

Під правоздатністю більшість науковців у загальній теорії права розуміють визнану і гарантовану державою здатність особи бути носієм визначених законом

прав і обов'язків. Правоздатність виникає з моменту народження фізичної особи і припиняється з її смертю, є рівною та повною щодо всіх осіб, невідчужуваною та різногалузевою.

Своєю чергою, дієздатність як активний елемент правосуб'єктності не є вродженою властивістю людини, а реальною здатністю (властивістю) суб'єкта права активними діями реалізовувати у тих чи інших правовідносинах правоздатність, набувати і здійснювати суб'єктивні права та обов'язки.

Нормами Цивільного кодексу України закріплено, що «цивільна правоздатність – це здатність мати цивільні права та обов'язки» [85]. Вона характерна для всіх фізичних осіб та виникає у момент їх народження. Закріплена охорона інтересів зачатої, проте ще не народженої дитини. В окремих випадках законодавець пов'язує можливість мати певні права та обов'язки з досягненням відповідного віку. Припиняється цивільна правоздатність зі смертю особи [85].

Визначаючи обсяг цивільної правоздатності, законодавець вказує на рівність усіх фізичних осіб у можливості мати цивільні права та обов'язки. Нормативно закріплено, що фізична особа володіє усіма особистими немайновими правами, які закріплені Конституцією України, Цивільним кодексом України. Щодо майнових прав, то фізична особа може набувати усіх майнових прав, які закріплені у законодавстві. Крім того, може набувати майнових прав, які хоч і нормативно не закріплені, однак відповідають закону та моральним засадам суспільства. Щодо обов'язків, то фізична особа здатна мати обов'язки як учасник цивільних відносин (стаття 26 Цивільного кодексу України) [85].

Здатність особи власними діями набувати відповідних цивільних прав, реалізовувати такі самостійно, створювати через власні дії для себе цивільні обов'язки, здійснювати такі та відповідати за їх невиконання становлять визначення поняття «цивільна дієздатність». Цивільну дієздатність, згідно з нормами Цивільного кодексу України, має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними [85]. Обсяг цивільної дієздатності закріплюється нормами Цивільного кодексу України. Обмеження такого можливе

виключно у визначених законом випадках і порядку (стаття 30 Цивільного кодексу України) [85].

Отже, зміст цивільної правоздатності утворюють ті майнові та особисті (немайнові) права та обов'язки, якими особа може бути наділена та основна цінність яких полягає у можливості особи реалізовувати конкретне суб'єктивне право, передбачати наслідки такої реалізації та відповідати на них, для досягнення певного результату, що безпосередньо залежить від дієздатності особи.

Як вказує Я. Р. Веберс, у сфері цивільного законодавства інститут правосуб'єктності утворюють не лише норми, якими безпосередньо регламентуються цивільна правоздатність і дієздатність особи, а й норми, створені окремими інститутами, що стосуються здатності останньої бути суб'єктом у конкретних правовідносинах [86, с. 27].

Водночас, ураховуючи саму природу певних прав та обов'язків, в окремих випадках особа може набувати їх не з народження, а з досягненням відповідного віку.

Розуміти значення своїх дій та передбачати їх наслідки фізична особа може тільки з досягненням певного віку і за відсутності захворювань, які можуть впливати на здатність особи діяти розсудливо. Саме тому і в законодавстві, і в науці дієздатність пов'язують комплексно з віком та станом здоров'я фізичної особи. Обсяг та зміст дієздатності особи можуть бути обмежені або особа взагалі може бути позбавлена дієздатності, якщо не усвідомлює значення власних дій чи не може ними керувати [87, с. 75].

Характеризуючи правоздатність та дієздатність неповнолітніх осіб, можемо виділити такі особливості: юридичне закріплення (права та обов'язки неповнолітніх осіб, як і міра відповідальності, повинні бути визнані суспільством та державою, офіційно закріплені у нормативно-правових актах); вольова складова (реалізація прав та здійснення обов'язків потребують волевиявлення як самої особи, так і у певних випадках вимагають доповнення волею батьків (усиновлювачів) або піклувальників).

З огляду на вказане, неповнолітня особа як суб'єкт цивільних правовідносин не є абсолютно самостійною та юридично незалежною. Для цивільно-правового статусу неповнолітньої особи характерний аспект втручання у реалізацію прав з боку третіх осіб – батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Тобто законодавець, з огляду на вік неповнолітніх, передбачає фактичний та юридичний важіль, який здатний вплинути на розвиток цивільних правовідносин (скоригувати такий), суб'єктом яких є неповнолітня особа.

Як обґрунтовує В. А. Січевлюк, в умовах сучасного демократичного світу фізичні особи як учасники правовідносин переважно наділяються правосуб'єктністю, яка є достатньою для адекватної реалізації легітимних інтересів та/або виконання суспільно необхідних функцій. Водночас вчений вказує, що суб'єкти права часто використовують не лише власний правосуб'єктний ресурс. Прикладом цього є початковий етап життя кожного, коли правосуб'єктність малолітньої чи неповнолітньої особи потребує доповнення цивільною та іншою правоздатністю, деліктоздатністю і дієздатністю батьків (усиновлювачів), опікунів або ж піклувальників [88, с. 181].

Вчений звертає увагу на комплексний характер правосуб'єктності неповнолітньої особи, зазначаючи, що явище «комплексної правосуб'єктності» демонструє велику різноманітність способів реалізації та характерне для більшості галузей права України, включаючи сферу цивільного права.

Цивільна дієздатність дитини, з точки зору вказаного науковця, є особливим видом цивільної дієздатності – дієздатністю з недоліком, що не є дефектом, а становить нестачу необхідних здатностей і можливостей для самостійного здійснення без сторонньої допомоги [89, с. 159].

Системний аналіз особливостей цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як окремої правової категорії дає нам змогу виокремити такі визначальні ознаки цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб: динамічність – обсяг прав, обов'язки та відповідальності змінюється залежно від вікового порогу, такі зміни є об'єктивними, часто незалежними від волі особи, не персоніфікованими подіями; обмеження чіткими віковими рамками; побудова на основі загального

правового статусу особи, це своєрідна надбудова над загальним правовим статусом особи; комплексність; існування додаткових гарантій і особливих умов правового захисту; особливі способи адаптації загальних норм цивільного права.

Досліджуючи питання правового статусу суб'єктів спадкових правовідносин, найперше варто звернути увагу на закріплені у нормах Цивільного кодексу України поняття «спадкування», «спадщини», «спадкоємці».

Законодавець під «спадкоємцями» розуміє фізичних осіб, живих на час відкриття спадщини. До спадкоємців також нормотворець відносить осіб, зачатих за життя спадкодавця та народжених живими після відкриття спадщини. Своєю чергою, склад спадщини становлять: «...всі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті» (стаття 1218 Цивільного кодексу України) [85].

С. Я. Фурса та Є. І. Фурса, досліджуючи поняття «спадкоємець (спадкоємці)», акцентують увагу на часовому просторі, в якому це поняття існує. Вчені підкреслюють важливість чіткого та послідовного застосування цього поняття як у законодавстві, так і у юридичній практиці. І вказують, що з погляду нотаріального процесу поняття «спадкоємець (спадкоємці)» має включати всі основні риси, властиві суб'єктам нотаріальних процесуальних відносин [21, с. 15].

С. Я. Фурса та Є. І. Фурса поділяють спадкоємців на «формальних» та «потенційних» [21, с. 152, 153].

Перехід від одного виду до іншого пов'язується з вчиненням потенційним спадкоємцем юридично вагомих дій. Фактичність такого переходу підкреслюється новим правовим статусом особи. Так, перехід формальних спадкоємців до статусу потенційних відбувається із настанням передбаченої законом юридичної обставини – у зв'язку зі смертю спадкодавця, а при наданні згоди на прийняття або фактичному прийнятті спадщини спадкоємці набувають «фактичного» правового статусу.

Вказаний поділ відповідає також виокремленим науковцями стадіям (етапам) розвитку спадкових правовідносин: з моменту відкриття спадщини і до прийняття

спадщини або не прийняття такої; прийняття спадщини та оформлення спадкових прав.

Вказані етапи взаємопов'язані. Водночас, враховуючи, що суб'єктний склад спадкових правовідносин може змінюватись (доповнюватись) у процесі спадкування, на момент відкриття спадщини часто неможливо встановити всіх спадкоємців. Вказані зміни можуть бути наслідком як суб'єктивних дій (наприклад, відмова прийняти спадщину), так і об'єктивних подій (скажімо, смерть спадкоємця до прийняття спадщини).

Дослідження елементів цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві з врахуванням зазначених класифікацій, на нашу думку, дозволить найбільш комплексно відобразити особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як спадкоємців на тому чи іншому етапі розвитку спадкових правовідносин, які за правовою природою є складними та багатогранними.

Оскільки у випадку спадкування неповнолітніми особами діє презумпція прийняття спадщини (пасивне спадкування), вважаємо доцільним застосувати ще одну категорію – «фактичні спадкоємці».

Варто також зважити на те, що закріплене законодавцем за неповнолітніми особами саме як за дітьми спадкодавця (в розумінні кровного споріднення або усиновлення) право на обов'язкову частку у спадщині не заперечує можливість спадкування вказаними особами за заповітом або за законом у порядку черговості.

Досліджуючи правовий статус неповнолітніх осіб як потенційних спадкоємців, варто вказати, що він ґрунтується на відповідних доказах їх належності до визначених законом або заповітом спадкоємців, що закликатимуться до спадкування, виникає з моменту відкриття спадщини і триває до фактичного прийняття спадщини або подання відповідної заяви про згоду на її прийняття, яка у досліджуваному випадку не є обов'язковою [21, с. 153].

Отже, неповнолітні особи є потенційними спадкоємцями згідно з презумпцією прийняття спадщини.

Водночас, якщо проаналізувати положення статті 1222 Цивільного кодексу України, то, визначаючи, хто належить до спадкоємців, законодавець не встановлює таку умову набуття статусу спадкоємця, як прийняття спадщини, а закріплює, що для того, аби стати спадкоємцем, фізичній особі необхідно бути живою на час відкриття спадщини. Тобто, йдеться про потенційного спадкоємця – особу, яка відповідно до закону або заповіту наділена правом на спадкування, однак така особа ще не підтвердила права отримати спадщину або не заявила про своє бажання таку отримати.

Відповідно до статті 1216 Цивільного кодексу України, спадкування за змістом становить перехід прав та обов'язків (спадщини) від померлої фізичної особи до інших осіб (спадкоємців). Отже, законодавцем спадкування розглядається як процес переходу прав та обов'язків, а спадщина – це саме сукупність відповідних прав та обов'язків [85].

З огляду на те, що неповнолітня особа вважається такою, що прийняла спадщину відповідно до закону (автоматично), без спеціального волевиявлення, особливістю переходу з правового статусу «потенційного спадкоємця» у правовий статус «фактичного» є: неподання заяви про відмову від спадщини; відсутність умов та обставин, передбачених статтею 1224 Цивільного кодексу України, за яких можливе усунення неповнолітньої особи від права на спадкування.

Як потенційні спадкоємці, неповнолітні особи мають право: бути повідомленими про відкриття спадщини; на отримання відповідних роз'яснень нотаріуса; бути присутнім при оголошенні змісту заповіту; отримувати інформацію щодо складу належної у майбутньому частки спадщини; на вжиття заходів щодо охорони спадкового майна; на відмову від прийняття спадщини.

Якщо ж говорити про обов'язки як елемент правового статусу потенційного спадкоємця, то на цьому етапі в наукових працях вказують на обов'язок спадкоємців надавати нотаріусу відомості про існування інших відомих їм спадкоємців. Такий обов'язок, на нашу думку, має більше моральний характер, ніж правовий. Однак це не нівелює негативні наслідки його невиконання, а саме –

перерозподіл частки спадщини у випадку поновлення строку прийняття спадщини особою, яка не була повідомлена про відкриття такої.

На етапі прийняття спадщини та оформлення спадкових прав цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб аналізуватимемо як правовий статус «фактичних спадкоємців». Саме на цьому етапі найбільш чітко простежується комплексний характер цивільно-правового статусу неповнолітньої особи, відсутність абсолютної самостійності та юридичної незалежності.

Складовими елементами цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як фактичних спадкоємців є права, які безпосередньо пов'язані з процесом прийняття та оформлення спадщини: відмовитись від прийняття спадщини, відкликати таку заяву; на ознайомлення із спадковою справою, зі складом спадщини; отримати свідоцтво про право на спадщину; надати згоду на спадкування особами, які пропустили строк для прийняття спадщини; на виділ належної частки в натурі; надавати згоду (усну/письмову) на зміну розміру частки когось із спадкоємців; контролювати дії виконавця заповіту; оскаржувати в судовому порядку дії виконавця заповіту; захищати в судовому порядку права на отримання спадщини (конкретну частку такої); на охорону спадкового майна та управління ним.

Окрім прав, неповнолітні особи як фактичні спадкоємці наділяються законодавцем обов'язками, серед яких, зокрема: відшкодувати витрати на охорону спадкового майна; отримати свідоцтво про право на спадщину щодо нерухомого майна, яке входить до складу спадщини; не розпоряджатися спадковим майном (не продавати, не заставляти тощо) до спливу шести місяців з дня відкриття спадщини чи до отримання свідоцтва про право на спадщину; відшкодувати необхідні (розумні) витрати, зроблені третіми особами у зв'язку з доглядом за спадкодавцем під час хвороби, поховання.

Водночас, на нашу думку, необхідно відмежовувати права та обов'язки як складові елементи цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві від прав та обов'язків, які є складовими спадщини і входять у спадкову

масу. Останні, вважаємо, набувають фактичної реалізації після оформлення спадщини і зі сфери спадкового права переходять у сфери інших галузей права.

Так, наприклад, обов'язки виконати вимоги кредиторів безпосередньо пов'язані з правонаступництвом спадкоємців та, хоч і виникають у спадкоємця як учасника спадкових правовідносин, однак є змістом інших правовідносин, на яких такі обов'язки ґрунтуються [18, с. 69]. За обсягом такі обов'язки мають бути пропорційними до обсягу прав, які прийняв спадкоємець у складі спадщини [90, с. 184], самі ж обов'язки можуть встановлюватись як на підставі волі спадкодавця, так і відповідно до закону.

Низка обов'язків, які встановлені законом, залежать лише від того, чи вступає спадкоємець у спадкові правовідносини. Такі обов'язки варто розглядати лише як елемент спадкових правовідносин, наприклад: здійснення самостійно спадкоємцем охорони спадкового майна; оплата послуг виконавця заповіту; відшкодування витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця.

Підсумовуючи, можемо дійти висновку, що складові елементи цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві можна розглядати через традиційне розуміння правового статусу фізичної особи як сукупності прав та обов'язків. Вони є динамічними, залежать від того етапу спадкування, на якому виникають, відображають систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав та обов'язків неповнолітніх осіб як спадкоємців. Визначальною характеристикою цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві є здебільшого комплексна правова суб'єктність. Поєднання фрагментів правоздатності та дієздатності неповнолітньої особи, батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування дає змогу неповнолітній особі реалізовувати повною мірою надані законодавцем правомочності у спадковому праві. Саме врахування особливостей правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин є визначальним для формування, забезпечення функціонування ефективної системи охорони та захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб.

2.2. Особливості реалізації неповнолітніми права на спадкування

Досліджуючи та аналізуючи особливості реалізації неповнолітніми особами права на спадкування, найперше слід розглянути зміст та розуміння права на спадкування в науковій доктрині.

О. Є. Кухарев зазначає, що здійснення права спадкування дає змогу гарантувати перехід майна від померлого до спадкоємців. Зміст права на спадкування – це поєднання можливості спадкувати (набути у власність майно спадкодавця) та можливості власникам майна розпорядитися таким майном на випадок смерті (можливість заповісти) [91, с. 256].

Л. В. Козловська вважає, що право на спадкування є вихідним та одним із найважливіших, особливим суб'єктивним цивільним правом, оскільки з таким поєднана можливість подальшого набуття та реалізації інших спадкових прав та обов'язків, переходу прав та обов'язків, які входять до складу спадщини, до спадкоємців. Це єдине майнове право, за допомогою якого спадкування здійснюється як універсальне правонаступництво. Особливістю цього права є те, що таке не володіє майновою оборотною цінністю [31, с. 15].

Є. О. Харитонов обґрунтовує можливість застосовувати поняття «право на спадкування» у кількох значеннях. По-перше, як елемент цивільної правоздатності, оскільки таке належить усім суб'єктам цивільного права. Водночас не йдеться про ототожнення права на спадкування зі здатністю бути спадкоємцем, остання є теоретичною можливістю, яка може не реалізуватись. По-друге, як елемент цивільної дієздатності – можливість особи набути суб'єктивне право на спадкування. По-третє, як суб'єктивне право, яке виникає за наявності певних юридичних фактів, таких, наприклад, як смерть особи, оголошення її такою, що померла (стаття 1220 Цивільного кодексу України) [92, с. 455].

Самим законодавцем визначення «права на спадкування» як терміна у Цивільному кодексу України не закріплено. Водночас у статті 1223 кодексу «Право на спадкування» встановлено, що таким наділяються передусім особи, визначені у заповіті. У випадках, якщо заповіту немає, він визнаний недійсним, спадкоємці не прийняли спадщину або відмовились від її прийняття, а також

якщо заповіт складений не до усієї спадщини, то право на спадкування отримують особи, вказані у статтях 1261-1265 Цивільного кодексу України. Днем виникнення права на спадкування є день відкриття спадщини.

Встановлюючи порядок черговості спадкування за законом, законодавець також говорить про право на спадкування.

Отже, законодавець використовує термін «право на спадкування» в контексті права прийняти спадщину або відмовитись таку приймати, а також як елемент цивільної правоздатності – право бути закликаним до спадкування.

Як бачимо, немає закріпленого визначення у нормах Цивільного кодексу України та однозначного наукового розуміння змісту права на спадкування. В межах проведеного дослідження пропонуємо як базову більш узагальнену позицію, згідно з якою «право на спадкування» – це сукупність правомочностей спадкоємця, які виникають у зв'язку з відкриттям спадщини, за умови наявності в особи права бути закликаним до спадкування.

Ознаками здійснення права на спадкування є ставлення суб'єкта, у якого виникло таке право, як до цього права, так і до правових наслідків його реалізації, а тому, з огляду на попередньо окреслені особливості правового статусу неповнолітніх осіб загалом, правовий статус їх як учасників спадкових правовідносин, зокрема при здійсненні права на спадкування, також характеризується відсутністю повної самостійності та особливими правовими гарантіями реалізації.

Первинним у здійсненні права на спадкування є прийняття спадщини.

Як вказує С. Я. Фурса, прийняти спадщину – це не обов'язок спадкоємця, а право, яке потребує певних форм виявлення залежно від віку та дієздатності, зважаючи на специфіку суб'єктного складу права на обов'язкову частку [21].

За суттю прийняти спадщину означає реалізувати бажання особи набути відповідні права та обов'язки, які стосуються всієї спадщини, незалежно від форми вираження спадщини та у кого вона фактично знаходиться. Це відображає універсальне правонаступництво як ознаку права на спадкування.

Отже, прийняття спадщини є способом здійснення права на спадкування, який загалом є проявом волі особи, що закликається до спадкування, стати правонаступником спадкодавця.

У пункті 4.1 Методичних рекомендацій щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя, схвалених Рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29 січня 2009 року, (далі – Методичні рекомендації), встановлені умови, які є необхідними для прийняття спадщини та відмови від її прийняття, а саме: здійснення спадкоємцем цих прав має бути вільним та на власний розсуд, без фізичного чи психічного тиску зі сторони інших спадкоємців; здійснення цих прав повинно стосуватись спадщини в цілому, адже часткове прийняття спадщини, прийняття такої з умовою або із застереженням не допускається; як прийняття спадщини, так і відмова від її прийняття повинні здійснюватись у порядку та строки, визначені законом [93].

Прийняття спадщини – це одна дія, незалежно від виду спадкового майна та місця перебування такого. Здійснюється як за участю нотаріуса, який приймає відповідну заяву, так і за участі самих спадкоємців, та за змістом трактується науковцями як формальний односторонній безумовний, беззастережний правочин, який є підсумковим у формуванні юридичного складу спадкування та має наслідком виникнення у особи самостійного майнового права, об'єктом якого є спадщина.

Аналіз змісту положень статей 1268–1269 Цивільного кодексу України вказує на те, що порядок прийняття спадщини відрізняється залежно від того, чи на час відкриття спадщини спадкодавець та спадкоємець спільно постійно проживали та від характеристик правового статусу самого спадкоємця, зокрема, як неповнолітньої особи.

Наприклад, неповнолітня особа вважається такою, що прийняла спадщину, крім випадків, передбачених у частині 2-4 статті 1273 Цивільного кодексу

України, тобто, крім випадку реалізації права, відмовитись від прийняття спадщини.

У такий спосіб законодавець закріплює презумпцію прийняття спадщини неповнолітніми особами, в основі якої – припущення про те, що неповнолітні спадкоємці є такими, що прийняли спадщину без окремого волевиявлення. У науковій літературі прийняття спадщини у такий спосіб розглядається як пасивне спадкування.

Отже, при пасивному спадкуванні законодавець моделює поведінку особи так, нібито вона вчинила дії, спрямовані на прийняття спадщини, хоча фактично спадкоємець лише є неповнолітньою особою. Важливою умовою застосування вказаної презумпції є відсутність відмови спадкоємця прийняти спадщину у встановленому порядку [94, с. 126].

Презумпція прийняття спадщини неповнолітніми особами поширюється і на неповнолітніх усиновлених дітей та неповнолітніх утриманців спадкодавця.

Відповідно до статті 1260 Цивільного кодексу України, спадкуючи за законом, усиновлений та його нащадки, а також усиновлювач та його родичі прирівнюються до родичів за походженням. Усиновлений та його нащадки не можуть спадкувати за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням по висхідній лінії. І навпаки: батьки усиновленого та інші його родичі за походженням по висхідній лінії не будуть спадкувати за законом після смерті усиновленого та його нащадків.

Водночас усиновлений матиме право на спадкування за законом на загальних підставах після смерті баби, діда, брата та сестри за походженням у тому разі, якщо на підставі судового рішення про усиновлення збережений правовий зв'язок з указаними родичами.

Зазначене відповідає змісту самого інституту усиновлення, адже, відповідно до частини 1 статті 207 Сімейного кодексу України, усиновлення полягає у прийнятті усиновлювачем у сім'ю особи на правах дочки чи сина. Водночас повинні дотримуватись якнайкращі інтереси усиновленої дитини, забезпечуватись стабільні та гармонійні умови її життя [83].

Якщо розглядати усиновлення у площині регулювання спадкових відносин, то необхідно враховувати таке: 1) усиновлена особа та її нащадки, з однієї сторони, та усиновлювач та його родичі – з іншої, прирівнюються до родичів за походженням. Це означає, що усиновлений у правовому полі прирівнюється до сина (доньки) усиновлювача, а тому стає родичем для осіб, які споріднені з усиновлювачем. Наприклад, усиновлений одержить право на спадкування після смерті батьків усиновлювача, якщо смерть останнього настала до відкриття спадщини. Відповідно, родичі усиновлювача набудуть право на спадкування після смерті усиновленого; 2) перестає існувати юридичний зв'язок між усиновленим та його кровними батьками, що унеможлиблює спадкування один за одним [95].

Дещо відмінним є правове регулювання спадкування неповнолітнім утриманцем.

Передусім слід вказати, що неповнолітній утриманець спадкодавця – це неповнолітня особа, яка хоч і протягом тривалого часу (не менш як п'ять років) отримувала матеріальну допомогу від померлого, що була єдиним або базовим джерелом засобів для існування, однак не належить до членів сім'ї спадкодавця. Відповідно до частини 2 статті 1265 Цивільного кодексу України, така особа належить до п'ятої черги спадкоємців за законом.

Для підтвердження фактів перебування на утриманні, а також проживання однією сім'єю зі спадкодавцем потрібне відповідне рішення суду, яке набрало законної сили. Своєю чергою, паспорта або свідоцтва про народження достатньо для підтвердження непрацездатності утриманця за віком [96].

Варто зауважити, що на право утриманців спадкувати за законом у п'ятій черзі спадкоємців не впливає відсутність родинних зв'язків зі спадкодавцем. Проте, якщо відносини утримання припинились до відкриття спадщини, то права на таке спадкування немає [93].

Останнє рекомендаційне положення, на нашу думку, є логічним, хоч і не відображене безпосередньо у статті 1265 Цивільного кодексу України, адже норми такої не визначають чітко період, у якому повинна надаватись допомога утриманцю, відсутня прив'язка до моменту смерті спадкодавця. Водночас, з

огляду на мету включення утриманців до п'ятої черги спадкоємців, а також законодавче формулювання «утриманці спадкодавця», можемо дійти висновку, що таке утримання не може припинитись за рік, два, три та більше до смерті спадкодавця. Такі відносини не можуть припинитись до моменту смерті спадкодавця, оскільки тоді відсутній факт майнових втрат утриманця у зв'язку зі смертю спадкодавця. Можливо, утримання здійснюватиме інша особа.

Відповідно до пункту 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» № 5 від 31 березня 1995 року, встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для отримання спадщини у разі, якщо надана допомога була основним та постійним джерелом засобів до існування. Не може бути підставою для відмови у встановленні такого факту отримання заявником будь-якого доходу (заробітної плати, пенсії, стипендії тощо), якщо суд встановить, що основним джерелом засобів до існування була така допомога з боку померлого. Довідка про те, що, за даними відповідного органу, особа не перебувала на утриманні померлого, не є самодостатнім доказом та не нівелює можливості встановити такий факт у судовому порядку [97].

Факт утримання може бути встановлений у судовому порядку також, якщо компетентний орган не може видати документ на підтвердження такого факту, відмовляє у видачі такого документу чи при отриманні документу, який не підтверджує факт перебування особи на утриманні померлого.

Надана спадкодавцем допомога повинна бути не одноразовою, а надаватися систематично – не менш як протягом п'яти років. Така допомога може бути у формі коштів, продуктів чи речей. Важливо встановити значення такої допомоги шляхом порівняння її розміру та інших доходів особи, яка перебувала на утриманні, встановити співвідношення їх розмірів.

Якщо спадкоємці п'ятої черги не заперечують проти закликання до спадкування особи, яка перебувала на утриманні померлого, то на підставі письмової заяви таких спадкоємців утриманця закликають до спадкування без подання відповідного рішення суду.

Неповнолітні утриманці як спадкоємці, безсумнівно, повинні, враховуючи вік, мати можливість очікувати на додаткові гарантії з боку держави.

Попри те, цікавим є твердження З. В. Ромовської про те, що утриманці не повинні наділятися правом на обов'язкову частку в спадщині. Вчена вказує, що закріплення нормами Цивільного кодексу УРСР 1963 року права на спадкування утриманцями обов'язкової частки в спадщині, незважаючи на шляхетну мету, на практиці спричинили негативні юридичні наслідки. У разі смерті особи, яка надавала утримання, розподіл спадщини здійснювався не лише між родичами повноправного власника спадкового майна, а й між особою, яка була чужою для заповідача, однак отримувала від нього допомогу. Тобто надалі існувала фактична небезпека претензій утриманців померлого щодо участі у спадкуванні [37, с. 107].

Отже, з огляду на вказане та системний аналіз положень частини 4 статті 1268 Цивільного кодексу України та частини 2 статті 1265 Цивільного кодексу України, неповнолітні утриманці спадкодавця є такими, що прийняли спадщину, будучи у п'ятій черзі спадкоємців.

Продовжуючи дослідження презумпції прийняття спадщини, не можемо залишити поза увагою те, що таку не спростовує й набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності (наприклад, у разі укладення шлюбу, працевлаштування за трудовим договором, на підставі факту батьківства чи материнства). У цьому випадку спадкоємець належатиме до категорії неповнолітніх осіб, якщо на час відкриття спадщини він не досягнув повноліття.

Незважаючи на законодавче закріплення «пасивного спадкування» неповнолітніми особами, аналіз статті 1269 Цивільного кодексу України, положень глави 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [96], а також зазначених Методичних рекомендацій [93] вказує на те, що законодавець не позбавляє неповнолітніх осіб можливості подати заяву про прийняття спадщини. Таку заяву неповнолітній може подати без згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Законодавцем не наведено випадків, за яких необхідне подання такої заяви неповнолітніми особами, при законодавчому закріпленні презумпції прийняття

спадщини неповнолітніми особами, та яким чином вказане впливає на застосування строків для прийняття спадщини неповнолітньою особою, адже за загальним правилом встановлено шестимісячний строк з часу відкриття спадщини.

Вважаємо, що подавати заяву про прийняття спадщини є правом неповнолітньої особи. Здійснення цього права не нівелює положень частини 4 статті 1268 Цивільного кодексу України. Відповідно до поточної судової практики, неповнолітнім спадкоємцям доцільно подавати таку заяву з практичної точки зору, коли для належного оформлення прав на успадковане майно потрібне свідоцтво про право на спадщину (наприклад, при спадкуванні прав на нерухоме майно, на вклад, прав інтелектуальної власності) або коли питання спадкування є спірним. В умовах поточної політичної ситуації також подача цієї заяви буде доцільною при перебуванні неповнолітньої особи за кордоном, набуття нею статусу внутрішньо переміщеної особи чи у випадку неможливості встановити всіх спадкоємців.

Отже, оскільки законодавець не вимагає вчинення неповнолітньою особою або її представниками дій щодо прийняття спадщини, відсутні правові підстави для визначення неповнолітнім особам додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини. Тобто на неповнолітніх осіб не поширюється загальне правило, що спадкоємець не прийняв спадщину, якщо не подав протягом шести місяців заяву про її прийняття. Водночас судова практика ґрунтується на тому, що для з'ясування обставин прийняття неповнолітньою особою спадщини необхідно встановити факти, що спадкоємець на час відкриття спадщини є неповнолітньою особою і ця особа не подавала заяву про відмову від прийняття спадщини.

Як бачимо, для настання правових наслідків часто наявності самої презумптивної обставини недостатньо, повинна бути сукупність інших юридичних фактів, за яких права та обов'язки від спадкодавця переходять до спадкоємців.

Презумпція прийняття спадщини неповнолітньою особою відповідає принципу забезпечення прав та інтересів «обов'язкових» спадкоємців. Цей

принцип полягає у забороні спадкодавцеві позбавляти спадщини спадкоємців, які визначені частиною 1 статті 1241 Цивільного кодексу України, серед яких неповнолітні діти спадкоємця, за якими законодавчо закріплена обов'язкова частка незалежно від змісту заповіту. У такий спосіб, через пряму вказівку закону, обмежується свобода заповіту.

У статті 1241 Цивільного кодексу України законодавець закріплює, що право на обов'язкову частку у спадщині мають саме неповнолітні діти спадкоємця, тобто йдеться не лише про вікові особливості спадкоємця, але й про його родинну спорідненість із спадкодавцем. Таке право належить не тільки рідним, а й усиновленим дітям спадкодавця (квазіродинні відносини). Попри те, слід враховувати, що при усиновленні юридичні відносини, як вказувалось попередньо, між рідними батьками та дитиною припиняються.

Відповідно до частини 1 статті 17 Закону України «Про охорону дитинства», усиновлена дитина на рівні з рідними дітьми має право отримати у спадщину майно та грошові кошти батьків (одного з них) безвідносно до місця проживання. Право на спадкування зберігається і у разі позбавлення батьків дитини батьківських прав [98].

Набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності не змінює права на обов'язкову частку за умови, що на час відкриття спадщини такий спадкоємець не досягнув вісімнадцятирічного віку.

З огляду на положення статті 47 Сімейного кодексу України, неповнолітня дитина не втрачає права на обов'язкову частку у спадщині і у випадку, якщо шлюб між батьками такого спадкоємця визнано недійсним. Також зберігається вказане право, якщо померлі батьки були позбавлені батьківських прав.

Законодавець закріплює, що обов'язкова частка у спадщині формується з: вартості речей звичайної домашньої обстановки та вжитку; заповідального відказу, який встановлений на користь обов'язкового спадкоємця; вартості інших речей та майнових прав (частина 2 статті 1242 Цивільного кодексу України).

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7, для

визначення розміру обов'язкової частки у спадщині слід враховувати всіх спадкоємців за законом першої черги, увесь склад спадщини, зокрема право на вклади у банку (фінансовій установі), щодо яких є розпорядження вкладника на випадок смерті, а також вартість заповідального відказу [99].

Характеристиками права на обов'язкову частку у спадщині є: індивідуальність і персоніфікованість; безвідносність до волі інших спадкоємців і спадкодавця; безвідносність до спільного проживання зі спадкодавцем; неможливість передавати в порядку спадкової трансмісії.

Як влучно зазначає Н. М. Оксанюк, основною метою визначення «обов'язкових» спадкоємців є не державно-правовий захист таких осіб (оскільки спадкування не є соціальним забезпеченням) і не використання спадкового майна для їх матеріального забезпечення (оскільки немає значення, чи такі особи потребують додаткового матеріального забезпечення, значення має лише їх неповноліття при одночасному віднесенні таких осіб до кола дітей померлого), а лише захист прав та законних інтересів зазначених осіб, які побічно могли внести свій вклад (можливо, матеріальний, можливо, особистий або трудовий) у поліпшення спадкового майна, яке використовувалося у сім'ї заповідача [100, с. 86]

Відповідно до буквального змісту статті 1241 Цивільного кодексу України [85], після визначення розміру обов'язкової частки нотаріус має сформулювати таку з усього спадкового майна, без поділу на майно, яке охоплюється заповітом, і майно, що таким не охоплене.

Однак таке тлумачення має наслідком недотримання прав спадкоємців за заповітом та нехтування пріоритету спадкування за заповітом, який закріплений Цивільним кодексом України.

Вважаємо більш коректним і таким, що відповідатиме пріоритетності волі спадкодавця, запропонований Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7 спосіб визначати обов'язкову частку у спадщині з майна, яке не зазначене у

заповіті. Для цього потрібна згода обов'язкового спадкоємця, який не є спадкоємцем за заповітом [99].

Розмір частки у спадщині, яка має успадковуватися обов'язковими спадкоємцями, визначається сукупністю вартості спадкового майна, однак виділяється з частки, яка не була заповідана.

Вимоги до форми згоди на виділення обов'язкової частки з майна не охопленого заповітом законодавчо не встановлені. Зважаючи на форми інших заяв, які подаються в процесі спадкування, а також правові наслідки відповідної згоди, вважаємо, що така повинна подаватись нотаріусу у письмовій формі, а у випадку подання неповнолітньою особою – за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників і органу опіки та піклування. Така заява у день подачі повинна підлягати внесенню до Книги обліку і реєстрації спадкових справ.

Оскільки, враховуючи логіко-граматичний та юридичний аналіз конструкцій та зміст статті 1241 Цивільного кодексу України зазначене право безпосередньо пов'язано зі змістом заповіту, то за відсутності заповіту або визнання його недійсним, передбачені статтею 1241 Цивільного кодексу України спадкоємці, зокрема неповнолітні діти, спадкуватимуть на загальних умовах відповідно до закону, будучи спадкоємцями першої черги, у повному розмірі належної їм частки, на рівні зі спадкоємцями цієї ж черги.

Порядок спадкування неповнолітніми дітьми обов'язкової частки у спадщині, у випадку включення їх спадкоємцями до заповіту, законодавчо не конкретизовано.

Варто звернути увагу на пропозицію С. Я. Фурси та Є. І. Фурси передбачити у статті 1241 Цивільного кодексу України норму про те, що право на обов'язкову частку у спадщині не застосовується, якщо спадкоємець, наділений цим правом, спадкує за заповітом [21, с. 225].

На нашу думку, тут варто також конкретизувати, що розмір спадкової частки не повинен бути меншим половини частки, яка належала б спадкоємцеві при спадкуванні за законом, тобто розмір обов'язкової частки повинен бути збереженим.

Необхідно врахувати також пункт 5.12 Глави 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, згідно з яким обов'язковий спадкоємець може отримати належну йому частку у спадщині з майна, яке включено до заповіту, якщо частка спадщини, що залишилась, є меншою, ніж розмір обов'язкової частки, встановлений законом [96].

З огляду на зазначене, пропонуємо у випадку, якщо розмір спадкової частки, який вказаний у заповіті, менший від половини частки, яка б належала спадкоємцеві (у нашому випадку неповнолітній дитині) при спадкуванні за законом, то неповнолітньому спадкоємцю слід отримати частку, якої не вистачає, з не заповідальної частини спадкового майна. При охопленні заповітом усього майна, однак, коли розмір частки обов'язкового спадкоємця (у нашому випадку неповнолітньої дитини) у заповіті визначено меншим, ніж встановлено статтею 1241 Цивільного кодексу України, то, на нашу думку, враховуючи Методичні рекомендації [93], слід: первинно з'ясувати розмір обов'язкової частки неповнолітнього спадкоємця та з урахуванням того, що успадкує неповнолітній спадкоємець за заповітом, виявлену різницю компенсувати шляхом пропорційного зменшення розміру часток інших спадкоємців.

Отож, не заперечуючи важливості останньої волі спадкодавця, вираженої у заповіті, та юридичної сили заповіту, все ж таки вважаємо, що зазначене гарантуватиме дотримання прав неповнолітньої дитини-спадкоємця на оптимальний мінімум того, що такий спадкоємець мав би отримати у випадку втрати особи, яка забезпечувала його утримання або мала б таке забезпечувати відповідно до закону.

Окрім того, обов'язковий спадкоємець не повинен обирати порядок спадкування – за законом чи за заповітом. Ці види спадкування мають бути чітко розмежовані.

З метою не допустити зловживання та порушення останньої волі спадкодавця, вважаємо, що нотаріус, діючи як неупереджений радник, сумлінно і чесно, або інші посадові, службові особи, визначені у статтях 1251-1252 Цивільного кодексу України, повинні інформувати особу, що звернулася по

посвідчення заповіту, про можливі правові наслідки щодо не зазначення у заповіті особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині (у нашому випадку неповнолітньої дитини), а також про особливості визначення обов'язкової частки у спадщині та перелік осіб, які наділені таким правом. Також нотаріус повинен перевірити заповіт на наявність розпоряджень, які не відповідають вимогам законодавства, а також чи розпорядження заповідача викладені чітко, однозначно, не викликають непорозумінь.

Відповідний обов'язок нотаріуса закріплений пунктом 1.10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [96].

Вказане дозволить забезпечити юридичну безпеку для спадкодавця, скоригувати волю заповідача як щодо до особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, так і щодо інших спадкоємців, і визначити долю спадкового майна.

Цікавою, на наш погляд, є конструкція «узуфрукту» (право користування майном), яка часто застосовується в спадковому праві іноземних державах. Запровадження такої в спадковому праві України, в площині спадкування неповнолітніми особами обов'язкової частки у спадщині, може бути цілком доцільним. За допомогою цієї конструкції спадкове майно перебуватиме в належному стані та економічному обороті до досягнення неповнолітнім спадкоємцем повноліття. Крім того, право користування майном унеможливить втрату (знецінення) майна, яке входить до обов'язкової частки у спадщині неповнолітнього спадкоємця та потребує спеціальних знань щодо зберігання (використання).

Отже, з огляду на вік неповнолітньої особи, особливості цивільно-правового статусу та меншу соціальну й економічну захищеність порівняно з повнолітніми повністю дієздатними спадкоємцями, додатковою правовою гарантією захисту прав неповнолітніх спадкоємців виступає право на обов'язкову частку. Законодавче закріплення цього права зумовлено також і тим, що спадкодавець за життя не має права відмовитись від утримання неповнолітніх дітей, зокрема

усиновлених, оскільки, згідно з чинним сімейним законодавством, зобов'язаний сплачувати аліменти на таке утримання (стаття 180 Сімейного кодексу України).

Як будь-яка презумпція, презумпція прийняття спадщини неповнолітньою особою може бути спростована, на що вказує конструкція частини 4 статті 1268 Цивільного кодексу України, згідно з якою неповнолітня особа вважається такою, що прийняли спадщину, крім випадку відмови від прийняття спадщини.

Право відмовитись від прийняття спадщини, відповідно до статті 1273 Цивільного кодексу України, може бути реалізовано неповнолітньою особою за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування, тобто вказана згода має бути комплексною. Зазначеною нормою закріплено, що така відмова може бути реалізована протягом строку, який встановлений у статті 1270 цього Кодексу (протягом шести місяців з часу відкриття спадщини). Подана заява є безумовною і беззастережною, проте неповнолітня особа може її відкликати протягом вказаного строку.

Варто зауважити, що не слід ототожнювати правові інститути неприйняття та відмови від прийняття спадщини. Відмінність насамперед полягає у спрямованості волевиявлення спадкоємця та встановлених законом правових наслідках.

Якщо розглядаємо відмову від прийняття спадщини, то поведінка особи виражається в активних діях (подання відповідної заяви) та явно вказує на небажання приймати спадщину. Неприйняття ж спадщини характеризується пасивною поведінкою спадкоємця, а небажання стати правонаступником померлого виражається опосередковано [24, с. 144].

Оскільки, як зазначалось, неповнолітня особа вважається такою, що прийняла спадщину завжди, крім випадку відмови неповнолітньої особи від спадщини, то вважаємо, що правові наслідки неприйняття спадщини застосовуватись у цьому випадку не можуть. Може бути реалізовано право на відмову від прийняття спадщини.

Як суб'єктивне цивільне право, відмова від прийняття спадщини має строковий характер та спричиняє наслідки як для самого спадкоємця, так і для

інших осіб, які завдяки такій відмові набудуть право на вступ у процес спадкування.

Оскільки цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб є комплексним, зважаючи на відсутність абсолютної самостійності, для реалізації неповнолітнім спадкоємцем права відмовитись від прийняття спадщини необхідна згода батьків (усиновлювачів), піклувальника та органу опіки та піклування.

У статті 32 Цивільного кодексу України законодавець встановлює вимогу надання батьками (усиновлювачами) або піклувальником згоди на вчинення неповнолітніми особами правочинів, які не передбачені частиною 1 цієї статті, та надання письмової нотаріально посвідченої згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозволу органу опіки та піклування на укладення неповнолітнім правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна.

Конструкція статті 1273 Цивільного кодексу України вказує на необхідність отримання згоди саме обох батьків і органу опіки та піклування.

Водночас ситуація щодо надання неповнолітній особі згоди на відмову від прийняття спадщини у випадку невиконанням одним із батьків своїх обов'язків щодо неповнолітньої дитини; у разі, якщо місце проживання одного з батьків невідоме; у випадку відсутності між батьками єдиної позиції з питання спадкування на законодавчому рівні чітко не врегульована.

Як норми сімейного, так і цивільного законодавства дозволяють застосовувати аналогію закону та аналогію права за відсутності нормативно-правового або договірної регулювання тих чи інших відносин.

З огляду на логіко-граматичний та юридичний аналіз конструкцій та змісту частини 2 статті 14, статті 177 Сімейного кодексу України та можливість застосувати аналогію права, вбачається за можливе запропонувати такий алгоритм вирішення: заява неповнолітньої особи про відмову від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків у випадку, якщо інший з батьків проживає окремо від дитини протягом не менше шести місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, що встановлено рішенням суду як факт, який має юридичне значення,

та за згодою органу опіки та піклування. Якщо ж між батьками існує спір щодо доцільності відмови неповнолітньої особи від спадщини, то вказана заява неповнолітньої особи подається за згодою одного з батьків, за наявності рішення органу опіки та піклування або суду, які набрали законної сили та якими вирішено відповідний спір, а також згоди органу опіки та піклування на таку відмову.

Вказаний алгоритм можна поширити і на усиновлювачів у випадку існування спору щодо доцільності прийняття неповнолітньою особою спадщини, адже усиновлення породжує такі ж права та обов'язки щодо усиновленої дитини, які мають батьки, і у такому ж обсязі.

Тому, пропонуємо доповнити частину 3 статті 1273 Цивільного кодексу України абзацом у такій редакції: *«Відмова неповнолітньої особи від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків (усиновлювачів), а також органу опіки та піклування у випадку, якщо інший з батьків (усиновлювачів) проживає окремо від неповнолітньої дитини (усиновленої особи) протягом не менше шести місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме. Вказані обставини повинні бути встановлені рішенням суду як факт, який має юридичне значення».*

Частину 4 статті 1273 Цивільного кодексу України викласти у такій редакції: *«За наявності між батьками (усиновлювачами) спору щодо доцільності прийняття неповнолітньою особою спадщини, заява неповнолітньої особи про відмову від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків (усиновлювачів) як це встановлено частиною 3 цієї статті, за наявності рішення органу опіки та піклування або суду, якими вирішено відповідний спір по суті».*

З врахуванням вказаного, частину 4 статті 1273 Цивільного кодексу України у поточній редакції вважати частиною 5.

Варто також зауважити, що, відповідно до приписів статей 19, 171 Сімейного кодексу України, при розгляді судом спорів, зокрема щодо управління батьками майном дитини, обов'язково бере участь орган опіки та піклування. Вирішуючи

спір між батьками щодо управління майном неповнолітньої дитини, має бути вислухана думка дитини.

Щодо згоди органу опіки та піклування на відмову неповнолітньої особи від прийняття спадщини, то варто вказати, що таке правове явище, як згода вказаного органу, є наслідком трактування та впровадження у національне законодавство норм Конвенції про права дитини, яка ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII [101]. У зазначеному міжнародному акті, зокрема, закріплено, що усі дії, які вчиняються щодо дітей, незалежно чи державними, чи приватними установами, які займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, повинні відповідати забезпеченню якнайкращих інтересів дитини [101].

Функції органу опіки та піклування у жодному аналітичному чи нормативному документі не перелічені вичерпно й у повному обсязі, що пояснюється передусім тим, що послідовність дій уповноважених осіб цього органу значною мірою залежить від конкретної ситуації, в якій опинилась дитина.

Аналізуючи положення статті 17 Закону України «Про охорону дитинства» [98] та статті 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [102], можемо констатувати, що охорона і захист прав неповнолітніх осіб належать до пріоритетних завдань органу опіки та піклування. Саме діяльність вказаного органу повинна охороняти інтереси зазначеної категорії спадкоємців.

У нормативно-правових актах законодавець вживає поняття і «згода», і «дозвіл», які, на нашу думку, мають однакове змістовне навантаження. Як «згода», так і «дозвіл» передбачають позитивну відповідь, погодження права на здійснення чого-небудь, тобто фактично згода – це дозвіл, а дозвіл трактується як згода.

Отже, законодавець закріплює, що отримання попередньої згоди органу опіки та піклування необхідне передусім з метою посилення захисту особистих немайнових та майнових прав неповнолітніх осіб, створення належних умов їх життя та уповноважує орган опіки та піклування відмовляти у погодженні

батькам неповнолітнього спадкоємця правочинів, вчинення яких порушує найперше майнові права останнього.

Щодо строків отримання чи неотримання згоди від органів опіки, то такі на законодавчому рівні чітко не встановлені, однак, відповідно до положень пункту 6.5 Правил опіки та піклування, затверджених Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерством освіти України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 року № 34/166/131/88, передбачено місячний строк прийняття рішення органом опіки та піклування, перебіг якого розпочинається з дня, коли стало відомо про необхідність прийняти відповідне рішення (отримання заяв, повідомлень) [103].

Обов'язок перевіряти отримання вказаного дозволу, відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, законодавець покладає на нотаріусів, а тому актуальним є питання правових наслідків відсутності згоди органу опіки та піклування на відмову неповнолітньої особи від прийняття спадщини.

Аналіз пункту 4.2 Розділу 1. Методичних рекомендацій [93] вказує на те, що отримання дозволу на відмову від прийняття спадщини є обов'язковим і безальтернативним. Неналежне оформлення відмови від прийняття спадщини матиме наслідком відмову у прийнятті відповідної заяви нотаріусом, а вважатиметься, що неповнолітня особа прийняла спадщину в порядку, передбаченому частиною 4 статті 1268 Цивільного кодексу України.

Якщо ж змодельовати ситуацію, в якій заяву про відмову неповнолітньої особи від прийняття спадщини все-таки прийнято нотаріусом без досліджуваної згоди, то, на нашу думку, варто враховувати наслідки надання згоди на вчинення правочину неповнолітньою особою батьками або піклувальником без відповідної згоди.

Відповідно до статті 224 Цивільного кодексу України, до нікчемних віднесено правочини, вчинені без дозволу органу опіки та піклування. Якщо такий правочин відповідатиме інтересам фізичної особи, над якою встановлено

опіку або піклування, то на вимогу заінтересованої особи правочин може бути визнаний судом дійсним.

Стаття 71 Цивільного кодексу України закріплює перелік правочинів, які неповнолітня особа вчиняє за згодою піклувальника, на яку потрібен дозвіл органу опіки та піклування та які вчиняє піклувальник. Серед таких правочинів, зокрема відмова від прав на майно неповнолітньої особи. Враховуючи положення Цивільного кодексу України щодо правових наслідків недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону, можемо дійти висновку, що за відсутності дозволу органу опіки та піклування на згоду піклувальника на відмову неповнолітньої особи від прийняття спадщини, така відмова буде нікчемною.

Якщо ж згода на відмову неповнолітньої особи від прийняття спадщини надана батьками, то порушення вимоги щодо отримання згоди органу опіки та піклування може призвести до визнання недійсним правочину, якщо такий вчинено всупереч правам або інтересам дитини, що висновується з аналізу статей 203 та 215 Цивільного кодексу України. Такий правочин є оспорюваним.

Верховний Суд України при розгляді справи № 6-589цс16 у постанові від 06.04.2016 дійшов правового висновку, який надалі підтриманий судовою практикою, про те, що: «...враховуючи положення частини 6 статті 203, частини 1 статті 215 Цивільного кодексу України, правочин, який суперечить правам, зокрема, неповнолітніх дітей, може бути визнаний судом недійсним. Такий правочин є оспорюваним. Вчинення певного правочину без попереднього дозволу органу опіки та піклування порушує заборону, встановлену у статті 17 Закону України «Про охорону дитинства». Однак цей факт не є безумовною підставою для визнання правочину недійсним. Правочин може бути визнано недійсним, якщо його вчинення батьками без попереднього дозволу органу опіки та піклування мало наслідком звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та/або порушення охоронюваних законом інтересів» [104].

Такий підхід відповідає й основним засадам Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, положеннями статті 3 якої передбачено, що дитині забезпечується необхідні для її благополуччя захист і піклування, враховуючи

права та обов'язки повнолітніх осіб, які відповідають за дитину відповідно до закону [101].

Відтак і законодавець, і судова практика акцентують на тому, що батьки, як представники неповнолітнього, надаючи згоду на вчинення правочинів, які впливають на майнові права неповнолітньої особи, зобов'язані діяти добросовісно та в інтересах такої особи. Дозвіл органу опіки та піклування є вирішальним, якщо правочин вчиняється за згодою піклувальника. Останній призначається виключно органом опіки та піклування, а тому і контроль над діями такого з боку органу опіки та піклування повинен бути більш ретельним. У такий спосіб здійснюється додатковий контроль державою щодо належного виконання батьками та піклувальниками обов'язків з метою гарантування декларованого державою пріоритету інтересів дітей – неповнолітніх осіб.

Варто зауважити, що попередня згода органів опіки та піклування на відмову від прийняття спадщини не потрібна, коли неповнолітньому спадкоємцю в результаті вступу в шлюб або в результаті емансипації надано повну цивільну дієздатність. У цьому разі неповнолітня особа стає повністю дієздатним суб'єктом та у цивільно-правових відносинах прирівнюється до повнолітніх осіб, однак зберігає фактичний соціальний статус.

Як односторонній правочин, відмова від прийняття спадщини є безумовною та беззастережною. Утім, передбачено загальний виняток – відмова від прийняття спадщини із зазначенням особи, на користь якої така зроблена (адресна відмова).

Зауважимо, що правові наслідки залежать від обраного виду відмови. Якщо це безадресна відмова від прийняття спадщини, то при спадкуванні за законом частка у спадщині переходить до інших спадкоємців із однієї черги в рівних частинах. При адресній відмові відповідна частка переходить до спадкоємця, який зазначений у заяві. Крім того, в останньому випадку свідоцтво про право на спадщину містить інформацію щодо частки, від якої відмовився спадкоємець. Водночас спадкоємець за заповітом має право відмовитись від спадщини лише на користь того спадкоємця, який вказаний в заповіті.

Право відмовитись від прийняття спадщини на користь іншої особи закріплено статтею 1274 Цивільного кодексу України, яка вказує, що реалізувати таке право може як спадкоємець за законом, так і спадкоємець за заповітом, однак не містить вказівки щодо неповнолітніх осіб та щодо можливості адресної відмови від обов'язкової частки.

Зазначені питання зумовлюють дискусії як серед науковців, так і серед юристів-практиків. З одного боку, обов'язкова частка за суттю призначена забезпечити охорону законних інтересів неповнолітніх осіб як менш захищеної категорії з огляду на вік і соціальний статус. З іншого боку, здійснення права на прийняття спадщини є особистим правом і, оскільки спадщину можна прийняти лише повністю або відмовитись від неї взагалі, слід розуміти, що крім майна спадкодавця і його прав, до спадщини входять і його обов'язки, як-от борги, зобов'язання тощо. Тому, навіть, якщо вартість зобов'язань дорівнюватиме вартості спадкового майна, приймати спадщину неповнолітній особі видається недоцільним, адже така ситуація може створити проблеми у майбутньому: необхідність реалізувати майно, оформити документи, сплатити податки, провести розрахунки з кредиторами та ін.

Щодо саме адресної відмови, то вважаємо, що можливість адресної відмови від обов'язкової частки спадщини, навіть за наявності обов'язкового погодження батьками (усиновлювачами), піклувальником, органом опіки та піклування, суперечитиме положенням цивільного законодавства України, суті запровадження права на обов'язкову частку. Перелік осіб, наділених цим правом, законодавчо встановлений розмір такої, порядок виділення обов'язкової частки зі спадкового майна, а також нівелювання в цій частині волі спадкодавця вказують, на нашу думку, на персоніфікований характер права на обов'язкову частку, зумовлений особистістю спадкоємця, прагненням законодавця захистити права та інтереси такого у разі смерті особи, яка мала обов'язок щодо утримання відповідної категорії спадкоємців, які через, зокрема, вік не здатні забезпечити себе самостійно. Адресна ж відмова від прийняття обов'язкової частки спадщини надає спадкоємцеві право вільного розсуду щодо майна, яке за волею спадкодавця

йому взагалі не передано, не кажучи вже про уповноваження передавати таку частку третій особі.

Окрім того, оскільки перелік обов'язкових спадкоємців є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає, адресний характер відмови від такої частки не відповідатиме вимогам статті 1241 Цивільного кодексу України в частині встановлення суб'єктного складу.

В усіх випадках реалізації права неповнолітньої особи на відмову від прийняття спадщини необхідним залишається відповідність прийнятого рішення дійсній волі самого неповнолітнього спадкоємця, забезпечення дотримання його найкращих інтересів. Саме тому погоджуємось із твердженням С. Я. Фурси про важливість обґрунтованості згоди на відмову неповнолітньої особи від спадщини. Вказане спонукатиме до більш відповідальної роботи органів опіки та піклування. Зокрема, це положення має врахувати наслідки вказаної відмови, тобто, коли батьки (усиновлювачі), піклувальник як спадкоємці безпосередньо зацікавлені у неотриманні спадщини неповнолітнім [21, с. 423].

Для правильного розуміння та оцінки вчинюваної нотаріальної дії нотаріус повинен повідомити неповнолітній особі не лише про необхідність отримання відповідної згоди, а також і про правові наслідки відмови.

Право на відмову від прийняття спадщини існує у спадкоємця лише в межах строку, який встановлений для її прийняття. Після його закінчення відмова не допускається і поновлення цього строку законом не передбачено.

Теоретично можливість і доцільність продовжити строк для відмови від спадщини підтримується у наукових колах.

Однак у пункті 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7 не передбачено продовження такого строку та зазначено, що з його спливом відмова від спадщини не матиме наслідком збільшення частки іншого спадкоємця. Якщо строк для відмови від спадщини пропущено, спадкоємець має право відчужити спадкове майно іншому спадкоємцеві на підставі договору [99].

Верховний Суд у своїй практиці дотримується аналогічної позиції та у постановах від 26 жовтня 2020 року (справа № 132/3826/18) [105] і від 17 лютого 2021 року (справа № 444/2314/17) [106] зазначає, що: «... право на відмову від прийняття спадщини існує у спадкоємця лише в межах строку, який встановлений для прийняття спадщини, після закінчення якого відмова не допускається і поновлення цього строку законом не передбачено».

Отже, у випадку звернення неповнолітньої особи із такою заявою до нотаріальної контори з пропуском шестимісячного строку особа вважається такою, що прийняла спадщину.

Подана заява про відмову від прийняття спадщини не є безповоротною та може бути відкликаною протягом строку, який встановлений для прийняття спадщини, що є новелою у чинному Цивільному кодексі України (таке не було передбачено в Цивільному кодексі УРСР 1963 року, навіть проект Цивільного кодексу України від 25.08.1996 року містив чітке правило щодо остаточності такої відмови (частина 6 статті 1514 проекту)).

З одного боку, таке право утруднює діяльність нотаріусів. Нотаріус фактично не може враховувати відмову від прийняття спадщини до закінчення строку для її прийняття. Попри те, завдяки цьому праву спадкоємці можуть більш обдуманно вирішити питання доцільності успадковувати майно, що особливо актуально у випадку спадкування неповнолітньою особою. Відкликаючи відмову від прийняття спадщини, спадкоємець відновлює право на спадкування.

Варто звернути увагу на те, що законодавець у Цивільному кодексі України не вказує, що відкликати відмову неповнолітня особа може самостійно, як і не встановлює вимогу обов'язкового погодження батьками (усиновлювачами), піклувальником та органом опіки та піклування.

На практиці щодо заяви неповнолітньої особи про відкликання відмови від прийняття спадщини діють такі ж правила, як і щодо первинних заяв, а саме: письмова форма; подається особисто. Заява подається тому нотаріусу, якому була подана заява про відмову від прийняття спадщини.

Оскільки така заява нерозривно пов'язана з заявою про відмову від прийняття спадщини, вважаємо, що вимоги щодо подання такої неповнолітньою особою повинні бути ідентичними. Адже за наявності сумнівів щодо доцільності прийняття спадщини неповнолітні особи не завжди чітко розуміють, що саме їм потрібно, а тому отримання згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника та органу опіки та піклування покликано забезпечити остаточність зробленого вибору.

Якщо особа не встигла відкликати заяву про відмову від прийняття спадщини протягом шестимісячного строку з часу відкриття спадщини, така відмова може бути визнана недійсною судом.

З огляду на положення статті 261 Цивільного кодексу України, якщо порушено права або інтереси неповнолітньої особи, то позовна давність розпочинається з досягненням такою особою повноліття.

Кінцевим етапом реалізації права на спадкування є видача свідоцтва, яке підтверджує права спадкоємців на спадкове майно та видається, якщо спадкова справа містить усі потрібні документи.

Як правовстановлюючий документ, свідоцтво про право на спадщину є офіційним та безспірним підтвердженням наявності у спадкоємця прав власності на спадкове майно [107, с. 133]. Для отримання свідоцтва необхідні письмова заява та закінчення шестимісячного строку з дня відкриття спадщини. Водночас звернення щодо отримання відповідного свідоцтва законодавець не обмежує жодним строком, а неотримання не позбавляє особу права на спадкування.

У статті 1297 Цивільного кодексу України закріплено, що звернення за свідоцтвом про право на спадщину набуває ознак обов'язковості, якщо у складі спадщини є майно та/або майнові права, які обтяжені, нерухоме майно або майно, яке підлягає реєстрації.

Як зазначає С. Я. Фурса, вказане законодавче положення сприяє унормуванню та прозорості при спадкуванні об'єктів нерухомості. Це спонукає спадкоємця не лише закріпити за собою відповідне успадковане майно, а й сплачувати обов'язкові податки та збори [21, с. 512].

Для неповнолітніх спадкоємців така заява може бути першим документом для заведення спадкової справи.

Загальні вимоги до форми заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину визначені положеннями Методичних рекомендацій [93].

Законодавець не встановлює окремих вимог до такої заяви, поданої неповнолітнім спадкоємцем, а тому, оскільки така заява має наслідком оформлення права на спадщину, вважаємо, що повинні застосовуватись вимоги, аналогічні до заяви про прийняття спадщини, яка подається неповнолітньою особою.

Якщо спадкоємцями є неповнолітні діти, то нотаріус, для забезпечення охорони майнових прав таких спадкоємців, повідомляє орган опіки та піклування про видачу свідоцтва про права на спадщину. Копія листа (повідомлення) залишається у матеріалах спадкової справи.

Закінчення спадкової справи пов'язується з видачею свідоцтв щодо спадкового майна, а подані надалі заяви вважатимуться додатково поданими [93].

Отже, бачимо, що особливості реалізації неповнолітніми особами права на спадкування зумовлені відсутністю абсолютної самостійності та юридичної незалежності, необхідністю, з огляду на вік, втручання у реалізацію права на спадкування з боку третіх осіб – батьків (усиновлювачів) або піклувальника, які, взаємодіючи з нотаріусом та органом опіки та піклування, створюють спеціальний механізм у реалізації і захисті прав неповнолітніх осіб як спадкоємців. Пріоритетним є забезпечення дотримання якнайкращих інтересів неповнолітніх осіб, зменшення кількості випадків зловживання правами з боку інших спадкоємців. Водночас збільшення кількості нормативно-правових актів, недостатня систематизація законодавства, наявність бланкетних норм негативно впливають на ефективність охорони прав неповнолітніх осіб як спадкоємців, недостатню компетентність органів опіки та піклування як органів, які здійснюють таку охорону, недостатню реалізацію правових гарантій можливості звернення за захистом у випадку порушення прав у процесі спадкування.

2.3. Охорона спадкового майна неповнолітніх осіб

З моменту відкриття спадщини до її прийняття неповнолітніми спадкоємцями й оформлення спадкових прав минає немало часу, впродовж якого майно, яке входить до складу спадщини, залишається без фактичного власника. На цьому етапі важливо забезпечити збереження спадкового майна, підтримувати його у належному стані за допомогою як фактичних, так і юридичних дій.

Цивільний кодекс України у статті 1283 «Охорона спадкового майна» Глави 87 «Здійснення права на спадкування» закріплює, що спадкове майно охороняється для його збереження доти, доки спадкоємці не прийняли спадщину, або до визнання спадщини відумерлою за рішенням суду, яке набрало законної сили.

Інститут охорони спадкового майна безпосередньо пов'язаний з реалізацією закріплених у статті 41 Конституції України правомочностей власника – володіння, користування та розпорядження власністю [108].

Існування у спадковому праві цього інституту обумовлено ймовірністю привласнення спадщини неуповноваженою особою у період з часу її відкриття до моменту прийняття. Таке привласнення може порушити права спадкоємців, особливо це стосується неповнолітніх спадкоємців, які обмежені у способах самостійного захисту своїх прав.

Як вказує З. В. Ромовська, необхідність забезпечити охорону спадкового майна спричинена частими фактами зникнення цінних речей, які належали померлому [109, с. 954].

З розвитком приватної власності та підприємницької діяльності, розширенням спадкових прав громадян інститут охорони спадкового майна історично та змістовно змінювався.

Спершу заходи охорони спадкового майна обов'язково вживались лише за наявності нерухомого майна у складі спадщини. Такі заходи сприяли передусім захисту інтересів спадкоємців, яких не було при відкритті спадщини та які могли не володіти інформацією про склад спадщини [110].

У Законі України «Про нотаріат» [111], який прийнятий 02 вересня 1993 року, у первинній редакції встановлювалось, що здійснення заходів з охорони спадкового майна відноситься до повноважень державних нотаріусів, консульських установ України, а за їх відсутності – до органів квазінотаріату.

Сьогодні норми щодо охорони спадкового майна закріплені у Цивільному кодексі України, Законі України «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, Методичних рекомендаціях.

Самого визначення «охорони спадкового майна» вказані нормативно-правові акти не містять.

У науковій літературі під «охороною спадкового майна» пропонують розуміти систему юридичних норм, принципів та вимог, які забезпечують дотримання законних інтересів осіб, які зацікавлені в отриманні спадкового майна [112, с. 110]; юридичні та фактичні дії, які вживають уповноважені законом суб'єкти, спрямовані на дотримання прав та інтересів спадкоємців; комплекс заходів, які спрямовані на збереження спадщини (спадкового майна), з метою унеможливити його псування, пошкодження чи втрату [7, с. 161–162, 114, с. 117, 41, с. 138]; збереження спадкового майна зберігачем у таких умовах, які впродовж усього законодавчо встановленого періоду мають убезпечити спадкове майно від порушень цілісності, зменшення його кількості та погіршення показників якості [110].

Зазначені наукові визначення та положення Цивільного кодексу України дають змогу сформулювати основні ознаки охорони спадкового майна: комплексність як юридичних, так і фактичних дій, які вчиняє уповноважений незалежний суб'єкт; наявність мети – збереження схоронності спадкового майна; здійснення в інтересах чітко визначеного кола осіб – спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів спадкодавця; оплатний характер; припинення після прийняття спадкоємцями спадкового майна або набрання законної сили судовим рішенням, яким спадщину визнано відумерлою. Основна мета – це саме збереження майна, а не збільшення його вартості.

Ю. О. Заїка аргументує, що зміст охорони спадкового майна становлять: з'ясування, яке саме майно входить у спадщину; опис та оцінка такого майна; передача встановленого майна для відповідального зберігання; повідомлення відповідних організацій та осіб про наявність у складі спадщини майна, належний правовий режим якого вони забезпечують; перевірка та контроль за належним виконанням особами, яким передано майно, обов'язку щодо його збереження [7, с. 161–162].

Відповідно до положень Методичних рекомендацій, заходи з охорони спадкового майна – одна з найбільш важливих нотаріальних дій, яка забезпечує захист майнових прав громадян. Здійснення таких заходів складається з кількох етапів: приймання заяви; підготовчі дії; опис спадкового майна; здійснення заходів з охорони та збереження такого майна [93].

Як бачимо, здійснення заходів з охорони спадкового майна трактується і як один з етапів у процесі охорони, і як складова такої охорони, а тому на практиці такі заходи здійснюються комплексно та розглядаються як єдине ціле.

Здійснення заходів з охорони спадкового майна законодавець і сьогодні передусім покладає на нотаріусів та органи квазінотаріату, які переважно знаходяться за місцем відкриття спадщини, а також на виконавця заповіту. Однак, варто вказати, що виняток із цього правила введено у зв'язку з початком війни в Україні та закріплено право нотаріусів заводити спадкову справу незалежно від місця відкриття спадщини.

Питання щодо необхідності вжиття відповідних заходів нотаріус або уповноважений орган (особа) з'ясовує при зверненні спадкоємця із заявою про відкриття спадщини. Також до підстав для здійснення заходів з охорони спадкового майна, згідно зі статтею 60 Закону України «Про нотаріат», належать: повідомлення фізичних та юридичних осіб; судові рішення про оголошення фізичної особи померлою; власна ініціатива нотаріуса.

Вказаний перелік підстав є вичерпним і, на нашу думку, досить розширеним, адже дозволяє відповідну заяву подавати як одному з батьків (усиновлювачів), так

і органу опіки та піклуванню, яким відомо про відкриття спадщини та обставини, за яких необхідно вживати заходи з охорони спадкового майна.

Здійснення заходів з охорони спадкового майна з ініціативи нотаріуса пов'язано з тим, що за змістом нотаріальна діяльність повинна забезпечувати дотримання та захист майнових прав громадян [7, с. 112]. Однак, слід вказати, що у цьому випадку законодавець установлює не обов'язок, а право нотаріуса ініціювати здійснення відповідних заходів.

Підготовка нотаріусом до здійснення заходів з охорони спадкового майна, на думку М. М. Дякович, є підтвердженням того, що нотаріус вчиняє дії, які мають усунути будь-які перешкоди у здійсненні прав суб'єктами спадкування, припинити будь-які порушення з боку третіх осіб та відновити становище, яке було до відповідного порушення. Для спадкоємців це змога здійснювати без перешкод свої суб'єктивні спадкові права [115, с. 374].

З огляду на мету охорони спадкового майна, а також підстави здійснення такої, у випадку, коли спадкоємцем є неповнолітня особа, вжиття таких заходів, на нашу думку, набуває ознак обов'язковості, особливо, якщо: спадкове майно потребує управління; є достовірна інформація про відсутність хоча б кількох осіб, які призвані до спадкування; якщо неповнолітній спадкоємець є дитиною, позбавленою батьківського піклування, або сиротою; в умовах воєнного стану, якщо неповнолітня особа перебуває за кордоном або майно знаходиться на тимчасово непідконтрольних територіях.

Це дасть змогу забезпечити максимальний рівень гарантування дотримання прав неповнолітнього спадкоємця. Водночас має бути забезпечена своєчасність і чітка послідовність як юридичних, так і фактичних дій щодо забезпечення схоронності спадкового майна, що зумовлено як особливим цивільно-правовим статусом неповнолітніх осіб як спадкоємців, так і особливим порядком прийняття ними спадщини. Визначальною є й та обставина, що правові категорії прав та обов'язків характеризуються темпоральними властивостями, тобто окреслюються часовими межами, які в досліджуваному питанні стосуються не лише заходів

щодо охорони спадкового майна, а й самого правового статусу неповнолітнього спадкоємця.

Порядок подання заяви про вжиття заходів з охорони спадкового майна неповнолітнім спадкоємцем законодавчо не встановлений. Однак, оскільки подання такої заяви вказує на намір особи таке майно успадкувати, то, вважаємо, що ця заява може подаватись неповнолітньою особою самостійно та у письмовому вигляді.

Варто звернути увагу на те, що здійсненню заходів з охорони спадкового майна передують проведення оплати у день подання відповідної заяви. У випадку вчинення такої нотаріальної дії державним нотаріусом справляється державне мито, розмір якого визначено законодавчо, а у випадку вчинення такої нотаріальної дії приватним нотаріусом – розмір встановлюється на підставі домовленості нотаріуса та фізичної особи.

Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 року №37-93 «Про державне мито» визначає, що розмір ставки за здійснення заходів з охорони спадкового майна становить два неоподатковувані мінімуми доходів громадян. Окрім того, окрема плата справляється за додаткові технічні послуги [116].

Оскільки неповнолітні особи не наділені повною цивільною дієздатністю, вважаємо, що доцільно сумарну вартість нотаріальних дій щодо здійснення заходів з охорони спадкового майна повідомляти та узгоджувати попередньо, а за необхідності – отримувати письмову згоду одного з батьків (усиновлювачів) або піклувальника неповнолітнього спадкоємця. Аналогічно, коли вирішується питання щодо залучення експертів чи оцінювача для визначення вартості спадкового майна, їхні послуги також оплачуються спадкоємцями.

З огляду на те, що, за загальним правилом, така нотаріальна дія здійснюється за місцем відкриття спадщини, яке не завжди збігається з його місцезнаходженням, тому важливо встановити і місцезнаходження, й обсяг спадкового майна.

Як слушно зауважує С. Я. Фурса та Є. І. Фурса, оскільки в заповіті можуть не вказувати конкретно, де знаходиться майно, тому для нотаріуса встановити місцезнаходження спадкового майна дуже важливо [117, с. 463].

Інформація щодо місцезнаходження спадкового майна, а також прізвища, імена, по батькові, адреси інших спадкоємців, зазначаються у заяві про вжиття заходів з охорони такого, форма якої затверджена Методичними рекомендаціями [93].

Здійснення заходів з охорони спадкового майна неможливе без одержання всіх документів щодо складу спадщини та кола спадкоємців, що дозволить надалі забезпечити максимальну охорону спадкового майна та належне здійснення підготовчих дій як одного з етапів заходів з охорони.

Неповнолітні спадкоємці не завжди можуть знати повну інформацію щодо місцезнаходження спадщини. На нашу думку, нотаріус повинен вчиняти активні дії та витребувати від спадкоємців відомості щодо спадкового майна, отримати довідки щодо рахунків (вкладів) у банках, наявність страхових виплат у страхових установах, зробити запит до органів реєстрації та Державну міграційну службу України щодо зареєстрованого місця проживання спадкодавця.

Для встановлення кола спадкоємців нотаріус має право викликати спадкоємців через публічне оголошення або повідомлення у пресі.

Після проведення підготовчих дій здійснюється опис спадкового майна, який є вихідним елементом для подальшої охорони спадкового майна. Такий опис за бажанням спадкоємців може проводитись за їх участі, а також за участі двох свідків. Опис складається за місцезнаходженням майна.

Законодавець зобов'язує нотаріуса детально описувати кожен річ окремо та встановити вартість, враховуючи відсоток зносу, що, своєю чергою, вказує на те, що заходи з охорони спадкового майна здійснюються щодо конкретних майнових об'єктів. Акт опису майна надалі може бути доказом належності речі спадкодавцю, адже фіксує факт виявлення такої в майні спадкодавця на час відкриття спадщини [7, с. 113].

Не передбачено можливість проведення опису лиш щодо певної частини спадкового майна, яка цікавить неповнолітнього спадкоємця та має матеріальну цінність, а також можливості проведення опису в окремо взятому приміщенні чи в інших будівлях. Такий опис повинен проводитись комплексно щодо всього встановленого (виявленого) спадкового майна.

Опис проводиться щодо всього майна. Зокрема, й щодо предметів професійної діяльності спадкодавця (наприклад, музичні, медичні, креслярські, перукарські інструменти, які використовував померлий у своїй роботі) [93].

Варто зауважити, що законодавець не передбачає можливості виключити з опису майно, яке належить третім особам та не було у власності спадкодавця. Спир щодо прав на певне майно не перешкоджає опису такого. Не є підставою для відмови проводити відповідний опис і аргументи третіх осіб про відсутність у житлі, де вони проживали зі спадкодавцем, речей, які належали останньому. Такі заяви заносяться до акта опису та є підставою для судового захисту прав третіх осіб, які вважають себе власниками спірного майна.

Надалі нотаріус, який отримав судове рішення про виключення майна з акта опису спадкового майна, робить на цьому акті спеціальний напис, де зазначає всі реквізити рішення суду та вказує перелік вилучених речей. Копію судового рішення нотаріус приєднує до матеріалів спадкової справи.

Вказане відповідає висновку Верховного Суду, який зроблено у постанові від 30 січня 2019 року у справі № 640/2983/17-ц, де вказано, що норми Закону України «Про нотаріат» і Порядку № 296/5 зобов'язують нотаріуса, а не заявника, встановити наявні в місці проживання померлого речі та здійснити їх опис. Заперечення третьої особи, яка проживала із спадкодавцем, про те, що в помешканні немає належних спадкодавцю речей, мають бути включені до акта опису та роз'яснено право звернутись до суду з позовом про виключення такого майна з акта опису [118].

Цікавою в цьому контексті є пропозиція І. Я. Федорич, щоб речі, які були у помешканні померлого, однак, з раціональної точки зору, за відсутності спору не

могли належати спадкодавцеві [119, с. 145]. Наприклад, пензлі та мольберт, якщо особа, яка проживала з померлим, є художником, мабуть належать саме їй.

Варто наголосити, що опис – це лише офіційне підтвердження належності речей до складу спадщини. Майно, яке входить до складу спадщини та переходить до неповнолітніх осіб, може не обмежуватись тим переліком, який є в описі.

Не можна забувати, що під час опису майна може бути виявлене майно з різними правовими режимами, зокрема: майно, перебування якого у власності особи заборонено законодавством, майно, щодо якого передбачений спеціальний режим набуття права власності, або яке вимагає вжиття окремих заходів охорони.

Наприклад, внесені до акта опису речі можуть мати історичну, музейну, наукову, художню або іншу цінність. З огляду на їх оригінальність, культурне значення, коштовність, законодавець установлює особливості як опису таких предметів, так і процедури їх спадкування надалі.

Наприклад, якщо під час опису спадкового майна виявлені цінні предмети (вироби з дорогоцінних металів, антикваріат, цінні рукописи [93]), а також іноземна валюта, іноземні платіжні документи, то нотаріус складає їх окремий опис, реєструє їх у Книзі обліку цінностей при вжитті заходів щодо охорони спадкового майна та передає їх на зберігання у банківську установу.

Своєю чергою, нагороди, отримані померлим за життя або посмертно, залишаються у сім'ї спадкодавця. Вони можуть передаватись у музеї на постійне або тимчасове зберігання, якщо немає заперечень від спадкоємців. Якщо це державні нагороди, то вони за клопотанням музейного закладу передаються йому відповідно до рішення Комісії державних нагород та геральдики при Президентіві України.

Вказане закріплено у статті 18 Закону України «Про державні нагороди України», де також передбачено, що після передачі на постійне зберігання у музеї державні нагороди спадкоємцям не повертаються [121].

Вирішення спору між спадкоємцями щодо цінності речей, включених в опис спадкового майна, здійснюється в судовому порядку.

Практичне застосування вказаного законодавчого положення в контексті спадкування відображено у рішенні Ставищенського районного суду Київської області [122] та постанові Київського апеляційного суду у справі № 378/417/18 [123], де суди першої та апеляційної інстанцій дійшли висновку, що державні нагороди спадкодавця нерозривно пов'язані з ним, як з особистістю, що була нагороджена, з немайновим правом отримати особливі відзначення за видатні заслуги перед державою, у зв'язку з чим державні нагороди як такі не успадковуються. Враховуючи, що можливість розподілу нагород між спадкоємцями, встановлення порядку користування ними законом не передбачена, нагороди, які за життя належали спадкодавцеві, як пам'ять про видатну, відзначену державою особу, повинні залишитися у відповідача (сина спадкодавця) як у єдиного члена сім'ї та особи, що має статус спадкоємця. Можливість розподілу нагород між спадкоємцями, встановлення порядку користування ними законом не передбачена.

З огляду на те, що членами однієї сім'ї є особи, які спільно проживають, ведуть спільний побут і мають взаємні права та обов'язки (виняток становлять випадки окремого проживання дитини з батьками через поважні причини), то неповнолітня особа може отримати у спадок державну нагороду не лише як донька (син) спадкоємця, а як член його сім'ї.

С. Я. Фурса пропонує за наявності речей, які потребують спеціального зберігання, залишати їх в акті опису, однак робити відповідні написи про вчинення окремих дій щодо їх зберігання. Вчений рекомендує робити спеціальний напис на останньому примірнику, де перелічувати вилучені предмети. Напис скріплювати печаткою нотаріуса [117, с. 470].

Слід звернути увагу на особливості опису речей, які знаходяться в індивідуальному банківському сейфі.

При укладенні договору оренди індивідуального банківського сейфу банк запевняє клієнта, що сторонні особи не матимуть доступу до речей у сейфі.

Фактично умови такого договору між банком і майбутнім спадкодавцем становлять банківську таємницю, а тому дії нотаріуса щодо опису речей у

банківському сейфі повинні відповідати законодавству у цій сфері. Найчастіше регулювання таких питань здійснюється за допомогою внутрішніх інструкцій банку. Наприклад, деякі банківські установи створюють комісію з представників банку, відкривають індивідуальний банківський сейф і передають спадкоємцям вміст такого за наявності свідоцтва про право на спадщину. Інші, навпаки, передбачають, що нотаріус проводить опис та оцінку речей, які є в індивідуальному банківському сейфі, до оформлення свідоцтв про право на спадщину [119, с. 146].

У статті 62 Закону України «Про банки та банківську діяльність» законодавець допускає розкриття банками банківської таємниці за запитом нотаріусів та органів квазінотаріату для здійснення заходів з охорони спадкового майна [125].

Своєю чергою, І. Мачульський зауважує, що можлива ситуація, в якій нотаріус відмовляє у видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки не може перевірити вміст індивідуального банківського сейфу, тоді як банки таке свідоцтво вимагають для надання доступу до сейфу. Оскільки майно, яке здебільшого перебуває на зберіганні у банківському сейфі, є частиною спадкового майна, то юрист пропонує спадкоємцям звертатись до суду з позовом про визнання права власності на таке спадкове майно [124].

І. Я. Федорич пропонує спадкоємцям отримати вміст банківського сейфу без звернення до суду. Дослідниця визначає такий алгоритм: запит у банк від нотаріуса щодо визначення майна, яке передано у банківський сейф, у зв'язку зі смертю власника сейфу; опис нотаріусом такого майна в присутності спадкоємців, представників банку, за потреби – із залученням експертів [119, с. 150].

Судова практика зважає на те, що вміст індивідуального банківського сейфу, який орендував померлий, включається до складу спадщини, однак становить банківську таємницю, яка може бути розкрита лише з дотриманням установленого законом порядку. Розкриття банківської таємниці може здійснюватись як за рішенням суду за зверненням зацікавленої особи, так і в адміністративному

порядку, коли банківська таємниця розкривається без звернення до суду на вимогу компетентних органів (осіб).

Відповідно до висновків Верховного Суду у постанові від 22 січня 2020 року у справі № 501/1451/17, суд має розмежовувати підстави розкриття банківської таємниці, а також суб'єктів, які уповноважені на одержання інформації, яка є банківською таємницею. Перелік осіб, які мають право отримати таку інформацію, закріплює стаття 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Такий перелік може змінюватись (доповнюватись) лише законом. Вказані особи можуть отримати лише ту інформацію, яка необхідна для виконання ними відповідних функцій та лише щодо питань, які зазначені у законі [126].

Вважаємо, що здійснення заходів з охорони спадкового майна, яке передано в індивідуальний банківський сейф, суперечить змісту такої нотаріальної дії. Мета заходів з охорони спадкового майна – перешкодити його псуванню, розкраданню, зменшенню вартості. Якщо ж спадкове майно перебуває в індивідуальному банківському сейфі, то така мета фактично досягається без вчинення додаткових дій.

Особливість цього зберігання полягає у тому, що банк приймає від клієнта цінності, контролює їх поміщення у сейф та одержання їх із сейфу. Тобто вся процедура відбувається за участю працівника банку і відповідно ним фіксується (складається опис, розписка тощо). Результатом стає наявність належних і допустимих письмових доказів зберігання в сейфі певного майна (можливе застосування й відеоконтролю).

З урахуванням того, що банк виступає професійним зберігачем, відповідно до частини 2 статті 950 Цивільного кодексу України, банк нестиме відповідальність за втрату (нестачу) або пошкодження цінностей, що зберігаються в індивідуальному банківському сейфі, що охороняється банком. Відповідальність не настане, якщо банк доведе, що втрата (нестача) ввіреного майна зумовлена факторами непереборної сили або такими властивостями речей, про які банк, коли

приймав їх на зберігання, не знав і не міг знати, або з умислу чи необережності самого клієнта [127, с. 111–112].

Отож, проведення опису вмісту індивідуального банківського сейфу необхідно не так для охорони спадкового майна, як для визначення його обсягу.

Виявлене та описане спадкове майно нотаріус передає на зберігання охоронцю майна, який може призначатись як серед спадкоємців, так і з третіх осіб (частина 1 статті 61 Закону України «Про нотаріат» [111]). Охорону спадкового майна може здійснювати виконавець заповіту.

Перевага під час визначення охоронця спадкового майна надається спадкоємцям, які мають право як прийняти, так і відмовитись від прийняття майна на зберігання, вказавши осіб, які можуть здійснити відповідні функції. У випадку прийняття спадщини неповнолітньою особою доцільно, щоб перевага бути охоронцями спадкового майна надавалась батькам (усиновлювачам), піклувальникам цієї особи.

Фактично неповнолітній спадкоємець не вступає у правові відносини з охоронцями спадкового майна чи особами, яким речі передані на спеціальне зберігання. Суб'єктом таких відносин стає нотаріус, який діє в інтересах неповнолітніх спадкоємців. Відтак договір у відносинах зберігання спадкового майна за змістом є договором на користь третьої особи.

Погоджуємось із твердженням О. Я. Кузьмича про те, що формулювання «на користь третьої особи» передбачає усвідомлення однією зі сторін, яка уклала договір, необхідності забезпечити потреби третьої особи, яка не є стороною такого договору [128, с. 21].

Саме тому нотаріус зобов'язаний повідомити особу, якій передається майно на зберігання, що виконання відповідних функцій є оплатним, а також попередити про відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків з охорони спадкового майна [93]. Також нотаріус попереджає про настання відповідальності за розтрату або приховування ввіреного особі майна та за заподіяну шкоду.

Призначення охоронця майна, на думку С. Я. Фурси та Є. І. Фурса, має супроводжуватись згодою на це особи, а оформлюватись винесенням відповідної постанови за підписом нотаріуса. Хранитель майна повинен розписатись в описі про отримання майна, ознайомитись зі строками здійснення заходів з охорони спадкового майна та особливостями спадкової справи, якщо такі є [117, с. 475].

Отже, характерні риси договору зберігання, предметом якого є спадкове майно, такі: 1) суб'єктний склад – особливою стороною договору є нотаріус або виконавець заповіту, які не є власниками спадкового майна; 2) укладається в інтересах третьої особи – спадкоємця; 3) укладається з метою зберігання майна, яке входить до складу спадщини.

За заявою спадкоємця нотаріус може укласти також договір на управління спадковим майном, якщо встановить під час здійснення охорони спадкового майна, що необхідно здійснити його збереження, догляд, утримання в належному стані. Зазвичай такий договір укладається щодо майна, яке потребує постійного управління. Це, наприклад, нерухоме майно [8, с. 29].

Такий договір, хоч і містить ознаки договору на користь третьої особи, однак не тотожний такому, оскільки зобов'язана за цим договором особа має звітувати безпосередньо контрагентові та може сподіватися на отримання оплати [8, с. 29, 32].

Управління майном особливо актуально та часто доцільно з огляду на вік і недостатній життєвий досвід неповнолітнього спадкоємця. Наприклад, коли йдеться про спадкування частки у статутному капіталі юридичної особи чи про ведення підприємницької діяльності.

Крім того, до завершення оформлення спадкових прав неповнолітній спадкоємець часто не може вчиняти вагомих юридично значимих дій, наприклад, призначати керівника юридичної особи, розподіляти прибуток та збитки товариства, затверджувати бухгалтерський баланс, подавати податкову звітність. В окремих випадках можливість вчиняти такі дії залежить також і від досягнення неповнолітньою особою певного віку, що може бути передбачено як на

законодавчому рівні, так і статутом юридичної особи, частка якої успадковується неповнолітньою особою.

Як особливий спосіб охорони спадкового майна, управління поєднує дві мети: зберегти спадкове майно; отримати дохід від спадкового майна, переданого в управління [129, с. 7].

Якщо розмежовувати обов'язки охоронця та управителя спадкового майна, то перші здебільшого полягають у виконанні конкретних завдань, тоді як управитель зобов'язаний здійснювати всі заходи, необхідні для збереження майна, незалежно чи такі вказані в договорі [9, с. 136].

У листі Міністерства юстиції України «Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною» № 31-32/1694 від 04 жовтня 2005 року зазначено, що вимоги до особи, яка буде призначена управителем за договором на управління спадщиною законодавцем не конкретизовані, тому слід вважати, що управителем таким майном може бути призначена будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність, а також юридична особа [130].

Верховний Суд у справі № 134/1676/16-ц у постанові від 06 лютого 2019 року зазначив, що умовами укладення договору на управління спадковим майном є: смерть особи та видача свідоцтва про смерть; подача нотаріусу заяви; відсутність спадкоємців чи виконавця заповіту; відсутність можливості здійснити інші заходи для збереження спадкового майна.

Як і договір з охоронцем спадкового майна, договір на управління спадщиною – це договір на користь третьої особи, якою є спадкоємець, адже захищається саме його майновий інтерес. Якщо управитель належно не виконує свої обов'язки, страждають інтереси саме спадкоємця. Крім того, отримані за результатами управління прибутки повинні враховуватись у склад спадщини та надалі розподілятись між спадкоємцями пропорційно до частки у спадщині [131].

Проаналізувавши законодавчі положення щодо управління спадковим майном, К. Г. Некіт доходить висновку, що це самостійний вид договору, на який не поширюються норми про управління майном [132, с. 158].

Охорона й управління спадщиною здійснюються під контролем нотаріуса лише за відсутності спадкоємців, однак це аж ніяк не ідентичні види юридично значимих дій. Характер таких дій, підстави виникнення зобов'язань із таких різні. Саме відкриття спадщини зумовлює виникнення прав та обов'язків як тих, що надають можливість управляти майном, так і тих, які вказують на необхідність забезпечити охорону спадкового майна.

Щодо строків здійснення заходів з охорони спадкового майна, то, відповідно до статті 65 Закону України «Про нотаріат», такі тривають до прийняття спадщини усіма спадкоємцями, а якщо спадщину не прийняли – до закінчення строку прийняття спадщини, який встановлений законодавцем [111].

Для того, щоб охорона спадкового майна здійснювалась понад шість місяців з дня відкриття спадщини, необхідне дотримання двох умов: заява від особи про згоду прийняти спадщину після відмови від спадщини (неприйняття такої) іншими спадкоємцями; до закінчення законодавчо визначеного шестимісячного строку для прийняття спадщини залишилось менше трьох місяців. У цьому випадку охорона спадкового майна здійснюється: до прийняття спадщини; до спливу трьох місяців із надходження заяви про згоду прийняти спадщину [96].

Вважаємо, що таке законодавче формулювання щодо строків охорони спадкового майна є обґрунтованим. Після прийняття спадщини всіма спадкоємцями правовідносини між спадкоємцями щодо спадкового майна переходять із площини спадкових у площину цивільних, сімейних правовідносин, які пов'язані зі здійсненням спадкоємцями правомочностей власника конкретного майна. Тому здійснення заходів щодо охорони спадкового майна в контексті попередньо вказаних законодавчих положень не відповідатиме їх змісту та меті, адже змінюється правовий статус особи зі спадкоємця на власника майна, а, отже, і заходи охорони такого майна повинні бути іншими.

Вказане узгоджується і з судовою практикою.

Дніпровський районний суд м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області у рішенні від 09 липня 2021 року у справі № 209/3190/20 вказав, що нотаріус може вживати заходів з охорони спадкового майна лише до прийняття

спадщини в інтересах всіх спадкоємців або за умови відсутності спадкоємців протягом установленого законом строку для прийняття спадщини [133].

У статті 62 Закону України «Про нотаріат» законодавець закріплює право осіб, які здійснювали зберігання спадкового майна та не є спадкоємцями, отримати винагороду, розмір якої закріплений на законодавчому рівні. Також встановлено право цих осіб отримати відшкодування необхідних витрат, здійснених при зберіганні чи управлінні спадковим майном. Водночас від такої винагороди відраховується одержана вигода від використання спадкового майна, переданого на зберігання чи управління [111].

Використаний законодавцем термін «витрати по зберіганню чи управлінню» чітко не визначає, які саме витрати підлягають відшкодуванню. Не встановлено, чи відшкодовуються лише фактичні витрати, чи особа, яка здійснювала зберігання чи управління майном, може претендувати на отримання винагороди за надані послуги. Якщо такі функції покладались на виконавця заповіту, то оплата здійснюється за виконання повноважень загалом, зокрема за охорону спадкового майна.

При застосуванні «розумності» як критерію визначення розміру плати за вжиття заходів з охорони спадкового майна необхідно зважати на особливості спадкової маси, щодо якої вжиті відповідні заходи охорони, складність та обсяг таких заходів, а також їх результативність.

Водночас законодавство не містить норми, яка б дозволяла спадкоємцю зменшувати актив спадкової маси за рахунок таких витрат у виконанні зобов'язань перед кредиторами спадкодавця. Як аргументує А. О. Гелич, оскільки охорона спадкового майна здійснюється також в інтересах кредиторів спадкодавця, то понесені витрати повинні пропорційно розділятися як щодо частки в спадщині, так і щодо суми вимог, які мають кредитори спадкодавця [134, с. 25].

Крім того, А. О. Гелич зауважує, що винагорода не може виплачуватись нотаріусу чи органу місцевого самоврядування, оскільки такі здійснюють функції

з охорони відповідно до прямої вказівки закону. Щодо виконавця заповіту, то плата здійснюється за виконання заповіту загалом [134, с. 25].

Є. О. Харитонов зазначає, що витрати, понесені за опис та заходи з охорони спадкового майна, відшкодовуються спадкоємцями в межах їхньої частки в спадщині [135, с. 793].

Цікавим у контексті питання відшкодування витрат на охорону спадкового майна є рішення Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 19 травня 2017 року у справі № 333/1572/17 за позовною заявою Публічного акціонерного товариства «Перший Український міжнародний банк» до відповідачів, які діяли в інтересах неповнолітніх дітей. У цьому рішенні суд першої інстанції дійшов висновку, що банки не належать до осіб, які здійснюють заходи з охорони спадкового майна, а тому витрати на оплату робіт з примусового відкриття банківського сейфу не належать до витрат зі зберігання спадкового майна та стягненню з спадкоємців не підлягають. Це рішення залишено без змін ухвалою колегії суддів судової палати з цивільних справ апеляційного суду Запорізької області від 10 липня 2017 року [136].

Щодо відповідальності призначеного охоронця за розтрату або приховування спадкового майна, а також матеріальної відповідальності за заподіяну шкоду, то, відповідно до положень статті 950 Цивільного кодексу України, зберігач несе відповідальність за такі дії на загальних підставах. Відповідальність професійного зберігача настає, якщо він не доведе, що така втрата (нестача) або пошкодження є наслідком непереборної сили, таких властивостей речей, про які зберігач не міг знати. Також не настає відповідальність професійного зберігача, якщо втрата (нестача) або пошкодження майна, переданого на зберігання, сталися внаслідок умислу чи грубої необережності поклажодавця. Після закінчення строку зберігання відповідальність може настати лише, якщо наявні умисел чи груба необережність з боку зберігача.

За загальним правилом, як обов'язки, так і відповідальність за здійснення зберігання визначаються умовами відповідного договору, а відповідальність сторін такого договору визначається за принципом вини [92, с. 392].

Своєю чергою, цікавою є пропозиція Б. Б. Рудко передбачити щодо охоронця майна, призначеного нотаріусом, повну матеріальну відповідальність та додатково штраф, який має бути співмірним до можливої шкоди, наприклад, у розмірі 5 % від розміру зниклого майна у разі привласнення, розтрати або заволодіння майном, описаним нотаріусом. Водночас межа відповідальності має бути адекватною розміру винагороди за зберігання майна, оскільки занадто велика відповідальність і ризик її настання істотно зменшить кількість осіб, готових виконувати повноваження охоронця майна. Тому й розмір винагороди має відповідати розміру потенційних штрафних санкцій [139, с. 127].

Оскільки охоронець майна призначається безпосередньо нотаріусом, в сільських населених пунктах – уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування та, як вказувалось попередньо, неповнолітній спадкоємець і особа, якій спадкове майно передане для зберігання чи управління, фактично не перебувають у правових відносинах, важливо сформулювати модель структури та підстави відповідальності нотаріуса (посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування) перед неповнолітніми спадкоємцями за втрату чи інше ушкодження спадкового майна.

Як зазначає І. І. Главач, про вину нотаріуса можемо говорити в контексті вибору ним зберігача, який не зміг забезпечити необхідні умови зберігання. Також, якщо нотаріус не попередив зберігача про певні властивості переданого майна і це мало наслідком втрату, нестачу або пошкодження такого [137, с. 46].

О. В. Дзера звертає увагу на те, що обов'язки зберігання можуть встановлюватись за прямою вказівкою закону. Стаття 957 Цивільного кодексу України закріплює субсидіарне застосування положень глави 66 Цивільного кодексу України до відносин зберігання, які виникають на підставі закону, а не цивільно-правового договору [138, с. 680].

Таким чином, якщо зберігання окремих видів майна не підпадає під регулювання спеціальними правовими нормами, то слід застосовувати загальні положення про договірні зобов'язання зі зберігання.

Якщо ж втрата, нестача чи пошкодження спадкового майна настали не внаслідок дій (бездіяльності) нотаріуса або особи, якій майно передано на зберігання (управління), то негативні наслідки нестиме спадкоємець, якому таке майно перейде в порядку спадкування.

З огляду на зазначене, пропонуємо передбачити відповідальність нотаріуса перед неповнолітніми спадкоємцями за невжиття або несвоєчасне вжиття заходів з охорони спадкового майна та доповнити частину 3 статті 1283 Цивільного кодексу України абзацом 3 такого змісту: *«Нотаріус або в сільських населених пунктах – уповноважена на це посадова особа відповідного органу місцевого самоврядування несе відповідальність за невжиття або несвоєчасне вжиття заходів з охорони спадкового майна, що спричинило знищення, пошкодження, псування, втрату спадкового майна».*

Отже, як бачимо, охорона спадкового майна – це надзвичайно складний етап у нотаріальній діяльності. За змістом заходи з охорони спадкового майна є комплексом заходів, які повинні забезпечити збереження спадкового майна, його властивостей та якостей, які були до відкриття спадщини. Тобто охорона спадкового майна виходить за рамки виключно процедурного аспекту призначення нотаріусом охоронця чи управителя спадкового майна.

Оперативність та ефективність заходів з охорони спадкового майна залежать також від особливостей самого майна, наприклад, якщо у склад спадщини входить рухоме майно, яке характеризується динамічністю, або майно, яке постійно збільшується, чи майно, яке знаходиться не за місцем відкриття спадщини, то ускладнюється реальна можливість забезпечення схоронності такого майна до прийняття спадщини та оформлення спадкових прав.

У випадку спадкування неповнолітніми особами інститут охорони спадкового майна, повинен передбачати уніфікований, послідовний, прогнозований та ефективний механізм урегулювання відносин з охорони спадкового майна, який дозволить не лише виявити, ідентифікувати майно, яке входить до складу спадщини, а й забезпечити цілісність і збереження такого.

Висновки до розділу 2

Проведений у другому розділі аналіз складових елементів цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах, особливостей реалізації права на спадкування та засобів охорони такого дає змогу зробити такі висновки.

Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб у спадковому праві є комплексним і багатовимірним поняттям, яке містить поєднання елементів цивільного та сімейного права. Визначальними ознаками такого є темпоральність (вікові межі неповноліття), відсутність абсолютної самостійності та юридичної незалежності. Ядро цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві становить комплекс суб'єктивних прав та обов'язків, які належать неповнолітній особі як учаснику спадкових правовідносин. Інші елементи, як-от правові принципи та гарантії, правова відповідальність, законні інтереси, є похідними та можуть сягати за межі правового статусу або бути передумовами такого.

Ознаками цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадковому праві є: побудова на основі загального правового статусу особи; динамічність; вікові межі; комплексність; особливі умови здійснення; додаткові гарантії охорони та захисту. Прояв указаних особливостей відбувається в межах поділу цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як спадкоємців на «формальних», «потенційних» та «фактичних». Для неповнолітніх спадкоємців перехід між категоріями «формальних» та «потенційних» спадкоємців є дещо розмитим з огляду на презумпцію прийняття спадщини та право на обов'язкову частку у спадщині, тоді як перехід у категорію «фактичних спадкоємців» відбувається шляхом неподання заяви про відмову від прийняття спадщини, умов та обставин, за яких така особа може бути усунена від спадкування.

Обсяг прав та обов'язків неповнолітніх осіб як спадкоємців повинен бути пропорційним обсягу прав у складі спадщини, яку приймає неповнолітній спадкоємець, а також не повинен ототожнюватись із правами та обов'язками, які є складовими спадщини. Останні реалізуються вже після прийняття спадщини,

входять до спадкової маси, а тому охоплюються правовим регулюванням інших галузей права.

Розмежовуючи «право спадкування» та «право на спадкування», зазначено, що останнє складається з можливостей спадкоємців, які пов'язані з відкриттям спадщини та передумовами для здійснення спадкування. Первинним у здійсненні права на спадкування є прийняття спадщини, яке під час спадкування неповнолітніми особами відбувається пасивно.

При спадкуванні неповнолітнім утриманцем спадкодавця важливо встановити та підтвердити факт перебування на утриманні, проживання однією сім'єю зі спадкодавцем безвідносно до наявності родинних зв'язків. Неповнолітніх утриманців спадкодавця запропоновано віднести до п'ятої черги спадкоємців, однак ураховувати презумпцію прийняття спадщини.

Законодавець не виключає можливість неповнолітнього спадкоємця подати заяву про прийняття спадщини, що видається доцільним при спадкуванні нерухомого майна, прав інтелектуальної власності, за наявності спору щодо прав неповнолітньої особи на спадкування, щодо кола спадкоємців та/чи щодо складу спадщини, а також в умовах воєнного стану. Попри те, додатковий строк для подання такої заяви, з огляду на існуючу презумпцію, законодавець не передбачає.

Право неповнолітньої особи на обов'язкову частку у спадщині пов'язано з кровною спорідненістю зі спадкодавцем і статусом «дитини» у неповнолітнього спадкоємця. Таке право є персоніфікованим, особистим і безвідносним від волі інших спадкоємців та спадкодавця. Визначення розміру обов'язкової частки запропоновано здійснювати з неохопленого заповітом спадкового майна, а у випадку його недостатності, частку, якої не вистачає - визначати з усього спадкового майна. У випадку ж включення неповнолітнього спадкоємця у заповіт пропонується не застосовувати право на обов'язкову частку, якщо заповідальна частка рівна або більша від обов'язкової (тобто розмір обов'язкової частки повинен зберігатись). Право на обов'язкову частку у спадщині не повинно

надавати неповнолітній особі право вибору спадкувати на підставі закону чи заповіту.

Право неповнолітньої особи відмовитись від прийняття спадщини здійснюється у спосіб подачі заяви протягом строку, який встановлений для прийняття спадщини. Така заява є безумовною та беззастережною. Оскільки отримання згоди обох батьків (усиновлювачів) на відмову неповнолітньої особи від прийняття спадщини у деяких випадках є неможливим (утрудненим), запропоновано внести зміни у статтю 1273 Цивільного кодексу України та доповнити частину 3 абзацом у такій редакції: *«Відмова неповнолітньої особи від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків (усиновлювачів), а також органу опіки та піклування у випадку, якщо інший з батьків (усиновлювачів) проживає окремо від неповнолітньої дитини (усиновленої особи) протягом не менше шести місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме. Вказані обставини повинні бути встановлені рішенням суду як факт, який має юридичне значення»*. Частину 4 статті 1273 Цивільного кодексу України викласти у такій редакції: *«За наявності між батьками (усиновлювачами) спору щодо доцільності прийняття неповнолітньою особою спадщини, заява неповнолітньої особи про відмову від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків (усиновлювачів) як це встановлено частиною 3 цієї статті, за наявності рішення органу опіки та піклування або суду, якими вирішено відповідний спір по суті»*.

Інститут охорони спадкового майна покликаний забезпечити збереження спадкового майна, попередження псування або знищення такого, а також усунення будь-яких перешкод при здійсненні суб'єктами спадкових правовідносин майнових прав. У випадку спадкування неповнолітніми особами здійснення заходів з охорони спадкового майна набуває ознак обов'язковості. Основним суб'єктом, який має обов'язок здійснювати охорону спадкового майна, є нотаріус.

Спадкове майно, яке знаходиться в індивідуальних банківських сейфах, не потребує здійснення заходів з охорони, оскільки саме банк приймає від клієнта

цінності, контролює їх поміщення в сейф і подальше одержання, несе відповідальність за втрату (нестачу) або пошкодження цінностей, тобто всі процедури відбуваються за участі банку і ним контролюються.

Нотаріус виступає посередником між особою, призначеною охоронцем спадкового майна, та неповнолітнім спадкоємцем, а тому повинен попередити перших про відповідальність за пошкодження, розтрату або знищення спадкового майна. Характерними рисами укладеного договору з охорони спадкового майна є: суб'єктний склад; укладається в інтересах третьої особи; метою є збереження спадкового майна.

Питання оплатності послуг з охорони спадкового майна та відповідальності охоронця за розтрату чи знищення такого, або заподіяння шкоди спадкоємцям є особливо актуальними для неповнолітніх спадкоємців. За відсутності чіткого визначення «витрати по зберіганню чи управлінню» доцільно застосовувати критерій «розумності» та зважати на особливості спадкового майна, щодо якого вжито заходи охорони, складність та обсяг ужитих заходів, їх результативність. Неповнолітній спадкоємець повинен бути обізнаний з прогнозованими витратами.

Оскільки охоронець спадкового майна призначається нотаріусом та не перебуває у безпосередніх відносинах із неповнолітніми спадкоємцями, доцільно формувати юридичні конструкції відповідальності нотаріуса перед спадкоємцями. З огляду на зазначене, пропонуємо закріпити відповідальність нотаріуса перед неповнолітніми спадкоємцями за невжиття або несвоєчасне вжиття заходів з охорони спадкового майна. Запропоновано доповнити частину 3 статті 1283 Цивільного кодексу України абзацом 3 такого змісту: *«Нотаріус або в сільських населених пунктах – уповноважена на це посадова особа відповідного органу місцевого самоврядування несе відповідальність за невжиття або несвоєчасне вжиття заходів з охорони спадкового майна, що спричинило знищення, пошкодження, псування, втрату спадкового майна».*

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЯК УЧАСНИКІВ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

3.1. Поняття та види способів захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах

Реалізація неповнолітньою особою спадкових прав пов'язана не лише з необхідністю узгодження власної поведінки з поведінкою інших учасників спадкових правовідносин, а й навпаки – необхідністю узгоджувати поведінку інших суб'єктів з метою усунення перешкод у здійсненні спадкових прав.

Конституція України закріплює право кожного захищати як свої права та свободи, так і права та свободи інших людей від порушень і протиправних посягань [108].

Цивільний кодекс України у статті 15 закріплює право на захист цивільних прав та інтересів, якщо такі порушені, невизнані або оспорюються.

Варто зауважити, що остання кодифікація цивільного законодавства, здійснена вже за незалежності України, змістовно змінила місце інституту захисту прав у системі сучасного цивільного права, навіть порівняно з цивільними кодексами інших пострадянських держав. Новий Цивільний кодекс України, на відміну від попередніх кодифікацій цивільного законодавства України, надав доволі детальну регламентацію інституту здійснення та захисту цивільних прав. Це слугувало суттєвим поштовхом у розвитку фундаментальних цивілістичних досліджень в Україні, зокрема й учення про захист суб'єктивних цивільних прав [81, с. 172, 173].

Дослідження сутності захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах передусім потребує розгляду деяких загальнотеоретичних питань, зокрема щодо змісту поняття, яке розглядається. Визначення та змістовне наповнення поняття захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах слід формулювати на основі досягнень цивілістичної науки.

Систематизувавши численні наукові праці щодо права на захист цивільних прав, простежуємо, що його сутність трактується неоднозначно та розглядається:

як одна з можливостей суб'єктивного цивільного права; як один з елементів змісту суб'єктивного цивільного права; як самостійне суб'єктивне право; як правозастосовна діяльність особи та/чи компетентних органів. Мета захисту здебільшого визначається вченими однаково – відновлення суб'єктивних цивільних прав (законних інтересів) у випадку їх порушення, невизнання чи оспорювання.

Переважає концепція, відповідно до якої право на захист є елементом будь-якого суб'єктивного права, поряд з правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб [140, с. 18].

Наприклад, Є. О. Харитонов розглядає захист цивільних прав як правомірну реакцію учасників цивільних відносин, суспільства та держави на відповідні порушення з метою їх припинення. До підстав для захисту цивільного права вчений відносить порушення, невизнання або оспорювання такого права [135, с. 159, 160].

О. В. Дзера розмежовує цивільно-правовий захист як інститут цивільного та цивільно-процесуального права. Вчений розглядає «право на захист» як суб'єктивне право особи вимагати від компетентних органів застосувати примусові засоби реагування до порушників цивільних прав. А також вказує, що як у нормативно-правових актах, так і у юридичній літературі захист може трактуватись як система організаційно-правових заходів, які застосовуються у випадку порушення цивільних прав [141, с. 296].

Захист суб'єктивних цивільних прав може розглядатись і як правозастосовна діяльність компетентного органу чи повноважної особи у випадках, визначених законом. Метою такої діяльності є відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного права, захист прав та інтересів особи [142, с. 218].

Т. В. Боднар аргументує, що такий захист здійснюється за допомогою обраних особою способів захисту або за допомогою способів, які встановлені договором чи актами цивільного законодавства [143, с. 172].

Цікавою в досліджуваному питанні є позиція З. В. Ромовської, яка зазначає, що це державно-примусова діяльність, спрямована на забезпечення виконання

юридичного обов'язку та відновлення порушеного права [144, с. 490, 491]. Вчена вважає, що лише самозахист (самооборона) можливий без звернення до суду чи іншого органу. Правовий захист, на думку З. В. Ромовської, полягає у здійсненні державного примусу, який визначений у рішенні суду чи компетентного органу. У динаміці – це процес, який розпочинається зі звернення за захистом і завершується виконанням рішення [144, с. 490, 491].

О. О. Кот окреслює три основні концептуальні підходи до розуміння поняття захисту цивільних прав: теорія функції – кваліфікація захисту права як функції права, що полягає в здійсненні охорони з метою відновлення права, компенсації порушеного інтересу, припинення протиправної дії, яка перешкоджає здійсненню права чи дотриманню правопорядку; категорія «заходи» – законодавчо закріплена система заходів, які ґрунтуються на державному примусі, повинні забезпечити недоторканість прав та усунення наслідків порушення; теорія діяльності – правозастосовна діяльність, яка здійснюється компетентним органом або уповноваженою особою у випадках, встановлених законом, з метою відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного права та інтересу [81, с. 176, 177].

Вказані теорії характеризують різні ознаки та властивості захисту цивільних прав як багатовимірною явища. Спільним для всіх наведених наукових підходів до розуміння аналізованого поняття є те, що його зміст становить сукупність способів, які спрямовані на забезпечення ефективного здійснення прав та обов'язків, відновлення порушеного права та запобігання наступним правопорушенням.

Аналіз положень глави 3 Цивільного кодексу України «Захист цивільних прав» дозволяє під захистом цивільних прав розуміти як власні дії особи з поновлення порушених, невизнаних або оспорюваних цивільних прав, так і дії уповноваженого суб'єкта, діяльність юрисдикційного органу (його посадових та службових осіб), які у межах законодавчо наданої компетенції та у встановленому порядку здійснюють заходи щодо такого поновлення.

Своєю чергою, термін «захист цивільних прав» містить і матеріально-правовий, і процесуально-правовий зміст, оскільки спеціальної термінології для розмежування захисту в галузі матеріальних і процесуальних прав немає.

Право на захист безпосередньо пов'язане з конкретним суб'єктивним цивільним правом, яке передбачає такі можливості особи: здійснювати право власними діями; вимагати належної поведінки від третіх осіб; використовувати заходи правоохоронного характеру для захисту порушеного права.

У межах досліджуваного питання пропонуємо захист спадкових прав розглядати як узгоджену комплексну систему способів, форм і засобів, спрямованих на забезпечення належного здійснення спадкових прав та обов'язків шляхом відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних спадкових прав (охоронюваних законом інтересів) особи. Такі реалізуються через: самостійні дії; діяльність уповноважених суб'єктів; діяльність юрисдикційних органів та осіб у межах законодавчо наданих повноважень та у встановленому порядку.

Варто вказати, що важливим для дослідження категорії захисту є вивчення не лише сукупності правових засобів як таких, а й конкретної діяльності щодо їх застосування з метою захисту відповідного суб'єктивного права [145, с. 150].

Акцентуємо на тому, що право на захист, по-перше, є мірою можливої поведінки особи правоохоронного характеру. По-друге, така поведінка повинна відповідати природі самого порушеного права. Для захисту особистих немайнових прав та для захисту майнових прав використовуються відмінні способи та засоби захисту, оскільки, наприклад, такі немайнові права, як авторство, честь, гідність, не підлягають грошовій оцінці [140, с. 9].

Отже, зміст суб'єктивного права на захист спадкових прав – це сукупність нормативно закріплених повноважень конкретного учасника спадкових правовідносин, які визначають вид і міру можливої поведінки, спрямованої на захист порушених, оспорюваних або невизнаних прав (законних інтересів). Суб'єктивне право на захист включає як засоби матеріально-правового характеру, так і засоби процесуально-правового характеру.

Види захисту, відповідно до норм Цивільного кодексу України, класифікуються законодавцем на загальні та спеціальна, а також відповідно до суб'єкта здійснення.

Якщо досліджувати критерії належності та ефективності захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, то вони залежать як від виду порушення, так і від особливостей правового статусу особи, спадкові права якої порушено.

Ю. О. Заїка наголошує на тому, що обов'язкові спадкоємці, до яких належать неповнолітні особи, набувають право на захист суб'єктивних прав за таких умов: 1) вони позбавлені спадщини за заповітом або заповідана їм частка за розміром менша ніж обов'язкова частка; 2) майно заповідано іншим особам, незалежно від того, чи є вони спадкоємцями за законом; 3) майно, яке не охоплене заповітом, менше від обов'язкової частки [146, с. 78].

У Книзі шостій Цивільного кодексу України «Спадкове право» не вказано норми, які би безпосередньо закріплювали спеціальні способи захисту цивільних прав. Такий перелік може бути визначений як на підставі положень статті 16 Цивільного кодексу України, з урахуванням особливостей спадкових правовідносин та юридичних фактів, що обумовлюють їх виникнення, так і з огляду на структуру (послідовність) розміщення норм у Книзі шостій Цивільного кодексу України.

Враховуючи розміщення книг і глав у структурі Цивільного кодексу України, що забезпечує послідовність, внутрішню узгодженість і цілісність правового регулювання цивільних правовідносин, стаття 16 Цивільного кодексу України закріплює орієнтовний загальний перелік способів захисту, які підлягають застосуванню як за відсутності спеціальної норми закону, так і одночасно з такою.

Такий перелік не є вичерпним, оскільки законодавець закріплює можливість суду захищати цивільне право або інтерес іншим способом, встановленим договором, законом чи судом.

Саме тому деякі дослідники пропонують поділити закріплені у статті 16 Цивільного кодексу України способи захисту на чотири групи: способи, застосування яких можливо лише через суд; способи, які застосовує як суд, так і

уповноважені органи; способи, які можуть застосовуватись особою як у судовому порядку, так і самостійно; самозахист, захист цивільних прав без участі суду [147, с. 71].

Аналізуючи Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування», З. В. Ромовська визначила п'ятнадцять вимог, які є підставами захисту спадкових прав, серед яких: установлення факту родинних відносин зі спадкодавцем і факту проживання однією сім'єю; встановлення факту прийняття спадщини; надання права на спадкування; визнання заповіту недійсним; примусове виконання заповіту; поділ (перерозподіл) спадщини; надання додаткового строку для прийняття спадщини; внесення змін до свідоцтва про право на спадщину, визнання його недійсним [144, с. 229–230].

Як зазначають деякі науковці, не всі наведені у вказаному переліку вимоги можуть трактуватись як способи захисту суб'єктивного права у традиційному розумінні. Деякі з них є лише передумовами для захисту права надалі. Окрім того, вочевидь, такий перелік не є остаточним [81, с. 391].

Особливість захисту спадкових прав неповнолітніх осіб зумовлена передусім правовою невизначеністю, в якій перебуває майно в період із моменту відкриття спадщини до її прийняття спадкоємцями. Спадкоємці, які прийняли спадкове майно, набувають права власності на нього з моменту відкриття спадщини, а не з моменту її прийняття. Також особливість захисту визначає специфіка правового статусу неповнолітніх спадкоємців, яка досліджена у попередньому розділі наукової роботи.

Обов'язок захищати спадкові права неповнолітніх осіб законодавець насамперед покладає на батьків (усиновлювачів), піклувальника і на відповідні державні органи, однак не нівелює можливість неповнолітніх спадкоємців захищати свої спадкові права самостійно.

Якщо розглядати більш детально практичну можливість використовувати для захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах способи, закріплені у статті 16 Цивільного кодексу України, то найчастіше на практиці, якщо існують

перешкоди для оформлення нерухомого спадкового майна нотаріусом, захист прав неповнолітніх осіб може здійснювати через визнання права власності на нерухоме спадкове майно.

До моменту державної реєстрації прав на нерухоме спадкове майно спадкоємець хоч і вважається таким, що прийняв спадщину у відповідній частині, однак не є власником такого майна. Право власності на таке спадкове майно може бути визнане лише за тими спадкоємцями, які в установлені законом строк та спосіб прийняли спадщину, отримали попередньо відмову нотаріальних органів у видачі свідоцтва про право власності на нерухоме майно в порядку спадкування, що вказує на наявність підстав для вирішення питання про захист такого права в судовому порядку.

Якщо говорити про перешкоди для оформлення неповнолітніми спадкоємцями права власності на нерухоме спадкове майно у нотаріальному порядку, то такі можуть бути зумовлені, зокрема: відсутністю документів, що посвідчують право власності на спадкове майно; відсутністю належної реєстрації права власності на нерухоме спадкове майно за спадкодавцем; наявністю у складі нерухомого спадкового майна самочинно збудованих об'єктів.

Для того, щоб звернутись до суду з позовом про визнання права власності на нерухоме майно в порядку спадкування, неповнолітня особа повинна прийняти спадщину та отримати відмову нотаріуса видати свідоцтво про право на спадщину.

Варто вказати, що таке звернення до суду не може бути пов'язано з вимогами, як-от: змінити черговість одержання права на спадкування; визнати право на обов'язкову частку у спадщині; встановити факт постійного проживання зі спадкодавцем на час відкриття спадщини.

Водночас П. О. Гвоздик і С. О. Бородовський наголошують, що, якщо між спадкоємцями немає спору щодо володіння, користування та розпорядження спадковим майном, то суд не може визнати право власності на нерухоме спадкове майно, щодо якого не отримано свідоцтво про прийняття спадщини, оскільки у

цьому випадку суд фактично встановить право власності, яке спадкоємець не набув і не зареєстрував [148, с. 94, 95].

Однак такі висновки не зовсім відповідають поточній судовій практиці. Саме відмова нотаріуса оформити право власності на нерухоме спадкове майно дозволяє спадкоємцю звернутись у суд із відповідним позовом. Неповнолітній спадкоємець, який не відмовився від прийняття спадщини, є її власником з часу відкриття. Документом, який підтверджує право власності на нерухоме майно, яке входить до складу спадщини, є свідоцтво про право на спадщину, отримане у встановленому законодавством порядку. Попри те, що відсутність державної реєстрації права власності на відповідне майно за спадкодавцем і не зумовлює позбавлення особи прав користуватися та володіти ним, однак унеможлиблює видачу свідоцтва про право на спадщину. Тому предметом доказування у таких справах є той факт, що спадкодавець володів спірним майном, хоча і не зареєстрував право власності у належному порядку.

Відповідно до роз'яснення Міністерства юстиції України від 21.02.2005 № 19-32/319, у разі смерті власника нерухомого майна, первинна реєстрація права власності на яке не була проведена і правовстановлюючого документа немає, питання визначення належності цього майна попередньому власнику та питання щодо наступного його власника (спадкоємця) повинно вирішуватися у судовому порядку. З метою оформлення спадщини право власності на нерухоме майно може бути оформлене на ім'я особи, яка померла, якщо є документи, які підтверджують право власності на майно. За відсутності таких документів питання власності вирішується в судовому порядку [149].

Цікавими у контексті дослідження є випадки, коли у складі спадщини є об'єкти самочинного будівництва. Легалізувати самочинне будівництво через правову процедуру спадкування неможливо, оскільки здійснення особою самочинного будівництва, відповідно до частини 2 статті 376 Цивільного кодексу України, не має наслідком виникнення права власності щодо такого майна та виключає це майно з цивільного обороту.

Об'єкт самочинного будівництва не може бути предметом поділу та встановлення порядку користування судом. Вказане узгоджується з висновком, зробленим у пункті 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» [99].

Отже, визнання за неповнолітньою особою права власності на об'єкт самочинного будівництва не є належним способом захисту прав цієї особи як спадкоємця, якщо таке право на звернення до суду не належало спадкодавцеві. Неповнолітній спадкоємець може вимагати визнання права власності на об'єкт самочинного будівництва, якщо наявні документи про право власності на земельну ділянку або про право користування такою, що видані на ім'я спадкодавця або спадкоємця.

З огляду на положення статті 331 Цивільного кодексу України неповнолітні спадкоємці можуть набути в порядку спадкування право власності на будівельні матеріали, обладнання, які були використані в процесі самочинного будівництва. Якщо ж суд визнав право власності на самочинне будівництво за власником (користувачем) земельної ділянки, на якій таке розміщено, то успадковується лише право на відшкодування витрат на будівництво (частина 6 статті 376 Цивільного кодексу України).

Також необхідно звернути увагу на те, що в цьому випадку не йдеться про визнання права власності на новостворене майно як спосіб захисту прав неповнолітніх спадкоємців, оскільки самочинне будівництво не є новоствореним майном.

Крім того, стаття 376 Цивільного кодексу України не застосовується у разі визнання права власності на самочинно переобладнані квартири у багатоквартирних будинках, адже йдеться про права власників квартир, які регулюються положеннями статі 383 Цивільного кодексу України та нормами Житлового кодексу України.

Відповідно до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування», судам слід з'ясувати причини, чому немає

правовстановлюючих документів на нерухоме майно, не здійснена державна реєстрація права власності на таке майно чи немає документів на забудову. Якщо спадкодавець не здійснив державну реєстрацію права власності на нерухоме майно, суд може визнати в порядку спадкування право на забудову, право на будівельні матеріали відповідно до правового режиму такого майна [150].

Щодо доцільності та ефективності застосування такого загального цивільно-правового способу захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах, як відновлення становища, яке існувало до порушення, то найперше варто враховувати, що такий спосіб захисту загалом підлягає застосуванню, якщо суб'єктивне право внаслідок порушення не припинило свого існування та може бути відновлене шляхом усунення наслідків правопорушення.

У контексті спадкових правовідносин такий спосіб захисту застосовується як елемент комплексного захисту, здебільшого щодо нерухомого майна, тобто у випадках, коли для відновлення порушеного права на отримання спадкового майна з об'єктивних обставин (наприклад, значного проміжку часу з моменту відкриття спадщини до оформлення такої, наявності спору між спадкоємцями щодо поділу спадкового майна, передачі спадкового майна у власність третіх осіб) необхідне застосування кількох способів захисту і є судове рішення, яке набрало законної сили, щодо обставин (фактів), які мають значення для відновлення права на спадкування.

У процесі витребування квартири, яка входить у склад спадщини, однак була продана неналежним спадкоємцем, доцільно звертатись із віндикаційним позовом. Враховуючи, що спосіб захисту права або інтересу повинен бути ефективним, тобто відповідати змісту порушеного права та інтересу, характеру самого порушення та його наслідкам, саме цей вид позову забезпечить захист порушеного права, а не позов про визнання права власності та про визнання недійсним договорів, на підставі яких майно перейшло до третьої особи.

Як цивільно-правовий спосіб захисту спадкових прав неповнолітніх осіб можна розглянути і зміну правовідношення, яка може відбуватися шляхом зміни

об'єкта чи предмета зобов'язання, змісту прав та обов'язків, а також заміни суб'єкта правовідношення [146, с. 77].

Шляхом усунення від спадкування певної особи спадкоємець намагається змінити суб'єктний склад спадкових правовідносин, тобто способом захисту спадкових прав обирається зміна правовідношення в частині заміни суб'єкта правовідношення.

Водночас не можна ототожнювати встановлене частиною 2 статті 1258 Цивільного кодексу України «одержання права на спадкування наступною чергою» з такою правовою конструкцією, як «зміна суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом».

У першому випадку йдеться про настання негативних юридичних фактів, як-от: відсутність спадкоємців попередньої черги; спадкоємці попередньої черги усунені від спадкування; спадкоємці попередньої черги не прийняли спадщину; спадкоємці попередньої черги відмовились від прийняття спадщини. Одержання права на спадкування можливе щодо спадкоємців другої-п'ятої черг.

У другому випадку зміна суб'єктного складу відбувається з таких підстав: за договором або рішенням суду; за правом представлення; у разі відмови спадкоємця від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за законом; перехід права на прийняття спадщини (спадкова трансмісія); збереження правового зв'язку при усиновленні. Зміна суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом, стосується спадкоємців усіх черг.

Також неповнолітня особа, володіючи правом на обов'язкову частку у спадщині, може пред'являти до решти спадкоємців та інших осіб вимоги, пов'язані із захистом спадкових прав на таку частку, наприклад: про визнання права на спадкування; про перерозподіл спадщини; про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину

Такий спадкоємець може пред'явити вимоги про захист прав на обов'язкову частку в межах загальних строків позовної давності. Позовна давність за вимогами про захист прав та інтересів неповнолітніх осіб починає перебіг з дня досягнення ними повноліття.

Цікавим для порівняння в дослідженому питанні, на нашу думку, є австрійське право, норми якого встановлюють обов'язкову (резервну) частку спадкового майна, яка обмежує свободу заповіту, та становить половину частки спадщини, закріпленої законом для спадкоємців. Існує можливість зменшити резервну частину, якщо особа, яка має право на таку частку, протягом тривалого часу не спілкувалась зі спадкодавцем і не проживала однією сім'єю. Така частка може компенсуватись грошима. Особа може звернутись до суду про визнання права на таку частку протягом трьох років після відкриття спадщини [151].

Згідно з французьким цивільним законодавством, свобода заповіту обмежена обов'язковою часткою дітей, розмір такої частки встановлюється законом. Спадкоємці, які мають право на обов'язкову частку, не можуть відмовитись від неї, лише від спадкування загалом. Водночас неповнолітній спадкоємець може укласти договір про спадкування, тобто відмовитись від права подавати позов щодо втручання у право спадкування на користь третьої особи, яка може бути спадкоємцем. Такий договір укладається у письмовій формі та оформляється нотаріусом [152].

Спадкове право Польщі передбачає, як спосіб захисту права неповнолітньої особи на отримання обов'язкової частки, право вимоги до інших спадкоємців щодо виплати суми коштів, які дорівнюють вартості такої частки. Тобто зарезервована частка може бути компенсована фінансово на підставі відповідної вимоги. Якщо відповідне звернення з вимогою було неефективним, то способом отримати обов'язкову частку є звернення в судовому порядку [153].

Важливим та актуальним у контексті розгляду загальних цивільно-правових способів захисту прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин є посвідчення фактів, що мають юридичне значення, для надання їм юридичної вірогідності.

Наприклад, посвідчення факту, що фізична особа є живою, нотаріус вчиняє з метою підтвердження наявності цієї особи як суб'єкта правовідносин. Необхідність здійснення такої нотаріальної дії може бути обумовлена, наприклад, міжнародним спадкуванням, коли спадщину відкрито за кордоном, а також в

умовах ведення воєнних дій на території України. Вказана нотаріальна дія є важливою з огляду на необхідність визначити коло спадкоємців, особливо неповнолітніх, яким належить право на обов'язкову частку у спадщині.

Посвідчення факту, що неповнолітня особа жива, здійснюється за особистим зверненням такої особи та за згодою на це її законних представників. Вчинити таку нотаріальну дію за участю представника за довіреністю неможливо, оскільки свідоцтво про те, що неповнолітня особа жива, видається нотаріусом після особистого спілкування з нею.

Інколи неповнолітні особи можуть просити посвідчити факт їх знаходження в певному місці. Порядок вчинення такої нотаріальної дії ідентичний попередньо розглянутому, а те, що неповнолітня особа жива, зазвичай передує встановленню її місця перебування. Крім того, мета звернення до нотаріуса щодо посвідчення цих фактів різна.

Окрім загальних способів цивільно-правового захисту, на підставі системного аналізу Книги 6 Цивільного кодексу України, до спеціальних способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб можна віднести посвідчення факту про те, що особа є виконавцем заповіту.

Таке посвідчення належить до багатоетапного нотаріального провадження, яке складається з: видачі свідоцтва виконавцю заповіту; дій виконавця заповіту, спадкоємців, нотаріуса щодо виконання заповіту; припинення повноважень виконавця заповіту [154, с. 16].

Якщо спадкоємцями є неповнолітні особи, нотаріус повідомляє орган опіки та піклування про видачу свідоцтва виконавця заповіту. Виконавець заповіту здійснює свої повноваження до повного виконання волі спадкодавця, яка встановлена у заповіті. Відповідно до положень статті 1290 Цивільного кодексу України, виконавець заповіту повинен забезпечити одержання неповнолітніми спадкоємцями права на обов'язкову частку у спадщині.

Неповнолітні спадкоємці та їхні законні представники, а також орган опіки та піклування, згідно зі статтею 1293 Цивільного кодексу України, мають право оскаржити в судовому порядку дії виконавця заповіту, які суперечать вимогам

закону і порушують інтереси спадкоємців. Водночас виконавець заповіту особисто зацікавлений у збереженні спадкового майна та подальшому його розподілі між спадкоємцями відповідно до волі заповідача.

Як спеціальний спосіб захисту прав спадкоємців, зокрема неповнолітніх, який підлягає застосуванню виключно у сфері спадкових правовідносин, можна розглядати тлумачення заповіту судом.

Застосування такого способу захисту має особливості, які об'єктивно зумовлені специфікою спадкових правовідносин, правовою природою заповіту та його часовими межами.

Найперше слід сказати, що тлумачення заповіту полягає у з'ясуванні його змісту як одностороннього правочину, коли з самого тексту заповіту не вдається встановити дійсну волю померлого [155].

Такий спосіб захисту може застосовуватись лише щодо дійсного заповіту, оскільки в протилежному випадку відсутні юридичні наслідки, крім тих, що пов'язані з недійсністю (частина 1 статті 216 Цивільного кодексу України).

Тлумачити заповіт мають право спадкоємці за заповітом, адже їх стосуються розпорядження померлого, які через неоднозначність, нечітке формулювання, взаємну суперечність потребують тлумачення. Також таку функцію може виконувати суд, якщо між спадкоємцями немає згоди щодо розуміння змісту заповіту чи окремих розпоряджень спадкодавця.

Звертаємо увагу на те, що до способів захисту прав неповнолітніх спадкоємців відносимо виключно судове тлумачення заповіту, оскільки вважаємо, що за узгодження спадкоємцями дійсної волі заповідача не порушується право спадкоємців, які б вимагали вжиття заходів до їх захисту. Зі свого боку суд зобов'язаний розтлумачити заповіт за наявності спору із цього приводу між спадкоємцями.

Тлумачення заповіту усуває невідповідність відображення у заповіті дійсної волі заповідача щодо розпорядження спадковим майном. Така невідповідність може бути наслідком неоднакового використання заповідачем слів, понять, термінів, а також неузгодженостями змісту окремих частин заповіту та змісту

заповіту в цілому. Крім того, тлумачення заповіту як способу захисту спадкових прав може застосовуватись, якщо щодо об'єкта спадкового майна змінились реквізити. Попри те, суд, який тлумачить заповіт, не може змінити волю померлого та перебирати на себе права власника щодо розпорядження спадковим майном.

Як спеціальний спосіб захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах можна розглядати також визнання заповіту (окремого розпорядження) недійсним.

Цей спосіб застосовується, якщо заповіт складений з порушенням вимог, дотримання яких є необхідним для його чинності. Так, на практиці непоодинокими є випадки, коли розпорядженням заповідача майно передано сторонній особі, яка не була близьким родичем заповідача, не піклувалась про нього в період хвороби, а тому неповнолітні спадкоємці, хоч і мають право на отримання обов'язкової частки у спадщині, однак можуть не сприймати такого розпорядження та сумніватись у вільному волевиявленні, дійсній волі померлого.

Оскільки заповіт належить до правочинів, то для визнання окремого розпорядження заповіту недійсним слід послуговуватись положеннями Цивільного кодексу України, які регулюють питання недійсності правочину. Однак ототожнювати такі два способи захисту не можна з огляду на правову природу заповіту, його відкладальний ефект у часі та правовий статус суб'єкта, який оскаржує.

На підставі позову зацікавленої особи суд може визнати заповіт недійсним, якщо він складений особою під впливом фізичного або психічного насильства або особою, яка через ментальний розлад не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.

О. Є. Кухарев вказує на те, що факт невідповідності заповіту справжній волі заповідача після смерті встановити практично неможливо, а тому висновки суду ґрунтуються на припущеннях [156, с. 63].

Недійсний заповіт (окреме розпорядження) не породжує тих правових наслідків, на які такий був спрямований. Визнання недійсним окремого

розпорядження заповіту не спричиняє визнання недійсною іншої його частини.

Наприклад, позбавлення заповітом права на спадкування особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, є недійсним, однак не означає автоматичної недійсності інших розпоряджень такого заповіту.

Отже, визнання заповіту недійсним може відновити право неповнолітнього спадкоємця на спадкування у відповідній черзі спадкоємців, а розмір частки у спадщині у такому випадку може бути більшим від розміру обов'язкової частки.

Важливо, вирішуючи спір щодо недійсності заповіту, встановити право особи на звернення до суду з відповідним позовом, тобто, що особа має право оскаржити спірний заповіт.

Варто також зважити на те, що на практиці дрібні, формальні порушення при посвідченні заповіту, невчасне внесення відомостей щодо заповіту у Спадковий реєстр не є самодостатніми підставами для недійсності заповіту, якщо через такі не змінюється дійсна воля заповідача.

Наступним та одним із найбільш поширених способів захисту спадкових прав є визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину. Цей спосіб застосовується, якщо заповіт складений з порушенням вимог, необхідних для його чинності.

Неповнолітні особи можуть бути позивачами у цій категорії справ, якщо їхні спадкові права порушені таким свідоцтвом, наприклад: неправильно визначено частку у спадщині за свідоцтвом; свідоцтво видано іншому спадкоємцеві на майно, яке могло належати неповнолітній особі як обов'язковому спадкоємцеві.

Разом із вимогою про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину можуть заявлятися позовні вимоги, вирішення яких передують визнанню свідоцтва недійсним. Наприклад: визнання заповіту недійсним; усунення від права на спадкування; визнання недійсною відмови від прийняття спадщини та інші. Крім того, допустимим у судовій практиці є поєднання з позовними вимогами щодо визнання права власності в порядку спадкування.

Слід зазначити, що свідоцтво про право на спадщину є правовстановлюючим документом, який підтверджує правомірність набуття прав власності на спадкове

майно, а тому законодавець передбачив окремі правила визнання такого свідоцтва недійсним.

Як слушно вказує О. Є. Кухарев, особливістю є те, що свідоцтво про право на спадщину спадкоємець, який прийняв спадщину, може отримати без обмеження будь-яким строком, наприклад, якщо немає коштів на оформлення спадщини [157].

Положеннями статті 1301 Цивільного кодексу України передбачено як підставу для визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину в судовому порядку те, що особа, якій таке свідоцтво видане, не мала права на спадкування. Також вказано, що інші випадки можуть визначатись законом, що робить перелік таких підстав відкритим.

Верховний Суд у постанові від 14 листопада 2018 року у справі № 2-1316/2227/11 вказав, що іншими підставами для визнання свідоцтва про право на спадщину недійсними можуть бути: визнання заповіту недійсним, визнання недійсною відмови від спадщини; визнання шлюбу недійсним; включення до свідоцтва майна, яке не належало спадкодавцеві на час відкриття спадщини [158].

Тому, вважаємо за необхідне, деталізувати положення статті 1301 Цивільного кодексу України, а саме, замість: «...а також в інших випадках, встановлених законом», встановити: *«...а також у випадках: визнання заповіту недійсним, визнання недійсною відмови від спадщини, визнання шлюбу не дійсним, включення до свідоцтва майна, яке не належало спадкодавцеві на час відкриття спадщини»*.

Зазначений спосіб захисту не слід ототожнювати з унесенням змін до свідоцтва про право на спадщину. Останнє є самостійним способом захисту спадкових прав, зокрема неповнолітніх спадкоємців, який передбачений у статті 1300 Цивільного кодексу України, та не обов'язково обумовлений попереднім визнанням свідоцтва недійсним.

Задоволення судом вимоги про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину не позбавляє відповідача права на спадкування, а лише змінює його частку. Такі зміни можуть вноситись також у разі зміни в судовому порядку черговості отримання права на спадкування чи зменшення розміру обов'язкової

частки у спадщині.

Наприклад, якщо свідоцтво про право на спадщину видано сину спадкоємця від другого шлюбу на все спадкове майно, а потім до нотаріуса звернувся неповнолітній син від першого шлюбу, то ефективним способом захисту прав останнього є внесення змін до свідоцтва, а не визнання такого недійсним. Відповідач у таких спорах залишається спадкоємцем за законом першої черги, проте розмір його частки зменшиться.

Якщо ж спору між спадкоємцями немає, то зміни до свідоцтва вносить нотаріус за місцем відкриття спадщини за згодою всіх спадкоємців, які прийняли спадщину. За наявності спору зміни до свідоцтва про право на спадщину вносяться на підставі судового рішення за зверненням одного зі спадкоємців.

Наступний критерій поділу способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб формується залежно від порядку (суб'єктів здійснення) захисту: судовий захист (стаття 55 Конституції України, стаття 16 Цивільного кодексу України); адміністративний захист (стаття 17 Цивільного кодексу України); захист нотаріусом (стаття 18 Цивільного кодексу України); самозахист.

Захист спадкових прав нотаріусом є однією із юрисдикційних форм захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах. При здійсненні такого захисту нотаріус виступає як приватна особа, яка реалізує надані їй публічно-правові повноваження [159, с. 62].

Звернутись по захист спадкових прав до нотаріуса можна тоді, коли немає спору між суб'єктами спадкових правовідносин. Доки немає спору про право, оформлення спадщини здійснює нотаріус самостійно [160, с. 128]. Роль нотаріуса проявляється у тому, щоби забезпечити перехід прав та обов'язків спадкодавця, які не припинились у зв'язку з його смертю та є предметом спадкування, до спадкоємців. Відповідна діяльність нотаріуса є публічною.

У працях, зокрема таких учених, як М. М. Дякович, М. Г. Кравченко, В. М. Марченко, Н. В. Саутенко та Ю. В. Желіховська, питання захисту спадкових прав нотаріусом досліджується у тісному взаємозв'язку із заходами з охорони спадкового майна як взаємопов'язані, споріднені правові категорії, з урахуванням

того, що захист виникає не тільки після порушення, а й включає запобігання такому порушенню.

Погоджуємось із тим, що межа між охороною і захистом є здебільшого умовною і залежить від конкретної практичної ситуації, однак, вважаємо, що зміст захисту в нотаріальному провадженні становить та частина способів і засобів, які спрямовані на визнання або підтвердження прав, а також відновлення становища суб'єкта спадкових відносин, яке існувало до порушення, усунення наслідків такого порушення. Своєю чергою, охорона є складовим елементом правового механізму, спрямованого на здійснення позитивного регулювання цивільних (спадкових) відносин, на визначення їх змісту та забезпечення реалізації суб'єктивних прав у непорушеному стані.

Водночас, як слушно наголошує Н. В. Паламарчук, нотаріальну форму захисту слід розглядати в єдності матеріального та процесуального аспектів. Нотаріуси зобов'язані дотримуватися деталізованої процедури, визначеної нормами законодавства [161, с. 116].

Елементом охорони чи захисту спадкових прав є окрема нотаріальна дія, яка може комплексно виконувати різні функції. Наприклад, нотаріальне засвідчення копій документів, виписок із них, справжності підпису, правильності перекладу документів, прийняття документів на зберігання можуть, залежно від фактичного перебігу процесу спадкування, переходити з категорії заходів охорони спадкових прав у категорію їх захисту як невизнаних або оспорюваних.

Стаття 18 Цивільного кодексу України закріплює єдиний нотаріальний спосіб захисту цивільних прав – вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, які встановлені законом.

Як влучно вказують В. М. Марченко та Н. В. Саутенко, така редакція статті 18 Цивільного кодексу України применшує роль нотаріуса та не дає змоги використати всі можливості нотаріату [162, с. 193–194].

Пряма вказівка законодавця лише на один спосіб захисту цивільних прав нотаріусом не означає, що відсутні інші можливості щодо здійснення нотаріусом захисту прав особи, особливо у сфері спадкових правовідносин, де, з огляду на

специфіку переходу права власності на спадкове майно, межі існування спадкових правовідносин та саму суть вчинення виконавчого напису, останній не може розглядатись саме як спосіб захисту спадкових прав. Нівелювати участь нотаріуса у захисті спадкових прав неповнолітніх осіб категорично не можна.

О. Б. Ольшанецька, розглядаючи структуру правового забезпечення процесу нотаріального захисту прав особи, виокремлює два рівні. Перший – загальний, який формують Цивільний кодекс України та Закон України «Про нотаріат». Цей рівень визначає не лише загальні засади нотаріального захисту прав особи, а й детермінує самі процедурні аспекти такого захисту. Другий – спеціально-процедурний, оскільки до нього належать нормативні акти, що визначають або регулюють надзвичайно вузькі окремі аспекти здійснення тієї чи іншої нотаріальної форми захисту прав особи [163, с. 117–118].

Закон України «Про нотаріат» у статті 5 закріплює обов'язок нотаріуса всіляко допомагати фізичним та юридичним особам здійснювати права та захищати законні інтереси, зокрема роз'яснювати такі, попереджати про наслідки вчинення тих чи інших нотаріальних дій [111].

Окрім того, Закон України «Про нотаріат» не закріплює окремого переліку нотаріальних дій, спрямованих на захист прав та інтересів неповнолітніх осіб, як учасників спадкових правовідносин. Аналіз структури та норм цього закону дає змогу виокремити такі групи нотаріальних дій: щодо посвідчення юридичних фактів; які спрямовані на надання офіційної сили безспірним фактам та документам; які пов'язані з накладенням заборон щодо відчуження майна; які спрямовані на забезпечення схоронності майна або документів.

Н. В. Паламарчук пропонує більш детальну класифікацію та до способів захисту нотаріусом цивільних прав відносить також: посвідчення фактів, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту; засвідчення часу пред'явлення документів; прийняття в депозит грошових сум і цінних паперів. Учений зауважує, що способами захисту цивільних прав нотаріусом є не тільки безпосередньо нотаріальні дії, а й підготовка до вчинення таких дій (наприклад, визначення обсягу цивільної правосуб'єктності осіб, перевірка документів, які

особи подають для вчинення нотаріальної дії, уточнення наміру сторін вчиняти правочин) [161, с. 115].

Оскільки вчений поєднує як способи захисту, так і способи охорони спадкових прав нотаріусом, у межах цього дослідження не можемо застосовувати запропонований підхід як єдино правильний, а як вихідний (базовий) для проведення більш детального аналізу в межах питання, що вивчається.

Під час дослідження питання захисту спадкових прав неповнолітніх осіб нотаріусом варто зважати на те, що такий захист пов'язаний зі встановленням очевидних, безспірних фактів та обставин. Тобто своєчасне здійснення нотаріальних дій сприяє публічній достовірності цивільно-правових відносин. У деяких випадках нотаріальні дії самі собою визнаються юридичними фактами цивільного права та мають базове значення для спадкових правовідносин.

Якщо повернутись до попередньо наведеної класифікації способів захисту спадкових прав нотаріусом та аналізувати їх у контексті захисту спадкових прав саме неповнолітніх осіб, відкидаючи вже досліджені способи захисту, закріплені нормами Цивільного кодексу України, то варто звернути увагу на накладення нотаріусами заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), яке підлягає державній реєстрації.

Закон України «Про нотаріат» містить окрему главу, присвячену питанням накладення заборони на відчуження нерухомого майна, нормами якої закріплено, що така заборона може бути накладена, зокрема, на підставі звернення органу опіки та піклування для захисту прав та інтересів дитини, яка проживає у житловому приміщенні, на відчуження якого накладається заборона [111].

Накладаючи заборону на відчуження нерухомого майна чи знімаючи її, або фіксуючи юридичний факт набуття чи припинення прав на житло, що має юридичне значення, органи нотаріату виступають як юрисдикційні органи та одночасно виконують захисну функцію.

Законодавець не конкретизує, що така заборона може бути застосована щодо спадкового майна на етапі прийняття спадщини. Однак системний аналіз норм Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат» і Сімейного кодексу

України, спеціальних нормативно-правових актів, що визначають основи діяльності органів опіки та піклування, дає змогу дійти висновку, що така нотаріальна дія може стати ефективним засобом захисту спадкових прав неповнолітніх спадкоємців у випадку невключення неповнолітньої особи у заповіт, яким здійснено розпорядження щодо всього майна спадкодавця, або якщо на успадкований будинок (квартиру) заявили права кілька осіб, що зумовлює виникнення питання про поділ житла в натурі, а також питань, пов'язаних із визначенням вартості такого майна.

Саме на час вирішення питань щодо визначення обов'язкової частки у спадщині неповнолітнього спадкоємця, поділу житлового будинку в натурі між спадкоємцями або встановлення порядку користування ним, визначення компенсації у грошах чи рівноцінного іншого спадкового майна доцільно унеможливити відчуження такого третіми особами.

У випадку застосування вказаного способу для захисту спадкових прав неповнолітніх спадкоємців укотре проявляється така категорія, як комплексність захисту, адже для накладення відповідної заборони необхідно звернутися до органу опіки та піклування. Саме останні зобов'язані контролювати дотримання батьками або особами, які їх замінюють, прав неповнолітніх осіб у разі відчуження житлових приміщень, купівлі нового житла чи передачі житла в порядку спадкування.

Особливо актуальний такий захист у неблагополучних сім'ях, адже, як засвідчує практика, багато неповнолітніх осіб, які перебувають у притулках, залишаються без житла через зловживання батьками правами, а також через неналежне виконання службових обов'язків посадовими особами органів опіки та піклування.

Проаналізований спосіб нотаріального захисту спадкових прав неповнолітніх осіб на нерухоме майно, зокрема на житло, хоч і не є абсолютно незалежним та самостійним, оскільки можливість його здійснення обмежена наявністю звернень відповідних органів, однак вважається ефективним та оперативним способом захисту.

Під час розгляду питання захисту нотаріусом спадкових прав неповнолітніх осіб не можна оминати увагою важливість договору управління спадковим майном у площині відповідальності осіб, які призначені управителями та які отримали спадкове майно на зберігання. Відповідальність настає у разі розтрата або приховування ввіреного майна, а також за завдану спадкоємцям шкоду.

Стаття 1285 Цивільного кодексу України закріплює право особи, яка управляє спадщиною, вчиняти усі необхідні дії, які спрямовані на збереження спадщини до появи спадкоємців чи прийняття спадщини. Послуги з управління оплачуються.

Нотаріус у договорі управління спадковим майном виступає установником управління, який фактично здійснює контроль за належним виконанням умов договору.

Якщо ж досліджувати вказаний договір з точки зору саме захисту спадкових прав неповнолітніх спадкоємців, то визначальним буде питання відповідальності управителя за заподіяну такому спадкоємцеві шкоду. Це очевидно із суті договору, який укладається на користь третьої особи (вигодонабувача). У межах досліджуваного питання таким є неповнолітній спадкоємець, який має у спадкуванні найбільший майновий інтерес, і неналежне здійснення управителем покладених на нього обов'язків матиме наслідком порушення прав саме неповнолітнього спадкоємця. Крім того, у склад спадщини включаються також прибутки, які отримані за результатами управління майном, які, відповідно, розподіляються між спадкоємцями у межах їх часток у спадщині.

Юридичні та фактичні дії, які може здійснювати управитель спадкового майна, можуть породжувати або не породжувати відповідні правові наслідки, однак у всіх випадках вони, хоч і здійснюються на власний розсуд управителя, повинні відповідати інтересам спадкоємця [132, с. 83].

Саме тому важливо, щоб нотаріус, укладаючи такий договір в інтересах неповнолітнього спадкоємця, гарантував відповідальне та добросовісне ставлення управителя до своїх обов'язків.

Критерії відповідальності та добросовісності управителя найперше повинні

визначатися його діловою репутацією. Вони мають бути перевірені нотаріусом, який, своєю чергою, повинен проявити належну уважність під час укладення договору на управління спадщиною в інтересах неповнолітнього спадкоємця.

Законодавець не передбачає детальної регламентації алгоритму притягнення управителя до відповідного виду відповідальності (кримінальної та/чи цивільної), не встановлює суб'єкта, який наділений правом порушувати питання щодо відповідальності управителя (нотаріус та/чи спадкоємець). Способів і розміру відшкодування заподіяної шкоди у законодавчих нормах не закріплено.

Системний аналіз положень цивільного законодавства та наукових досліджень із цього питання дозволяє дійти висновку, що відповідальність управителя спадщиною не залежить від того, чи вона передбачена у договорі, чи лише встановлена у законодавчих нормах.

Кримінальна відповідальність за привласнення чи розтрату чужого майна, яке було довірене особі або передано в її відання, закріплена у статті 191 Кримінального кодексу України [162]. Діяння може кваліфікуватися як привласнення чи розтрата лише у тому разі, коли його предметом виступає майно, яке було ввірене винному чи було в його віданні, тобто знаходилось у правомірному володінні винного, який був наділений правомочністю з розпорядження, управління, доставки або зберігання такого майна. Окреслені повноваження, у випадку укладення договору на управління спадщиною, обумовлюються договірними відносинами, а потерпілим виступатиме спадкоємець, адже відбувається порушення майнових прав спадкоємців, зокрема неповнолітніх, на відповідне майно.

О. О. Дудоров, М. І. Омеляненко та В. П. Сабадаш у спільній монографії «Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації» зазначають, що дії з описаним спадковим майном, які не відповідають законодавству, можуть порушувати законні майнові права спадкоємців на таке майно та становлять диспозицію статті 388 Кримінального кодексу України. Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого у цій статті, є виконання рішень,

які пов'язані з охороною спадкового майна. Незаконні дії щодо ввіреного спадкового майна спричиняють істотну шкоду авторитету нотаріуса та його належній діяльності, адже можуть перешкоджати виконанню обов'язків щодо забезпечення спадкування такого майна [165, с. 195, 200].

Щодо цивільної відповідальності, то вважаємо можливим застосувати положення статті 1043 Цивільного кодексу України щодо відповідальності управителя майна, хоч такі форми управління і не є тотожними, однак мають багато спільних ознак, а тому положення вказаної статті можуть бути застосовані за аналогією.

Доцільно деталізувати умови відповідальності управителя спадщиною та доповнити статтю 1285 Цивільного кодексу України частиною 4 такого змісту:

«Особа, яка управляє спадщиною, відповідає за задані збитки у разі свого умислу або грубої необережності».

Вважаємо, що межа відповідальності управителя спадковим майном повинна бути пропорційною розміру винагороди за управління таким і навпаки, розмір винагороди повинен відповідати розміру потенційних санкцій, що зменшить ризик умисного привласнення, пошкодження, знищення спадкового майна охоронцем.

Вкрай важливо для подальшого захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, щоб про зроблене попередження про відповідальність нотаріус від управителя отримав письмове підтвердження, яке може бути реалізовано на акті опису спадкового майна чи безпосередньо прописано в договорі на управління спадщиною.

Крім того, можливість нотаріуса контролювати діяльність управителя залежить від належного підтвердження передачі майна в управління. Важливо задокументувати фінансовий та фактичний стан переданого спадкового майна, що дозволить надалі встановити обсяг заподіяної спадкоємцям майнової шкоди.

Варто також зазначити, що на ефективність управління спадковим майном можуть впливати об'єктивні фактори економічного, природнього, суспільно-політичного характеру, які не залежать від волі управителя.

В деяких випадках, нотаріус може частково зменшити негативні наслідки, зобов'язавши управителя спадщиною укласти договір страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну спадковому майну внаслідок економічної діяльності. Вказане, на нашу думку, може стати дієвим механізмом у захисті спадкових прав неповнолітніх спадкоємців.

Підсумовуючи зазначене, можемо дійти висновку, що захист спадкових прав неповнолітніх спадкоємців при укладені нотаріусом договору на управління спадщиною полягає у правомочності нотаріуса як установника управління притягнути управителя спадщиною до відповідальності за розтрату або приховування спадкового майна та відновити (компенсувати) порушені права неповнолітнього спадкоємця на спадкове майно.

Разом з тим, досі законодавчо неврегульованим залишається питання щодо міри відповідальності для нотаріуса, якщо він не призначив своєчасно або взагалі не призначив управителя спадщиною.

Якщо, для порівняння, розглядати роль нотаріуса як суб'єкта, який здійснює захист спадкових прав неповнолітніх осіб в іноземних державах, то, наприклад, у Австрії [166], оскільки статус спадкоємця не набувається автоматично, саме державний нотаріус виконує функцію судового комісара. Набуття спадщини відбувається за наслідками спеціального судового процесу, який розпочинається після смерті спадкодавця та в межах якого спадкоємці заявляють про прийняття спадщини, а суд приймає рішення про перехід спадщини до спадкоємців. За відсутності спору відповідне рішення приймає державний нотаріус [166].

Цікавим для врахування у національній правозастосовній практиці також є досвід Німеччини, де суд на підставі спільного клопотання спадкоємців або вимоги кредитора спадкодавця, якщо є ризик, що вимоги останнього не зможуть бути задоволені за рахунок спадкового майна, встановлює порядок управління спадковим майном [167]. Після встановлення управління спадкоємець не матиме можливості управляти та розпоряджатись спадковим майном.

Оскільки існують різні правові конструкції управління спадщиною, а також з метою спростити порядок міжнародного адміністрування рухомого спадкового

майна затверджено Гаазьку конвенцію про міжнародне управління спадковим майном [168], яка передбачає запровадження спеціального документа «міжнародного посвідчення адміністратора спадщини». Таке посвідчення покликане підтверджувати повноваження компетентної особи управляти рухомим майном, яке входить до складу спадщини. При цьому, особа, яка платить чи передала майно власнику такого посвідчення, звільняється від відповідальності, якщо тільки не буде доведено, що вона діяла недобросовісно [168].

Колізійні норми, які застосовуються для регулювання питань призначення управителя спадщиною та визначення його повноважень, передбачені Регламентом Європейського Союзу №650/2012 [169].

У статті 29 вказаного Регламенту закріплено, що у разі обов'язкового призначення управителя спадковим майном, зокрема, якщо це вимагається законами держави-члена Європейського Союзу, до компетенції судів якої входить винесення рішень про спадкування відповідно до Регламенту, управителі спадщиною набувають статусу осіб, уповноважених виконати волю покійного та/або управляти спадковим майном відповідно до права, яке застосовується до спадкування загалом [169].

Положення цього Регламенту закріплюють, що призначений управитель є єдиною особою, яка вправі виконувати обов'язки, які виникають з управління спадщиною. Повноваження управителя визначаються правом, яке застосовується до спадкування загалом. Водночас, суд, який своїм рішенням призначає управителя, може визначити особливі умови виконання ним своїх повноважень відповідно до права, яке застосовується до спадкування [170, с. 55].

Застосування вказаних положень обмежено відносинами щодо управління спадщиною між державами-членами Європейського Союзу.

Підсумовуючи вказане, можемо зробити висновок, що нотаріальна форма захисту спадкових прав неповнолітніх осіб за своєю суттю є комплексом узгоджених організаційних заходів захисту, які здійснюються в межах правового регулювання. Основними рисами захисту спадкових прав неповнолітніх осіб нотаріусом є оперативна і ефективна дієвість, порівняно з іншими правовими

механізмами, що вкрай важливо як з огляду на цивільно-правовий статус самих неповнолітніх спадкоємців, так і з огляду на сучасний розвиток ринкової економіки, урізноманітнення та ускладнення особистих та майнових сімейних відносин. Разом з тим, здійснюючи нотаріальну діяльність, нотаріус вправі врегулювати лише ті ситуації, алгоритм вирішення яких чітко регламентований чинним законодавством.

Саме тому, розглянемо та проаналізуємо наступний основний спосіб захисту спадкових прав неповнолітніх осіб - захист спадкових прав у судовому порядку.

3.2. Захист прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин у контексті судової практики

Конституція України закріплює судовий захист прав і свобод людини та громадянина [108]. Право на судовий захист не підлягає обмеженню в умовах воєнного або надзвичайного стану та є важливою гарантією здійснення як конституційних, так й інших прав та свобод, зокрема спадкових.

Судовий захист цивільного права та інтересу законодавець відносить до загальних засад цивільного законодавства [85].

Механізм судового захисту суб'єктивних спадкових прав складається з процесуальної діяльності осіб, які беруть участь у розгляді спадкових справ, а також діяльності суду зі здійснення правосуддя [35, с. 75].

Судовий захист поєднує розгляд безпосередньо спадкових справ у позовному провадженні, коли вирішується конкретний спадковий спір, а також розгляд справ, які пов'язані з реалізацією спадкових прав, в окремому провадженні [171, с. 17].

Спадкові правовідносини тісно пов'язані з іншими інститутами та підгалуззями приватного права передусім із правом власності. Цей зв'язок обумовлений сутністю спадкових правовідносин, які є різновидом правонаступництва, внаслідок чого безпосередньо впливають на суб'єктивні права і зазнають зворотного впливу від тих, що існують у межах предмета правового регулювання інших підгалузей приватного права.

У процесі спадкування між спадкоємцями можуть виникати спори щодо тих чи інших питань, які впливають на здійснення права на спадкування та розмір успадкованого майна, що зумовлює звернення у суд для вирішення спору чи встановлення певного факту, який має юридичне значення. Часто вирішення таких спорів ускладнюється етичними інтересами спадкоємців.

Як правильно зауважує О. О. Терехова, в Україні належно не досліджені питання захисту спадкових прав у позовному провадженні. Спірною є природа позовів, які стосуються спадкових правовідносин, їх класифікація та застосування строків позовної давності [171, с. 6].

Якщо розглядати судовий захист спадкових прав неповнолітніх осіб, то специфіка здійснення такого зумовлена не лише особливістю правового статусу спадкового майна як об'єкта захисту, а й обсягом прав та обов'язків, які закріплені за неповнолітніми особами щодо звернення за судовим захистом.

У зв'язку з цим доцільно виявити прогалини та суперечності як у цивільному законодавстві, так і у судовій практиці щодо застосування нормативно-правових актів під час вирішення спадкових спорів за участю неповнолітніх осіб.

У межах цього пункту дисертаційної роботи розглянемо значення та особливості судового захисту спадкових прав неповнолітніх осіб, специфіку позовного та окремого провадження в спадкових справах.

Для висвітлення питання захисту прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових відносин у судовому порядку необхідно комплексно проаналізувати як норми Цивільного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України, так і актуальну судову практику.

Звернення до суду щодо захисту спадкових прав неповнолітніх осіб здебільшого пов'язане з тим, що спадкові права не можуть бути реалізовані в нотаріальному порядку. У цьому випадку в судовому порядку оскаржуються дії (бездіяльність) нотаріуса. Також звернення до суду може зумовлюватись необхідністю підтвердити певний юридичний факт. У цьому разі дії нотаріуса можуть бути правомірними.

Як доречно вказує Є. І. Фурса, звернення до суду щодо спадкових правовідносин здебільшого зумовлюється недосконалостями законодавства або процедури вчинення нотаріальних дій [20, с. 171].

Судовий захист порушених, оспорених або невизнаних спадкових прав неповнолітніх осіб регламентується нормами цивільно-процесуального законодавства.

Щоб досягнути мети звернення з позовом до суду, суд під час вирішення спадкового спору повинен керуватися правильно вибраною нормою закону, з'ясувати межі та джерела правового регулювання спадкових відносин, правильно визначити обсяг нормативно-правового матеріалу.

Характерними рисами процесу судового розгляду спадкових спорів є: власний специфічний предмет; особливий суб'єктний склад; особлива доказова база; складне нормативно-правове регулювання. Вказане не відокремлює спадкові спори від загальних складових цивільного процесу, а лише формує їх в окрему групу судових справ.

Визначені процесуальним законодавством особливості розгляду справ у позовному та окремому провадженні формують процесуально-правовий механізм, який покликаний забезпечити ефективний судовий захист спадкових прав неповнолітніх осіб. Судовий захист повинен відповідати змісту порушеного права, характеру протиправного посягання чи суті факту, який слід встановити.

Велику кількість судових справ становлять справи щодо встановлення фактів, з якими пов'язана реалізація спадкових прав (наприклад, установлення родинних зв'язків зі спадкодавцем, установлення факту проживання зі спадкодавцем однією сім'єю, встановлення факту проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини).

Якщо спір про право відсутній, то для розгляду таких справ застосовуються правила окремого провадження, що відповідає завданням цивільного судочинства, адже, як зазначає Л. В. Козловська, судові рішення у цій категорії справ породжує юридичні наслідки, які в інший спосіб виникнути не можуть [35, с. 76].

Отже, судовий захист прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин реалізується не лише в порядку позовного провадження за наявності певного порушення, а й в межах окремого провадження.

Безспірний характер справ окремого провадження є доволі відносним. Слід звернути увагу на те, що спір про право полягає у можливіму запереченні не факту, який має юридичне значення, а суб'єктивного права особи. Наприклад, якщо заявлено вимогу про визнання права власності, то справа не може розглядатись у порядку окремого провадження. У такий спосіб простежується актуальна для юриспруденції проблема права та факту в праві.

Вказане узгоджується з пунктом 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування», де зазначено, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення у особи права на спадкування, якщо відсутній спір про право [99].

Наприклад, якщо спорідненість неповнолітнього спадкоємця (походження від спадкодавця або загальних родичів по низхідній чи висхідній лінії), безумовно, доводиться свідоцтвом про народження, а шлюбні стосунки, відповідно, свідоцтвом про шлюб, то членство в сім'ї або відносини утримання є юридичним фактом, який підлягає встановленню судом у порядку окремого провадження.

Одним із прикладів судових рішень щодо встановлення факту, який має юридичне значення, є рішення Зіньківського районного суду Полтавської області від 15.07.2021 у справі № 530/912/21 за заявою ОСОБА_1, яка діяла як законний представник неповнолітньої ОСОБА_2, заінтересована особа: Опішнянська селищна об'єднана територіальна громада Полтавської області, про встановлення факту проживання особи в певний період у певному місці.

У вказаному судовому рішенні суд встановив, що ОСОБА_3, померлий батько ОСОБИ_2, фактично проживав без реєстрації в будинку матері ОСОБИ_4, після смерті якої успадкував належне їй майно, зокрема квартиру, у якій фактично проживав без реєстрації.

Заявник ОСОБА_1 в інтересах неповнолітньої дочки ОСОБИ_2 звернулася до приватного нотаріуса Зіньківського районного нотаріального округу із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину після смерті ОСОБИ_3, однак отримала відмову та рекомендацію нотаріуса звернутись із позовом до суду про встановлення факту, що ОСОБА_3 із 2002 року по день його смерті ІНФОРМАЦІЯ_1 постійно проживав без реєстрації в АДРЕСА_2 [172].

Суд першої інстанції у цій справі вказав, що метою встановлення факту постійного проживання ОСОБА_3 без реєстрації є підтвердження встановлення місця відкриття спадщини. При прийнятті рішення суд врахував довідку

виконавчого комітету Опішнянської селищної ради Зіньківського району Полтавської області, згідно з якою ОСОБА_3 із 2002 року по день смерті проживав без реєстрації за адресою: АДРЕСА_2. Суд вказав, що місце проживання фізичної особи – це житло, де особа проживає постійно або тимчасово. Місць проживання у фізичної особи може бути кілька. За встановлених обставин суд дійшов висновку, що заявник довела суду, що ОСОБА_3 із 2002 року по день смерті постійно проживав без реєстрації в АДРЕСА_2, а тому цей факт має бути встановлений судом [172].

Як бачимо, незважаючи на відсутність спору про право, для встановлення судом факту, що має юридичне значення, неповнолітня особа або заявник, який діє в інтересах неповнолітньої особи, повинен надати належні, достатні та допустимі докази на підтвердження існування відповідного факту.

Такими доказами, в розумінні статті 76 Цивільного процесуального кодексу України, не можуть вважатися письмові заяви учасників справи з процесуальних питань або по суті справи [173].

Зауважимо, що юридична необізнаність не звільняє заявника від обов'язку доведення тих обставин, на які він покликається, як на підставу для задоволення поданої заяви. Це, своєю чергою, вимагає від особи, яка звертається до суду в інтересах неповнолітнього спадкоємця, ретельної підготовки відповідної заяви та доказової бази, щоб надати суду підтвердження існування того чи іншого факту, який має юридичне значення та пов'язаний зі спадковими правовідносинами.

Цікавою, з точки зору застосування процесуального законодавства, є постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 367/2656/20 від 15.09.2021. У цій справі заявник ОСОБА_1 просила встановити факт смерті ОСОБА_2, який проживав на території Турецької Республіки Північного Кіпру та помер у північній частині міста Нікосія, де і похований. На підтвердження зазначеного ОСОБА_1 надала реєстраційні відомості про смерть та довідку про причину смерті. Встановлення факту смерті необхідне для подальшого оформлення спадщини неповнолітньою дочкою ОСОБА_3 [174].

У цій справі суд касаційної інстанції вказав, що право на судовий захист у справах окремого провадження не може тлумачитись проти заявників чи обмежуватись через невизначеність норм процесуального права. В Україні юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір, а тому суди можуть встановити факт смерті особи на території іноземної держави [174].

Визначальним у цій справі було те, що Турецька Республіка Північного Кіпру засуджена світовим товариством, оголошена незаконною та невизнана жодною державою чи міжнародною організацією, окрім Туреччини. Вказане унеможливує захист громадян України дипломатичними установами України. Відсутність відповіді від Посольства України в Турецькій Республіці щодо підтвердження факту смерті громадянина України ОСОБА_2 на вказаній території стало підставою для звернення до суду зацікавленої особи в інтересах неповнолітньої дитини з відповідною заявою [174].

Європейський суд з прав людини у своїй практиці передбачає застосування судами загальних принципів «Намібійські винятки» – принципи міжнародного права, відповідно до яких суди повинні враховувати документи, що видані окупаційною владою, якщо нехтування такими документами спричинить серйозні порушення чи обмеження прав громадян [175].

Розгляд судами відповідних документів не означає автоматичного визнання окупаційної влади. Відповідно до позиції, сформульованої в рішеннях Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини, в контексті оцінки документів про смерть особи, які видані закладами на окупованій території, такі можуть оцінюватись як докази, оскільки можливість отримати інші докази смерті особи на окупованій території істотно обмежена. Попри те, встановлення такого факту має важливе значення для реалізації багатьох прав людини, наприклад: права власності, прав на спадкування, на повагу до приватного та сімейного життя, соціального захисту.

У постанові від 27.12.2019 у справі № 371/669/15-ц Верховний Суд, розглядаючи питання встановлення юридичного факту щодо спільного проживання неповнолітньої ОСОБИ_1 однією сім'єю з ОСОБА_3, який помер,

вказав, що звернення до суду з вимогою встановити факти, які мають юридичне значення та можуть вплинути на спадкові права та обов'язки інших осіб, або є інші спадкоємці, між якими виник спір, розглядається за правилами позовного провадження. У такому разі особі, яка звернулась до суду в порядку окремого провадження, суд повинен роз'яснити право звернення до суду з позовом на загальних підставах і залишити відповідну заяву без розгляду [176].

Отже, суд касаційної інстанції дійшов висновку, що під час судового розгляду заяви про встановлення певних фактів у порядку окремого провадження судам слід переконатись, що таке встановлення не пов'язане з наступним вирішенням спору про право цивільне. Під спором про право суд касаційної інстанції розуміє: «...певний стан суб'єктивного права; суперечність, конфлікт, протиборство сторін. Спір поділяється на матеріальний і процесуальний». Отже, в окремому провадженні виключається існування спору про право, який пов'язаний з порушенням, оспорюванням або невизнанням права [176].

В умовах воєнного стану велика кількість спадкових справ пов'язана з установленням факту смерті спадкодавця на тимчасово окупованій території України.

Наприклад, Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська у рішенні від 20.04.2023 у справі № 201/4517/23 встановив факт смерті ОСОБИ_2, громадянина України, який помер у м. Маріуполі Донецької області від вибухової травми.

У цій справі заявник не змогла отримати свідоцтво про смерть у відділі державної реєстрації актів цивільного стану, оскільки на тимчасово окупованій території України неможливо отримати медичний документ, який може бути прийнятий відділом державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті. Встановлення факту смерті необхідно для реалізації спадкових прав неповнолітньої дитини померлого.

Суд першої інстанції вказав, що надані заявницею документи на підтвердження факту смерті ОСОБИ_2 хоч і видані закладами, які знаходяться на окупованій території, однак, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, підлягають врахуванню судом, оскільки можливості збору інших доказів

на окупованій території обмежені. Суд зазначив, що визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав мешканців окупованих території не легітимізує таку владу [177].

Зазначене судове рішення стало підставою для реєстрації смерті особи.

Як бачимо, поточна судова практика враховує, що встановлення певних фактів, від доведення яких залежить виникнення права на спадкування у неповнолітнього спадкоємця, здійснюється за заявою законного представника такої особи в порядку окремого провадження, якщо відсутній спір про право. У разі оспорення третіми особами чи іншими спадкоємцями права неповнолітньої особи на спадкування, спір розглядається за правилами позовного провадження за участю всіх зацікавлених осіб. Існування спору про право має бути реальним, а не гіпотетичним.

У процесі позовного провадження однією із найпоширеніших категорій судових прав за участі неповнолітніх осіб, пов'язаних із спадщиною, є справи про визнання права.

Метою подачі позову про визнання права є встановлення певної визначеності суб'єктивного права особи і створення належних умов для його здійснення, тобто особа намагається досягнути визнання бажаного для неї правовідношення. Позов про визнання права може бути заявлений, якщо відповідне право не визнає або оспорує інша особа, або коли втрачені документи, які підтверджують право власності.

Однак суди не завжди встановлюють наявність спору про право, якщо вимоги спадкоємців заявлені щодо встановлення змісту правовстановлюючих документів та одночасно визнання права власності на спадкове майно.

У справі № 158/3233/21 Ківерцівський районний суд Волинської області визнав право власності на майно в порядку спадкування за законом за ОСОБОЮ_1, яка діяла у власних та інтересах неповнолітньої дитини. Нотаріус відмовив позивачу у видачі свідоцтва про право на спадщину через відсутність оригіналів правовстановлюючих документів на ім'я спадкодавця. Суд у цій справі вказав, що відсутність належно оформлених правовстановлюючих документів на

нерухоме майно у померлого позбавляє спадкоємців можливості оформити свідоцтво про право на спадщину. Оскільки спадщина належить спадкоємцю з часу відкриття спадщини, то він має право звернутись у суд із позовом про визнання права власності в порядку спадкування [178].

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 127/18908/19 за позовом ОСОБА_1, яка діяла в інтересах неповнолітнього сина ОСОБИ_2, про визнання права власності на майно в порядку спадкування вказав, що неповнолітній ОСОБА_2 вважається таким, що прийняв спадщину, оскільки суди не встановили випадків, передбачених частинами 2-4 статті 1273 Цивільного кодексу України. Незалежно від часу прийняття спадщини, вона належить спадкоємцеві з часу відкриття. Відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця відповідного права. Але потрібно враховувати статус спадкоємця у певні проміжки часу. Якщо особи не можуть довести права на спадщину, то факти, з якими пов'язане виникнення права на спадкування, встановлюються судом [179].

У цій справі позивач не зміг оформити спадкові права у нотаріальному порядку, оскільки не було правовстановлюючих документів на майно, що належало померлому. Верховний Суд з урахуванням статті 16 Цивільного кодексу України вказав, що існують правові підстави та необхідність захистити права позивача шляхом визнання за неповнолітньою ОСОБОЮ_2 права власності на «s» частки приміщень у порядку спадкування за законом після смерті батька.

Суд касаційної інстанції вказав, що у справі йдеться про порушення прав та інтересів неповнолітньої особи і «ефективний засіб правового захисту», окреслений у статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, повинен забезпечити поновлення порушеного права та отримання особою бажаного результату. Визнання права власності на спадкове майно в судовому порядку – винятковий спосіб захисту, який слід застосовувати, якщо неможливо оформити спадкові права у нотаріальному порядку [179].

Утім, у своїй практиці Верховний Суд зауважує, що майно не може бути визнано за померлою особою, оскільки тоді буде вирішено питання про право

особи, яка не має цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності, що вказує на неефективність такого способу захисту.

Оскільки тільки державна реєстрація права власності на нерухоме майно дозволяє особі розпоряджатись ним фактично та юридично, то Верховний Суд вказує, що до проведення такої реєстрації спадкоємці не можуть звертатись у суд із позовом про визнання права власності за померлою особою, позаяк із таким позовом має право звернутись лише власник майна.

Якщо спадщина прийнята, але спадкоємець не отримав свідоцтво про право на спадщину або не здійснив державну реєстрацію такого права, то, розглядаючи справи про визнання права власності на спадкове нерухоме майно, суди враховують, що законодавець розмежовує такі поняття, як «виникнення права на спадщину» та «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини». Суди вказують, що відсутність у померлого свідоцтва про право на спадщину на майно не позбавляє спадкоємців цієї особи права на спадщину, оскільки виникнення права на спадщину пов'язане з її прийняттям, а тому відповідні майнові права ввійдуть до складу спадщини після смерті спадкоємця в майбутньому, навіть за відсутності відповідного свідоцтва.

Також варто наголосити на тому, що захист спадкових прав неповнолітніх спадкоємців часто пов'язаний із захистом права на обов'язкову частку у спадщині. Такий захист здійснюється шляхом звернення до суду з різними видами позовних вимог. Наприклад, про: визнання права на обов'язкову частку у спадщині; визнання заповіту недійсним у частині, яка порушує право на обов'язкову частку в спадщині; виділення відповідної частки спадкового майна; компенсацію вартості обов'язкової частки у спадщині; поділ спадкового майна.

Попри те, обрані позивачами способи захисту на практиці не завжди відповідають критеріям належності, які можна визначити зі змісту статті 16 Цивільного кодексу України та спеціальних норм спадкового права.

Загалом система способів захисту права неповнолітніх осіб на обов'язкову частку у спадщині виглядає так: способи захисту, встановлені статтею 16

Цивільного кодексу України, та способи захисту, встановлені Книгою шостою Цивільного кодексу України.

Якщо ж предметом позову є способи захисту, які не відповідають вимогам статті 16 Цивільного кодексу України або ж не встановлені у нормах Книги шостої Цивільного кодексу України, то наслідком може бути відмова у позові [33, с. 144].

Наприклад, рішенням Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 29.11.2021 у справі № 206/3232/20 визнано за неповнолітніми позивачами право власності на обов'язкову частку у спадщині в порядку спадкування за законом. Суд вказав, що таке право неповнолітніх спадкоємців не залежить від згоди інших спадкоємців, волі спадкодавця та спільного проживання зі спадкодавцем. Право на обов'язкову частку має особистий характер і не може переходити в порядку спадкової трансмісії. Суд зазначив, що нотаріус повинен роз'яснити зміст цього права неповнолітньому спадкоємцеві. Водночас такий спадкоємець може відмовитись від обов'язкової частки, подавши нотаріусу заяву про ознайомлення зі змістом заповіту та змістом статті 1241 Цивільного кодексу України. Суд зазначив, що свідоцтво про право на спадщину за заповітом може бути визнано недійсним, зокрема, з підстав наявності порушень у зв'язку з видачею такого іншим особам [180].

У цьому рішенні Кіровський районний суд м. Дніпропетровська дійшов висновку, що нотаріус, який видав спірне свідоцтво про право на спадщину за заповітом, не з'ясував наявність усіх спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Вказане мало наслідком порушення прав неповнолітньої дитини спадкодавця. Тому видачу такого свідоцтва, без урахування права неповнолітньої дитини спадкодавця на обов'язкову частку у спадщині, суд оцінив як підставу для визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину за заповітом у частині обов'язкової частки [180].

Варто звернути увагу також на позицію Верховного Суду, що неповнолітній спадкоємець не може бути позбавлений обов'язкової частки у спадщині, однак може бути усунений від права на спадкування в порядку статті 1224 Цивільного

кодексу України. Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений [181].

Одним із найбільш проблемних сьогодні залишається питання захисту прав неповнолітніх спадкоємців, що виникають у межах спадкових правовідносин щодо майна, яким володіє третя особа. Якщо у період з часу відкриття спадщини до прийняття такої неповнолітньою особою спадкове майно перейшло у володіння третіх осіб, неповнолітній спадкоємець може витребувати таке майно з чужого незаконного володіння. А також має право пред'явити позов про відшкодування збитків, які завдані незаконним володінням, користуванням чи розпорядженням спадковим майном.

У таких справах І. М. Загородня пропонує розрізняти спадковий та віндикаційний позови, залежно від того, чи виник спір між суб'єктами тільки спадкових відносин, чи ні. Позов щодо витребування майна, яке входить до складу спадщини, але незаконно перебуває у третьої особи та утримується такою, є віндикаційним, не спадковим [182, с. 192].

О. О. Кот наголошує на тому, що з практичної точки зору проблема полягає в тому, що особливий спадковий позов нормами чинного законодавства не передбачений, а для застосування віндикаційного позову у відповідних практичних ситуаціях не завжди існують принципово властиві цьому способу захисту суб'єктивних прав умови застосування [81, с. 393].

Вчений зазначає, що спадкоємець, який прийняв спадщину, однак право власності на нерухоме майно якого не було зареєстроване, не може звертатися по захист своїх прав із віндикаційним позовом як власник майна, оскільки цей статус він ще не набув. Застосування спеціальних способів захисту спадкових прав має здійснюватися з урахуванням загальних принципів захисту суб'єктивних цивільних прав і засад цивільного законодавства, зокрема принципу справедливості, добросовісності та розумності [81, с. 398].

Важливо звернути увагу також на позицію І. О. Дзери, що спадкоємці, які прийняли спадщину, набувають право власності з моменту відкриття спадщини, незалежно від часу прийняття такої. Тому, якщо спадкоємець звертається до суду

в період із часу відкриття спадщини до прийняття такої, то заявлені вимоги стосуватимуться захисту права на власність, а не захисту права власності. Саме тому необхідно застосовувати систему спеціальних способів та санкцій інституту спадкового права. Якщо спадкоємець звертається в суд після прийняття спадщини, то захист порушених прав здійснюється за допомогою загальних способів та санкцій, які закріплені у статті 16 Цивільного кодексу України, а також нормами глави 29 Цивільного кодексу України [183, с. 120].

У судовій практиці часто виникає питання щодо способів захисту спадкових прав неповнолітніх спадкоємців, які успадкували нерухоме майно до державної реєстрації такого.

Відповідно до поточної практики Верховного Суду, спадкоємець, який успадкував таке нерухоме майно, має право витребувати це майно від добросовісного набувача в порядку, встановленому у статті 388 Цивільного кодексу України. Такий спосіб застосовується, якщо майно вибуло з володіння спадкодавця без його згоди.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 14.11.2018 у справі № 183/1617/16 вказала, що віндикаційний позов повинен забезпечити введення власника у володіння майном, якого власник був незаконно позбавлений. Якщо власник незаконно позбавлений володіння нерухомим майном, то таке введення здійснюється у спосіб внесення запису про державну реєстрацію права власності на нерухоме майно. У такий спосіб здійснюється ефективний захист порушеного права законного власника нерухомого майна [184].

Питання захисту прав спадкоємця шляхом звернення до суду віндикаційним позовом розглядав Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 757/11526/19-ц. Суд касаційної інстанції вказав, що свідоцтво на спадщину, видане в установленому законодавством порядку, є документом, який підтверджує право власності спадкоємця на спадкове майно. Оскільки норми статті 1218 Цивільного кодексу України передбачають, що до складу спадщини входять всі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві та не припинились унаслідок його смерті, тому право

витребувати майно від добросовісного набувача, яке закріплене у статті 388 Цивільного кодексу України, переходить до спадкоємців власника. На підставі судового рішення про витребування нерухомого майна з чужого незаконного володіння вноситься відповідний запис до Державного реєстру прав, тому недоцільно заявляти вимоги про скасування рішень, записів про державну реєстрацію права власності на спірне майно [185].

Отже, неповнолітній спадкоємець, який успадкував майно і воно перебуває у володінні третьої особи, може витребувати таке майно від добросовісного набувача в порядку, визначеному нормами Цивільного кодексу України, у разі, якщо успадковане майно вибуло з володіння не з волі померлого.

Варто також наголосити, що, з урахуванням частини 1 статті 388 Цивільного кодексу України, віндикаційний позов може бути подано лише щодо індивідуально визначеного майна, яке на час звернення з позовом до суду існує в натурі. Так зазначив Верховний Суд у складі колегії Другої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 14 лютого 2018 року у справі № 477/221/16-ц [186]. Крім того, між власником і володільцем майна, яке слід витребувати, не може бути договірних відносин, майно не може перебувати у володільця на підставі укладеного з власником договору.

Якщо ж річ, перебуваючи в чужому володінні, видозмінилася, була перероблена чи знищена, застосовуються зобов'язально-правові способи захисту права власності, відповідно до положень глави 83 Цивільного кодексу України [85], а не речово-правові, до яких належить віндикаційний позов.

Не менш проблемним питанням є захист спадкових прав неповнолітніх осіб під час перерозподілу спадщини. Зокрема, в разі застосування статті 1280 Цивільного кодексу України [85], конструкція якої закріплює підстави, умови та способи такого перерозподілу.

Як зазначає О. П. Печений, особливістю перерозподілу спадщини у сфері спадкових правовідносин є те, що така правова конструкція має наслідком «повернення» до спадкових правовідносин, які припинились на момент перерозподілу. Підстави для здійснення перерозподілу встановлені як у статті

1280 Цивільного кодексу України, так і можуть виникати в інших ситуаціях, що, на думку вченого, вказує на важливість тлумачити цю норму більш розширено. Однак не підлягають довільному тлумаченню та розширенню наслідки перерозподілу спадщини. Їх перелік є вичерпним [27, с. 41, 47].

Суд здійснює перерозподіл спадщини за відсутності між спадкоємцями згоди про внесення змін у свідоцтво про право на спадщину або якщо нотаріус відмовився вносити такі зміни. Суд здійснює перерозподіл спадщини також у разі відсутності згоди між спадкоємцями щодо розміру частки «нового» спадкоємця.

Під час вирішення питання щодо перерозподілу спадщини суди загалом ураховують, що для проведення перерозподілу потрібно дотримуватись двох умов: повинен закінчитися строк для прийняття спадщини; має бути здійснено первісний розподіл.

На важливості встановлення та належного доказування позивачем цих двох умов наголосив також Верховний Суд у справі № 748/72/20-ц у постанові від 28 жовтня 2020 року [187].

На практиці найчастіше питання перерозподілу спадщини виникає у випадках, коли нотаріусу не було повідомлено про існування ще одного неповнолітнього спадкоємця, який, своєю чергою, не відмовився у встановленому порядку від прийняття спадщини, а тому є таким, що прийняв спадщину.

Важливим для застосування статті 1280 Цивільного кодексу України [85] є визначення моменту здійснення первинного розподілу спадщини. Таким може бути видача нотаріусом спадкоємцям свідоцтв про право на спадщину та проведення державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Важливо, застосовуючи перерозподіл спадщини, забезпечити баланс інтересів «нового» спадкоємця та спадкоємців, які вже прийняли спадщину, оформили раніше спадкові права.

З огляду на це, законодавець формулює способи перерозподілу так, що їх застосування відбувається не альтернативно, на вибір зацікавленої особи, а методом виключення одного способу іншим. Передусім йдеться про можливість передати частину майна в натурі, а якщо це зробити неможливо – сплатити

грошові кошти як компенсацію. Зважаючи на це, слід формувати позовні вимоги та резолютивну частину судового рішення [27, с. 45].

Способи перерозподілу спадщини сформовані імперативно, тому, наприклад, правочин може бути визнаний недійсним.

У процесі захисту права неповнолітнього спадкоємця шляхом призначення грошової компенсації на підставі статті 1280 Цивільного кодексу України [85] доцільно визначати дійсну вартість спірного майна на момент розгляду справи судом, враховуючи й відомості про ціну його продажу іншим спадкоємцем. Однак така ціна продажу не повинна бути визначальною, оскільки ринкова вартість майна у разі його продажу може знизитися. Своєю чергою, під дійсною вартістю майна потрібно розуміти суму коштів, за яку майно можна продати у цьому населеному пункті чи місцевості.

Здебільшого грошова компенсація призначається судом, коли частка в спадщині є незначною, відтак можливий перерозподіл спадщини шляхом стягнення з інших спадкоємців у рівних частках грошової компенсації. А також у випадку, якщо йдеться про неподільну річ, коли неможливо виділити частку у володінні кожного зі спадкоємців, і таке виділення не вирішить спору щодо такого майна.

У разі перерозподілу спадщини, до складу якої входить нерухоме майно, в інтересах неповнолітнього спадкоємця як третя особа у справі залучається орган опіки та піклування.

У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні перерозподіл спадщини набуває актуальності, оскільки встановити всіх спадкоємців не завжди можливо, а спадкоємці часто пропускають строк для прийняття спадщини. Непоодинокими є випадки, коли неповнолітній спадкоємець, хоч і прийняв спадщину відповідно до пасивного спадкування, від такої не відмовився, однак участі у первинному розподілі не брав.

Верховний Суд у своїй практиці загалом наголошує, що конкретний спосіб захисту цивільного права має обиратись залежно від змісту права чи інтересу, про захист якого просить особа. Також обраний спосіб визначається характером

допущеного порушення. Обраний спосіб захисту повинен бути ефективним, відновлювати порушене право чи законний інтерес та усувати наслідки відповідного порушення.

Під час дослідження питань захисту спадкових прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин у контексті судової практики в умовах сучасних інтеграційних процесів не можна залишати поза увагою практику Європейського суду з прав людини, яка, відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [188], застосовується судами під час розгляду справ як джерело права.

Практика Європейського суду з прав людини у питаннях спадкування ґрунтується на принципі співмірності наслідків порушення закону.

У справі «Alentseva v. Russia» (№ 31788/06 § 72 -77) Європейський суд з прав людини вказав, що право власності на квартиру заявниці втратила, оскільки ОСОБА_27, у якого заявниця придбала квартиру, набув таку квартиру на підставі підробленого заповіту. Європейський суд з прав людини звернув увагу на те, що, відповідно до національного законодавства, існували щонайменше два рівні гарантій прав заявниці. Найперше, нотаріус, розглядаючи та задовольняючи заяву про визнання ОСОБА_27 спадкоємцем за ОСОБА_28, мав обов'язок перевірити, що таке спадкування відбувалось відповідно до закону. По-друге, дотримання відповідного законодавства та законність правочину мав перевірити міський комітет при розгляді документів, поданих для реєстрації права власності на квартиру, та видачі свідоцтва про право власності. Однак органи державної влади не забезпечили належної експертизи щодо законності правочину з нерухомим майном. Європейський суд з прав людини вказав, що заявниця не отримала компенсацію за квартиру та не могла розраховувати на отримання іншого житла від держави. Проте заявниця не могла передбачити ризик того, що право власності на квартиру може бути припинено через бездіяльність влади в межах процедур, спеціально призначених для запобігання шахрайству при вчиненні правочинів із нерухомим майном. Європейський суд з прав людини зауважив, що конструкція, за якої добросовісний набувач втрачає майно та сам повинен шукати

способи компенсації своїх втрат, є неприйнятною та покладає на добросовісного набувача індивідуальний та надмірний тягар. Добросовісний набувач не може відповідати через бездіяльність влади в процедурі запобігання шахрайству при вчиненні правочинів із нерухомим майном. Незаконне відчуження та продаж квартири не може спричиняти правові наслідки для добросовісного набувача, однак є підставою для виникнення обов'язку в органів місцевого самоврядування здійснити все необхідне для відшкодування збитків, які завдані таким відчуженням [189].

У справі «Мерже і Кром проти Франції» Європейський суд з прав людини встановив порушення статті 14 Європейської конвенції з прав людини (заборона дискримінації), у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини (захист власності), та порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини (право на повагу до приватного і сімейного життя), разом зі статтею 14 Європейської конвенції з прав людини. Справа стосувалась обмеження спадкових прав заявниці та правоможності отримувати спадкові дарування протягом життя чи дарування за заповідальним відказом її батька. Суть справи полягала у тому, що заявниця зазнала дискримінації з огляду на те, що мала статус «позашлюбної» дитини. Суд зважив на те, що поділ спадкового майна призвів до покарання заявниці у зв'язку з її статусом «позашлюбної» дитини. Європейський суд з прав людини знову наголосив на тому, що при поділі спадкового майна ніщо не може слугувати виправданням дискримінації, яка здійснюється на підставі народження поза шлюбом [190].

Також Європейський суд з прав людини знову наголосив, що питання успадкування та відчуження майна між близькими родичами органічно пов'язані із сімейним життям. Сімейне життя охоплює не лише соціальні, моральні чи культурні взаємини, а й інтереси матеріального характеру, як про це свідчать, зокрема, зобов'язання стосовно матеріального утримання членів сім'ї та позиція більшості Договірних держав, яку вони продемонстрували, запровадивши у своїх правових системах інститут резервної частки спадкового майна [190].

Якщо ж говорити про практику Європейського суду з прав людини в контексті проблем спадкування на тимчасово окупованих територіях України, що вкрай актуально на час проведення дисертаційної роботи, то найперше слід сказати, що проблеми захисту спадкових прав на тимчасово окупованих територіях не є новими у практиці Європейського суду з прав людини, адже у світі є безліч територій з подібним статусом.

У своїй судовій практиці Європейський суд з прав людини вказує на неможливість повністю ігнорувати документи, які видані органами та інституціями окупаційної влади, оскільки держава повинна здійснювати ефективний захист громадян на своїй території, навіть якщо частина такої території перебуває під контролем іншої держави. Такі документи повинні оцінюватись разом з іншими доказами в їх сукупності, якщо утруднено отримання доказів того чи іншого факту через окупацію територій. Водночас розгляд таких документів не означає автоматичного визнання окупаційної влади.

У Консультативному висновку Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй у справі Намібії (Namibia case) наголошено, що найголовнішим завданням щодо прав, які передбачені Конвенцією, завжди повинна бути ефективна захищеність прав на територіях усіх Договірних Сторін, навіть якщо частина території держави знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони.

Така недійсність не може поширюватись на такі дії, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей, шлюбів. Невизнання таких недійсними може завдати шкоди особам, які проживають на території, яка контрольована не визнаним на міжнародному рівні державним утворенням.

У практиці Європейського суду з прав людини цей принцип відображено у справах «Лоїзду проти Туреччини», «Кіпр проти Туреччини» та «Мозер проти Республіки Молдови та Росії», де Суд приділив увагу аналізу цього принципу та міжнародної практики.

Європейський суду з прав людини зауважив, що для людей, які проживають на окупованій території, життя продовжується, і його потрібно зробити більш

захищеним фактичною владою, зокрема судами. Невизнання документів, які видані органами окупаційної влади, ігнорування таких третіми країнами чи міжнародними організаціями позбавлятиме людей, які проживають на цій території, всіх їхніх прав у міжнародному контексті, тобто навіть мінімального рівня прав, які їм належать.

Підсумовуючи вказане, на підставі аналізу судової практики Європейського суду з прав людини, можемо дійти висновків, що захист спадкових прав неповнолітніх осіб полягає передусім у забороні дискримінації між дітьми, народженими в шлюбі та поза шлюбом, у питаннях спадкових прав та обов'язків. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях наголошує, що відмінність у ставленні до «незаконнонародженої дитини», відповідно до національного законодавства, ґрунтується виключно на факті народження поза шлюбом і тому може бути виправдана виключно на підставі «особливо вагомих причин». Важливим є дотримання спадкових прав неповнолітніх осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях, або якщо спадкові права таких осіб пов'язані з правовим режимом цих територій. Саме тому не допускається абсолютне ігнорування судами документів, які видані органами та інституціями окупаційної влади, якщо такі документи підтверджують важливі юридичні факти, а отримати відповідні підтвердження іншим чином не вдається. Загалом слід додати, що держави-учасниці Європейського Союзу здійснюють численні спроби змінити статус-кво та гармонізувати зобов'язальні норми кожної держави у сфері спадкового права. Такий процес гармонізації та адаптації доктрин спадкового права окремих держав сприяє виокремленню спільних рис серед багатьох відмінностей у правовому регулюванні щодо спадкування як за заповітом, так і за законом, а також сприяє дотриманню універсального правонаступництва під час спадкування.

Висновки до розділу 3

Проаналізувавши поняття та способи захисту спадкових прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах, можна зробити такі висновки.

Захист спадкових прав за змістом становить узгоджену комплексну систему способів, форм і засобів, спрямованих на забезпечення належного здійснення спадкових прав та обов'язків шляхом відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних цивільних прав (охоронюваних законом інтересів). Такі реалізуються через самостійні дії, дії уповноваженого суб'єкта, діяльність компетентних органів, осіб у межах законодавчо наданих повноважень та у встановленому порядку. Суб'єктивне право на захист цивільних прав включає як засоби матеріально-правового характеру, так і засоби процесуально-правового характеру.

За відсутності окремо визначеної законодавцем групи способів захисту спадкових прав такі можуть бути сформовані шляхом виокремлення та адаптації загальних способів захисту цивільних прав, які закріплені у статті 16 Цивільного кодексу України, або ж сформовані із закріплених у Книзі 6 Цивільного кодексу України можливостей особи та/чи повноважень компетентних органів (уповноважених осіб), які можуть сприяти такому захисту.

Серед загальних способів, з метою захисту прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, можуть застосовуватись: визнання права власності на нерухоме спадкове майно; відновлення становища, яке існувало до порушення; зміна правовідношення; посвідчення фактів, які мають юридичне значення.

До спеціальних способів захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах належать: посвідчення факту про те, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту; тлумачення заповіту; визнання заповіту (окремого розпорядження) недійсним; визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину.

Як спеціальний спосіб захисту, визнання заповіту (окремого розпорядження) недійсним не тотожне такому загальному способу захисту, як визнання правочину недійсним. У першому випадку не можна внести зміни до змісту заповіту після

відкриття спадщини, а недійсність заповіту за правовими наслідками дорівнює відсутності заповіту.

Захист прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах нотаріусом можливий за умов відсутності спору між учасникам таких відносин. Нотаріальна форма захисту є поєднанням матеріального та процесуального аспектів. До особливих способів захисту прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин нотаріусом можна віднести: накладення заборони щодо відчуження нерухомого спадкового майна; прийняття документів на зберігання; призначення управителя спадковим майном та притягнення такого до відповідальності.

Договір управління спадковим майном, укладений нотаріусом, виступає способом захисту спадкових прав у площині відповідальності осіб, які призначені управителями та які отримали спадкове майно на зберігання. Тому доцільно деталізувати умови відповідальності управителя спадщиною та доповнити статтю 1285 Цивільного кодексу України частиною 4 такого змісту: *«Особа, яка управляє спадщиною, відповідає за задані збитки у разі свого умислу або грубої необережності»*.

Захист спадкових прав неповнолітніх осіб судом полягає у єдності процесуальної діяльності осіб, які є учасниками справ за позовами щодо спадщини та пов'язаними з ними позовами, та діяльності суду зі здійснення правосуддя. Судовий процес розгляду та розв'язання спадкових спорів хоч і підпорядковується загальним правилам цивільного судочинства, однак має свій особливий предмет, суб'єктний склад, доказову базу та особливе нормативно-правове регулювання.

У позовному провадженні за участю неповнолітніх осіб найчастіше розглядаються справи про визнання права з метою встановлення певної визначеності та створення належних умов для здійснення такого права, тобто особа намагається досягнути визнання бажаного для неї правовідношення. До найпоширеніших категорій судових справ, які розглядаються за правилами позовного провадження за участі неповнолітніх спадкоємців, можемо віднести: справи про визнання права; щодо захисту права на обов'язкову частку в спадщині; щодо перерозподілу спадщини.

Неповнолітній спадкоємець, який прийняв у спадщину нерухоме майно, ще до його державної реєстрації має право витребувати індивідуально визначене майно від його добросовісного набувача з підстав, передбачених статтею 388 Цивільного кодексу України, зокрема у разі, якщо воно вибуло з володіння спадкодавця поза волею останнього. Якщо майно визначено родовими ознаками, або річ, перебуваючи в чужому володінні, видозмінилася, була перероблена чи знищена, застосовуються зобов'язально-правові способи захисту права власності, відповідно до положень глави 83 Цивільного кодексу України, а не речово-правові, до яких належить віндикаційний позов.

Перерозподіл спадщини судом здійснюється тоді, коли між спадкоємцями немає взаємної згоди щодо внесення змін до свідоцтва про право на спадщину або ж нотаріус відмовляє у внесенні змін до свідоцтва, в інших випадках наявності спору між спадкоємцями, зокрема щодо розміру частки «нового» спадкоємця. При застосуванні перерозподілу спадщини слід дотримуватися балансу інтересів «нового» спадкоємця і тих, які прийняли спадщину й оформили спадкові права раніше.

Судова практика Європейського суду з прав людини щодо захисту спадкових прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин дотримується принципу заборони дискримінації між дітьми, народженими в шлюбі та поза шлюбом, у питаннях спадкових прав та обов'язків. Також не допускається абсолютне ігнорування судами документів, які видані органами та інституціями окупаційної влади, якщо такі документи підтверджують важливі юридичні факти, а отримати відповідні підтвердження іншим чином не вдається. Загалом держави-учасниці Європейського Союзу роблять численні спроби гармонізувати зобов'язальні норми кожної держави у сфері спадкового права.

ВИСНОВКИ

У науковій роботі здійснено комплексне дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, розглянуто його елементи, особливості реалізації неповнолітніми особами права на спадкування, механізми захисту цього права. У результаті виконаного дослідження досягнуто наукових і практичних результатів, запропоновано способи розв'язання практичних проблем з обраної теми, а саме:

1. Сучасний стан історіографії цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових відносин ілюструє багатовекторність наукових праць і відсутність комплексного уніфікованого дослідження з акцентом саме на особі неповнолітнього як спадкоємцю.

2. Методологія дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин - це сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, які спрямовані на формування уявлень про юридичну природу цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин.

3. Правовий статус неповнолітніх осіб – це система всіх належних неповнолітній особі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що визначають її правове становище в суспільстві, об'єктивовані та формалізовані у відповідних джерелах права, гарантовані державою.

4. Правовий статус неповнолітніх осіб може належати як до спеціального (родового) правового статусу, так і до індивідуального правового статусу. Він є загальним у площині притаманних кожній особі прав та обов'язків як людині та громадянину, є орієнтиром для законодавця.

5. Права неповнолітньої особи запропоновано розуміти як історично обумовлені, законодавчо закріплені вікові можливості, які визначені конкретно-історичними умовами, досягнутим рівнем духовного, культурного, соціального, економічного, політичного розвитку суспільства та здійснюються у визначених часових межах.

6. Обов'язки неповнолітніх осіб як складовий елемент їх цивільно-правового статусу розкриваються через категорію «юридичний обов'язок» – передбачена законом або домовленістю сторін міра належної поведінки суб'єкта правовідносин. До характеристик обов'язків належить категоричність, необхідність і відповідальність за невиконання чи неналежне виконання.

7. Особливостями правоздатності та дієздатності неповнолітніх осіб є: юридичне закріплення (права та обов'язки неповнолітніх осіб, як і міра відповідальності, повинні бути визнані суспільством і державою, офіційно закріплені у нормативно-правових актах); вольова складова (реалізація прав та здійснення обов'язків потребують волевиявлення як самої особи, так і у певних випадках вимагають доповнення волею батьків (усиновлювачів або піклувальника).

8. Неповнолітня особа як суб'єкт цивільних правовідносин не є абсолютно самостійною та юридично незалежною. Простежується доповнення цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб цивільно-правовим статусом третіх осіб – батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

9. Ознаками цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як окремої правової категорії є: динамічність; обмеження чіткими віковими рамками; побудова на основі загального правового статусу особи; комплексність; існування додаткових гарантій та особливих умов правового захисту; особливі способи адаптації загальних норм цивільного права.

10. Обґрунтовано доцільність застосування щодо неповнолітніх осіб категорії «фактичні спадкоємці», оскільки під час спадкування неповнолітніми особами діє презумпція прийняття спадщини (пасивне спадкування), що виключає обов'язковість подання заяви про прийняття спадщини. Неповнолітня особа набуває правовий статус «фактичного спадкоємця» за відсутності заяви про відмову від спадщини, умов та обставин, за яких передбачено усунення від права на спадкування.

11. Пасивне спадкування не виключає можливість неповнолітніх спадкоємців подати заяву про прийняття спадщини. З практичної точки зору, таку заяву

доцільно подавати у випадку спадкування майна, оформлення права на яке вимагає видачі свідоцтва про право на спадщину, або коли питання спадкування є спірним. В умовах поточної політичної ситуації подача цієї заяви буде доцільною також при перебуванні неповнолітньої особи за кордоном або коли особа набула статусу внутрішньо переміщеної, а також у випадку неможливості встановити всіх спадкоємців чи у разі знаходження спадкового майна на тимчасово окупованих територіях.

12. Право неповнолітньої особи на обов'язкову частку у спадщині є: особистим; персоніфікованим; безвідносним до погодження інших спадкоємців, волі померлого; не залежить від факту спільного проживання зі спадкодавцем; не може переходити в порядку спадкової трансмісії.

13. Якщо розмір спадкової частки неповнолітньої особи, який вказаний у заповіті, є меншим від половини частки, яка мала би належати такому спадкоємцеві при спадкуванні за законом, то запропоновано отримувати спадкоємцю частку, якої не вистачає, з частини спадкового майна, не охопленого заповітом. Якщо ж заповітом охоплено усе майно, однак розмір частки неповнолітнього спадкоємця у заповіті визначено меншим, ніж встановлено законом, то частку, якої не вистачає, запропоновано визначити шляхом пропорційного зменшення розміру часток інших спадкоємців на виявлену різницю.

14. В аспекті регулювання спадкових відносин усиновлена особа та її нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з іншого, прирівнюються як родичі за походженням, тоді як юридичний зв'язок спадкування між усиновленою особою, її кровними батьками та їхніми родичами припиняється. Щодо спадкування неповнолітніми утриманцями, то факт перебування на утриманні повинен підтверджуватись судовим рішенням, яке набрало законної сили. Утримання не може припинитись за рік, два, три та більше років до смерті спадкодавця, тобто до моменту смерті спадкодавця, оскільки тоді відсутній факт майнових втрат утриманця у зв'язку зі смертю спадкодавця. Допомога, яка

надавалась померлим, повинна бути для заявника (утриманця) систематичним і базовим джерелом засобів для існування.

15. Запропоновано, доповнити частину 3 статті 1273 Цивільного кодексу України абзацом у такій редакції: *«Відмова неповнолітньої особи від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків (усиновлювачів), а також органу опіки та піклування у випадку, якщо інший з батьків (усиновлювачів) проживає окремо від неповнолітньої дитини (усиновленої особи) протягом не менше шести місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме. Вказані обставини повинні бути встановлені рішенням суду як факт, який має юридичне значення»*. Частину 4 статті 1273 Цивільного кодексу України викласти у такій редакції: *«За наявності між батьками (усиновлювачами) спору щодо доцільності прийняття неповнолітньою особою спадщини, заява неповнолітньої особи про відмову від прийняття спадщини може бути подана за згодою одного з батьків (усиновлювачів) як це встановлено частиною 3 цієї статті, за наявності рішення органу опіки та піклування або суду, якими вирішено відповідний спір по суті»*. З врахуванням вказаного, частину 4 статті 1273 Цивільного кодексу України у поточній редакції вважати частиною 5.

16. Обґрунтовано неможливість адресної відмови неповнолітньої особи від обов'язкової частки спадщини, навіть за наявності обов'язкового погодження батьками (усиновлювачами), піклувальником, органом опіки та піклування. Така відмова суперечитиме суті запровадження права на обов'язкову частку, яке має персоніфікований характер, зумовлене особистістю спадкоємця, прагненням законодавця захистити права та інтереси такого у разі смерті особи, яка мала обов'язок щодо утримання відповідної категорії спадкоємців. Адресна ж відмова від прийняття обов'язкової частки спадщини надає спадкоємцеві право вільного розсуду щодо майна, яке за волею спадкодавця йому взагалі не передано, не кажучи вже про уповноваження передавати таку частку третій особі.

17. Основними ознаками охорони майна, яке успадковують неповнолітні особи, є: комплексність дій як юридичних, так і фактичних, які вчиняє

уповноважений незалежний суб'єкт; наявність мети – збереження схоронності спадкового майна; здійснення в інтересах чітко визначеного кола осіб; оплатний характер; припинення прийняттям спадщини спадкоємцями або з набранням законної сили судового рішення про визнання спадщини відумерлою. Основна мета – це саме збереження майна, а не збільшення вартості такого.

18. Здійснення заходів щодо охорони майна, яке успадковують неповнолітні особи, в індивідуальних банківських сейфах не відповідає змісту цієї нотаріальної дії, адже особливістю такого зберігання є те, що банк приймає від клієнта цінності, контролює поміщення таких у сейф та отримання з сейфу. Банк, як професійний зберігач, відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження цінностей, що зберігаються в індивідуальному банківському сейфі, а тому проведення опису вмісту індивідуального банківського сейфу необхідно не так для охорони майна, яке успадковують неповнолітні особи, як для визначення обсягу такого.

19. Вказано, що відсутні фактичні відносини між неповнолітніми спадкоємцями та охоронцями спадкового майна, юридичними особами, які прийняли на зберігання окремі речі зі спадкового майна, що потребують спеціального зберігання. В інтересах неповнолітніх спадкоємців у правовідносини з вказаними особами вступає нотаріус. Тому договір щодо зберігання спадкового майна за змістом є договором на користь третьої особи.

20. Важливе значення у цьому контексті має юридична конструкція відповідальності нотаріуса перед неповнолітніми спадкоємцями за невжиття або несвоєчасне вжиття заходів з охорони спадкового майна. Запропоновано доповнити частину 3 статті 1283 Цивільного кодексу України абзацом 3 такого змісту: *«Нотаріус або в сільських населених пунктах – уповноважена на це посадова особа відповідного органу місцевого самоврядування несе відповідальність за невжиття або несвоєчасне вжиття заходів з охорони спадкового майна, що спричинило знищення, пошкодження, псування, втрату спадкового майна».*

21. Розкрито важливість договору управління спадковим майном у площині відповідальності осіб, які призначені управителями та яким передано на

зберігання спадкове майно, у разі розтрати або приховування такого, а також за завдану спадкоємцям шкоду. Вказано, що нотаріус у договорі управління спадковим майном виступає установником управління, який фактично здійснює контроль за належним виконанням умов договору. Важливо, щоб нотаріус, який уклав договір на управління спадщиною в інтересах неповнолітнього спадкоємця, надав гарантії відповідального і добросовісного ставлення управителя до своїх обов'язків.

23. Запропоновано деталізувати умови відповідальності управителя спадщиною та доповнити статтю 1285 Цивільного кодексу України частиною 4 такого змісту: *«Особа, яка управляє спадщиною, відповідає за завдані збитки у разі свого умислу або грубої необережності»*. Висунуто гіпотезу, що межа відповідальності управителя повинна бути пропорційною розміру винагороди за управління спадковим майном. І навпаки, розмір винагороди повинен відповідати розміру потенційних санкцій, що зменшить ризик умисного привласнення, пошкодження, знищення спадкового майна охоронцем.

24. Відмова нотаріуса в оформленні права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини, надає спадкоємцю можливість звернутись до суду із позовом про визнання права власності на нерухоме майно в порядку спадкування. Предметом доказування у таких справах є той факт, що спадкодавець володів спірним майном, хоча і не зареєстрував право власності у визначеному законом порядку. За допомогою такого способу неможливо легалізувати самочинне будівництво. У цьому випадку до неповнолітніх спадкоємців може переходити право власності на будівельні матеріали, обладнання, які використовувались у процесі відповідного будівництва.

25. До спеціальних способів захисту спадкових прав неповнолітніх осіб запропоновано віднести: посвідчення факту про те, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту; тлумачення заповіту судом; визнання заповіту (окремого розпорядження) недійсним; визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину.

26. Особливостями процесу розгляду та вирішення спадкових спорів у судовому порядку є: власний специфічний предмет; суб'єктний склад; доказова база; доволі складна нормативно-правова база. Якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, законний представник неповнолітньої особи в її інтересах може звернутися в суд із заявою про встановлення цих фактів, і така заява, за відсутності спору, розглядається за правилами окремого провадження. У процесі позовного провадження однією із найпоширеніших категорій судових прав за участі неповнолітніх осіб, пов'язаних зі спадщиною, є справи про визнання права.

27. Здійснення судом перерозподілу спадщини з метою захисту прав неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах можливе за одночасної наявності таких умов: сплив строк для прийняття спадщини; відбувся первісний розподіл спадщини. Базовим є визначення моменту здійснення первинного розподілу спадщини та дотримання балансу інтересів «нового» спадкоємця і тих, які прийняли спадщину й оформили спадкові права раніше.

28. Практика Європейського суду з прав людини у питаннях спадкування ґрунтується на принципі співмірності наслідків порушення закону. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях наголошує, що питання успадкування та відчуження майна між близькими родичами органічно пов'язані із сімейним життям. Суд також зазначає, що відмінність у ставленні до «незаконнонародженої дитини», відповідно до національного законодавства, ґрунтується виключно на факті народження поза шлюбом, тому може бути виправдана виключно на підставі «особливо вагомих причин». Європейський суд з прав людини не допускає повного ігнорування документів, які видані органами окупаційної влади, оскільки ігнорування таких документів третіми країнами чи міжнародними організаціями позбавлятиме людей, які проживають на окупованих територіях, всіх їхніх прав у міжнародному контексті, тобто навіть мінімального рівня прав, які їм належать. Це важливо для врахування національними судами.

Список використаних джерел

1. Дзера О. В. *Національна академія правових наук України* : веб-сайт. URL: https://nals.com.ua/correspondent_members/dzera_o_v (дата звернення: 01.02.2023).
2. Спогади про Людину, Вченого, Науковця (до 60-річчя від Дня народження професора Ірини Володимирівни Жилінкової) ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Харків : Право. 2019. 288 с.
3. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України : матеріали до семінару. Харків : Ксилон, 2009. 400 с.
4. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2000. 39 с.
5. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монографія. 2-е вид. Київ : КНТ, 2007. 288 с.
6. Бірюков І. А., Заїка Ю. О. Цивільне право України. Загальна частина : навч. посібник. Київ : КНТ, 2006. 480 с.
7. Заїка Ю. О. Спадкове право України : навч. посібник. Київ : Істина, 2006. 216 с.
8. Заїка Ю. О. Договір на управління спадщиною *Приватне право і підприємництво*. 2020. № 7. С. 29–34.
9. Заїка Ю. О. Договір охорони в системі цивільних договорів. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 134–138.
10. Заїка Ю. О. Механізм регулювання майнових правовідносин, що виникають після відкриття спадщини. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 23–28. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/6/4.pdf> (дата звернення: 05.12.2021).
11. Заїка Ю. О. Право власника на розпорядження майном і житлові права спадкоємців. *Приватне право і підприємництво*. 2022. Вип. 21. С. 41–47.
12. Рябоконт Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2002. 20 с.

13. Рябоконт Є. О. Інститут прийняття спадщини у цивільному законодавстві України: проблеми і перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2005. № 67–69. С. 129–134.
14. Рябоконт Є. О. Деякі аспекти вчинення нотаріальних дій при посвідченні спадкового договору. *Бюлетень Міністерства юстиції України: Офіційне видання*. 2010. № 8. С. 111–119.
15. Рябоконт Є. О. Загальна характеристика спадкування за заповітом. *Нотаріат для вас*. 2007. № 5 (91). С. 59–68.
16. Рябоконт Є. О. Види спадкування та їх співвідношення в українському спадковому праві. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 86–92.
17. Рябоконт Є. О. Концепт недоговірних зобов'язань в спадковому праві: міжнародно-правовий досвід. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(45). С. 221–229. URL:
<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/17907/The%20concept%20of%20non-contractual%20obligations%20in%20inheritance%20law....pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 25.12.2021).
18. Спасибо-Фатєєва І. В. Правова природа обов'язків у спадкових правовідносинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 66–75.
19. Спадкове право: кризь призму судової практики : монографія ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.
20. Фурса Є. І. Спадкові правовідносини у нотаріальній та судовій практиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2004. 217 с.
21. Спадкове право : Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук-практ. посібник ; за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2007. 1216 с.
22. Кухарєв О. Є. Диспозитивність в спадковому праві : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2020. 516 с.

23. Кухарев О. Є. Сутність права на обов'язкову частку у спадщині у спадковому праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 11–15.
24. Кухарев О. Є. Застосування правових презумпцій у механізмі правового регулювання спадкових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 140–151.
25. Кухарев О. Є. Виконання заповіту: проблеми теорії та практики: Монографія. Х. : ТОВ «Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив», 2009. 263 с.
26. Печений О. До питання про спадкування за правом представлення. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків, 2012. № 1. С. 108–117. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7500/1/Pechenuj_108.pdf (дата звернення: 05.12.2022).
27. Печений О. Перерозподіл спадщини: особливості правозастосування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 7. С. 40–47. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2014_7_10 (дата звернення: 05.12.2022).
28. Печений О. Право на обов'язкову частку як особливий вид спадкування. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 6(90). С. 28–33. URL: <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/Pecheniy.pdf> (дата звернення: 05.12.2022).
29. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03. К., 2016. 465 с.
30. Козловська Л. В. Правове оформлення спадкових прав на нерухоме майно: проблема судового підтвердження права на спадщину. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 282–289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2013_24_42 (дата звернення: 25.12.2022).
31. Козловська Л. В. Право спадкування як суб'єктивне цивільне право. *Юридична Україна*. 2014. № 12. С. 15–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2014_12_5 (дата звернення: 01.09.2021).

32. Козловська Л. В. Прийняття та відмова від спадщини як здійснення суб'єктивного права спадкування. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 48–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_15 (дата звернення: 20.09.2021).

33. Козловська Л. В. Теоретичні засади визначення належних способів захисту права на обов'язкову частку у спадщині. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 3. С. 141–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2013_3_14 (дата звернення: 05.12.2022).

34. Козловська Л. В. Визнання права власності на спадкове майно за рішенням суду в юридичному складі підстав спадкування. *Юридична Україна*. 2012. № 7. С. 53–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_7_12 (дата звернення: 06.12.2022).

35. Козловська Л. В. Захист спадкових прав судом в окремому провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. Т. 4. 2014. С. 74–83. URL: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/ua/pdf/4-2015/kozlovska.pdf> (дата звернення: 06.12.2022).

36. Козловська Л. В. Правосуб'єктність у механізмі здійснення і захисту спадкових прав. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 73–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_20 (дата звернення: 16.12.2022).

37. Ромовська З. В. Реформа спадкового права. *Українське право*. 1997. № 1. С. 103–109.

38. Долинська М. С. Деякі правові аспекти видачі нотаріусами свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку в спадщині. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 278–282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_7_70 (дата звернення: 02.03.2023).

39. Долинська М. С. Охорона спадкового майна як спосіб забезпечення прав та інтересів спадкоємців в Україні. *Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні* : збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (м. Львів, 11 листопада 2021 р.) / за заг. ред. М. С.

Долинської, І. В. Красницького, Ю. М. Юркевича. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 78–81.

40. Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.

41. Дякович М. М. Особливості нотаріальної охорони і захисту у спадкових правовідносинах. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 136–140.

42. Дякович М. М. Особливості охорони й захисту нотаріусом майнових прав та інтересі батьків і дітей. *Право і суспільство*. 2015. № 3(3). С. 71–76.

43. Дякович М. М., Федорич І. Я. Окремі питання нотаріального провадження у справах про прийняття спадщини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 17–26.

44. Михайлів М. М. Спадкування у міжнародному приватному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2022. 477 с.

45. Парасюк В. М. Цивільно-правове регулювання тлумачення заповіту спадкоємцями : проблемні аспекти визначення змістовних елементів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 6. С. 99–104. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/19.pdf> (дата звернення: 02.06.2023).

46. Кучер В. О. Спадкові відносини за законодавством України та країн ЄС: окремі питання правозастосовчої практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 121–125.

47. Кучер В., Бориславський Р. Особливості спадкування під час воєнного стану. URL:

http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/21907/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84_%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%A0%D0%95%D0%94_%20%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%A2%D0%9A%D0%90%202022_p026-028.pdf (дата звернення: 02.06.2023).

48. Кучер В. О. Забезпечення прав та інтересів обов'язкових спадкоємців за цивільним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 157–160. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5349/1/%d0%9a%d1%83%d1%87%d0%b5%d1%80%2032.pdf> (дата звернення: 02.03.2023).
49. Парасюк В. М. Спадкування прав та обов'язків за договором купівлі-продажу неподільного об'єкта незавершеного будівництва/майбутнього об'єкта нерухомості (перший продаж) : аналіз законодавчих новел. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 186–190. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/42.pdf (дата звернення: 22.08.2023).
50. Копча В. В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Теорія та історія держави і права. Філософія права*. 2020. № 1. С. 54–58.
51. Тулайдан В. Основи наукових досліджень : підручник. Ужгород : УжНУ, 2017. 105 с.
52. Методологія сучасного правознавства : посібник / О. М. Балинська, В. А. Яценко ; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 372 с.
53. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
54. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс) : підруч. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
55. Оборотов Ю. М. Рівні та сфери методології юриспруденції. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3295/Oborotov_Kreativ_Print.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 10.03.2023).
56. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50–60.

57. Гладкий С. О. *Методологія та організація наукових досліджень : навчально-методичний посібник*. Полтава, 2016. 240 с. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016/mo_03.pdf (дата звернення: 05.02.2023).
58. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. *Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник*. К. : Знання, 2005. 655 с.
59. *Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* Київ : Укр. енцикл., 1998–2004. Т. 4 : Н-П. 720 с.
60. *Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань*. Харків : Право, 2019. 368 с.
61. *Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. О. В. Петришина*. Харків : Право, 2009. 584 с.
62. *Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упорядник О. М. Балинська*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.
63. Нетреб'як О. *Сутність та значення правової герменевтики. Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 189–192.
64. Дзьобань О. П., Яроцький В. Л. *Герменевтичний метод у сучасних цивілістичних дослідженнях : до питання про доцільність застосування. Інформація і право*. 2017. № 2(21). С. 5–12.
65. Скакун О. Ф. *Метод інтерпретації правових ідей та правових норм: загальне й особливе. Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 50. С. 235–243.
66. Тодика Ю. *Способи тлумачення конституції і законів України Конституційним судом. Вісник академії правових наук України*. 2001. № 2. С. 51–59.
67. Царьова І. В. *Тексти нормативно-правових актів: лексичні особливості : монографія*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 148 с.
68. Балинська О. М. *Методологія семіотики права. Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1–2. С. 11–22.

69. Войцеховський М. Тенденції судової практики крізь призму рішень Верховного Суду. *Юридична газета*. 2019. №1 (655). С. 9–16.
70. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/402.htm/ (дата звернення: 10.02.2021).
71. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
72. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев : Ин Юре, 2004. 368 с.
73. *Юридична енциклопедія* : в 6 томах / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т.5 : Д – Й. Київ : Укр. енцикл., 2001. 792 с.
74. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посібник. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
75. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. 3-тє вид., змін. і допов. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 247 с.
76. Луць Л. А. Загальна теорія держави і права : навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). Київ : Атіка, 2007. 412 с.
77. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. 9-е вид., зі змінами. Львів : Край, 2007. 188 с.
78. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / за ред. В. Ф. Погорілка. Т. 1 Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 544 с.
79. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352 с.
80. Стефанюк Ю. В. Структура правового статусу особи : теоретичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «юридичні науки». 2016. Вип. 2. Том 1. С. 26–31.
81. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

82. Форманюк В. Поняття правового статусу фізичної особи. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 23–26.
83. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
84. Харитонов Є., Харитонova О. Проблеми визначення а характеристики засад статусу фізичної особи у цивільному законодавстві України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 106–117.
85. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
86. Веберс Я. Р. Правосуб'єктность граждан в советском гражданском и семейном праве : моногр. Рига : Зинатне, 1976. 227 с.
87. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : у 2-т. ; за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Т. I. 832 с.
88. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.
89. Рубанчук Г. С. Недолік цивільної дієздатності фізичної особи: поняття, види. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18 : Економіка і право. 2014. Вип. 26. С. 154-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_26_25 (дата звернення: 20.05.2021).
90. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар : пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій Міністерства юстиції, науковців, фахівців: правникам, нотарям, адвокатам, суддям, викладачам, студентам. Харків : Страйд, 2009. (Серія «Коментарі та аналітика»). Т. 12 : Спадкове право / Ю. О. Заїка [та ін.] ; ред. І. В. Спасибо-Фатєєва. [Б. м.]: [б.в.], 2009. 544 с.
91. Кухарєв О. Є. Спадкове право України : навч. посібник. Київ : Алерта, 2013. 328 с.

92. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар ; за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. Київ : Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008. 740 с.

93. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя : Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

94. Завгородня І. М. Застосування презумпцій у спорах, що виникають із спадкових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 124–127.

95. Спадкування усиновленими та усиновлювачами. *Третя київська державна нотаріальна контора* : веб-сайт. URL: https://kymu.edu.ua/upload/pdf_files/ya_maiu_pravo.pdf (дата звернення: 01.10.2023).

96. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#top> (дата звернення: 01.10.2023).

97. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#top> (дата звернення: 01.10.2023).

98. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 21.09.2023).

99. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text> (дата звернення: 21.09.2023).

100. Оксанюк Н. М. Принципи спадкування в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 227 с.
101. Конвенція про права дитини : Організація Об'єднаних Націй від 20.11.1989 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 11.10.2023).
102. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text> (дата звернення: 21.09.2023).
103. Правила опіки та піклування : Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text> (дата звернення: 01.10.2023).
104. Постанова Верховного Суду України у справі № 6-589цс16 від 06.04.2016. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57369791> (дата звернення: 01.02.2021).
105. Постанова Верховного Суду у справі № 132/3826/18 від 26.10.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92458243> (дата звернення: 10.04.2022).
106. Постанова Верховного Суду у справі № 444/2314/17 від 17.02.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95907431> (дата звернення: 10.04.2022).
107. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні : підручник. Харків : Право, 2011. 384 с.
108. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2023).
109. Коссак В. М. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України ; за заг. ред. В. М. Коссак. Київ : Істина, 2004. 976 с.
110. Желіховська Ю. Участь нотаріуса в охороні цивільних прав та інтересів щодо спадкового майна. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2021. № 2. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d1-83-d1-87-d0-b0-d1-81-d1-82-d1-8c-d0-bd-d0-be-d1->

82-d0-b0-d1-80-d1-96-d1-83-d1-81-d0-b0-d0-b2-d0-be-d1-85-d0-be-d1-80-d0-be-d0-bd-d1-96-d1-86-d0-b8-d0-b2-d1-96-d0-bb-d1-8c-d0-bd-d0-b8-d1-85/ (дата звернення: 02.04.2022).

111. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

112. Спадкове право : навч. посібник ; за ред. О. В. Нестерцова-Собакарь (кер. авт. кол). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 164 с.

113. Абрамова Є. Н., Аверченко Н. Н., Байгушева Ю. В. Цивільне право : підручник : у 3-х томах. Том 3. Частина 2. 2010. URL: <http://uport.inf.ua/grajdanskoe-pravo-uchebnik-tomahtom53.html> (дата звернення: 15.02.2022).

114. Васильченко В. В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Харків : Одиссей, 2007. 480 с.

115. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав нотаріусом : монографія. К. : Істина, 2014. 369 с.

116. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text> (дата звернення: 05.10.2023).

117. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Нотаріат в Україні. Теорія і практика : навч. посібник. Київ : А. С. К., 2001. 976 с.

118. Постанова Верховного Суду у справі № 640/2983/17-ц від 30.01.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79879182> (дата звернення: 15.05.2022).

119. Федорич І. Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 236 с.

120. Порядок обліку, зберігання і розпорядження дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням, що переходять у власність держави : Наказ Міністерства фінансів України від 04.11.2004 № 692. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/za513-04#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

121. Про державні нагороди України : Закон України від 16.03.2000 № 1549-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text> (дата звернення: 20.09.2023).
122. Рішення Ставищенського районного суду Київської області у справі № 378/417/18 від 01.08.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75612864> (дата звернення: 20.05.2022).
123. Постанова Київського апеляційного суду у справі №378/417/18 від 30.10.2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77525201> (дата звернення: 20.05.2022).
124. Мачульський І. Спадкування майна, що знаходиться у банківському сейфі (за матеріалами судової практики). *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2015. № 6. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/spadkuvannya-mayna-shho-znahoditsya-u-bankivskomu-seyfi-za-materialami-sudovoyi-praktiki/> (дата звернення: 25.06.2022).
125. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 25.09.2023).
126. Постанова Верховного Суду у справі № 501/1451/17 від 22.01.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87115220> (дата звернення: 25.06.2022).
127. Донець А. Г. Окремі види договору зберігання в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 234 с.
128. Кузьмич О. Я. Договори на користь третіх осіб у цивільному праві України : монографія. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2014. 334 с.
129. Терехова О. О. Здійснення, охорона та захист суб'єктивних спадкових прав : автореф.дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2012. 18 с.
130. Щодо практики укладання договорів на управління спадщиною : Лист Міністерства юстиції України від 04.10.2005 № 31-32/1694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1694323-05#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
131. Постанова Верховного Суду у справі № 134/1676/16-ц від 06.02.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79958076> (дата звернення: 10.09.2022).

132. Некіт К. Г. Управління спадковим майном: українські та європейські реалії. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 157–161.
133. Рішення Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області у справі № 209/3190/20 від 09.07.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98323353> (дата звернення: 15.09.2022).
134. Гелич А. О. Відшкодування спадкоємцями витрат, які не входять до складу спадщини. *Правничий вісник університету «КРОК»*. 2010. № 5 (1). С. 21–29.
135. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України : підручник. Вид. 2, перероб. і доп. Київ : Істина, 2007. 816 с.
136. Рішення Комунарського районного суду м. Запоріжжя у справі № 333/1572/17 від 19.05.2017. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66681899> (дата звернення: 15.09.2022).
137. Главач І. І. Теоретико-правові аспекти визначення функцій нотаріуса в спадкових правовідносинах. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2 (I). 2015. С. 42–49.
138. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. ; за ред. О. В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2009. 1200 с.
139. Рудко Б. Б. Деякі проблемні питання опису майна: статус майна, процедура опису та відповідальність (на прикладі діяльності нотаріуса та державного виконавця). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 11. С. 125–131.
140. Чорна Ж . Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх та неповнолітніх осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2005. 75 с.
141. Цивільне право України : підручник. У 2-х кн. ; за заг. ред О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Кн. 2. 864 с.
142. Цивільне право України : підручник : в 2 т. Т. 1 / кол. авторів ; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : «Новий Світ-2000», 2014. 444 с.

143. Боднар Т. Деякі аспекти захисту цивільних прав при зміні і припиненні договірних зобов'язань. *Право України*. 2014. № 2. С. 171–179.
144. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс : підручник. 2-ге вид., доп. К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 594 с.
145. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. Вип. 2. С. 142–159.
146. Заїка Ю. Цивільно-правові способи захисту спадкових прав. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1(5). С. 75–80.
147. Резнік Г. О. Способи захисту особистих немайнових прав дитини. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 70–75.
148. Гвоздик П. О., Бородовський С. О. Проблеми позову про визнання права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 92–105.
149. Лист Міністерства юстиції України від 21.02.2005 № 19-32/319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0319323-05#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
150. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
151. The European e-Justice Portal : web-site. URL: [https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?AUSTRIA&member=1#:~:text=The%20reserved%20share%20\(which%20restricts,entitled%20to%20a%20reserved%20share](https://e-justice.europa.eu/166/EN/succession?AUSTRIA&member=1#:~:text=The%20reserved%20share%20(which%20restricts,entitled%20to%20a%20reserved%20share) (дата звернення: 15.09.2023).
152. French Succession Law in France : website. URL: <https://www.kentingtons.com/taxation/successionlaw-in-france/> (дата звернення: 01.10.2023).
153. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download> (дата звернення: 01.10.2023).

154. Фурса С., Рабовська С. Посвідчення нотаріусом факту, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту (п. 13 ст. 34 Закону «Про нотаріат»): матеріальний та процесуальний аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Юридичні науки»*. 2012. № 91. С. 13–16.

155. Кухарев О. Особливості тлумачення заповіту судом як спеціального способу захисту прав спадкоємців. *Судово-юридична газета* : веб-сайт. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/185983-osoblivosti-tlumachennya-zapovitu-sudom-yak-spetsialnogo-sposobu-zakhistu-prav-spadkoymtsiv> (дата звернення: 20.10.2022).

156. Кухарев О. Є. Визнання заповіту недійсним як спеціальний спосіб захисту прав спадкоємців. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : тези доп. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.). НДІ публ. політики і соц. наук. Харків, 2020. С. 62–64.

157. Кухарев О. Особливості визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним як способу захисту спадкових прав судом. *Судово-юридична газета* : веб-сайт. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/170176-osoblivosti-viznannya-svidotstva-pro-pravo-na-spadschinu-nediysnim-yak-sposobu-zakhistu-spadkovikh-prav-sudom> (дата звернення: 20.10.2022).

158. Постанова Верховного Суду у справі № 2-1316/2227/11 від 14.11.2018. URL: <https://opendatabot.ua/court/103402696-c3c5cdc2e132c0069a4ab4ccdd2776cd> (дата звернення: 20.03.2022).

159. Акімова А. О. Ефективність нотаріальної форми захисту у спадкових правовідносинах. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 16 трав. 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. С. 60–62.

160. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія ; за наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. Х. : Юрайт, 2013. 272 с.

161. Паламарчук Н. В. Форми і способи захисту цивільних прав нотаріусом. *Молодий вчений*. 2014. № 6 (09). С. 114–118.

162. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 1 : Загальні положення / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х. : ФОП Колісник А. А., 2010. 768 с.

163. Ольшанецька О. Б. Межі та способи нотаріального захисту прав особи: організаційно-правовий аспект. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 45. С. 116–122.

164. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

165. Дудоров О. О., Омельяненко М. І., Сабадаш В. П. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2014. 360 с.

166. Inheritance Law. Notariatskanzlei : web-site. URL: <https://www.notare.at/main.asp?VID=1&lng=2&kat1=108&kat2=715> (дата звернення: 01.10.2023).

167. Family Property and Succession in EU Member States: National Reports on the Collected Data. Lucia Ruggeri, Ivana Kunda, Sandra Winkler. Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet/University of Rijeka, Faculty of Law. Hahlic 6, Rijeka, Croatia. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/335919818_Family_Property_and_Succession_in_EU_Member_States_National_Reports_on_the_Collected_DataLucia_Ruggeri_Ivana_Kunda_Sandra_Winkler_Edss (дата звернення: 01.06.2022).

168. Гаазька конвенція про міжнародне управління спадковим майном від 02.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_924#Text (дата звернення: 10.10.2023).

169. Regulation (EU) № 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of

decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. *Official Journal of the European Union*. L 201. 2012. 27 July. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF> (дата звернення: 10.10.2023).

170. Михайлів М. О. Правова природа управління спадщиною в міжнародному приватному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 55–58.

171. Терехова О. О. Здійснення, охорона та захист суб'єктивних спадкових прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2012. 30 с.

172. Рішення Зіньківського районного суду Полтавської області у справі № 530/912/21 від 15.07.2021. URL: <https://opendatabot.ua/court/98321071-b8d7225339ec01baf0b383c130bc6c8e> (дата звернення: 10.06.2022).

173. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

174. Постанова Верховного Суду у справі № 367/2656/20 від 15.09.2021. URL: <https://opendatabot.ua/court/99648098-d40603794966416aacb869279ae23a9b> (дата звернення: 05.06.2022).

175. Європейський суд з прав людини. Справа «Мозер проти Республіки Молдова та Росії». Рішення від 23.02.2016. URL: <https://rm.coe.int/16806b5928> (дата звернення: 05.06.2022).

176. Постанова Верховного Суду у справі № 371/669/15-ц від 27.12.2019. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/86738162> (дата звернення: 04.12.2021).

177. Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 20.04.2023 у справі № 201/4517/23. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/110622129> (дата звернення: 07.08.2023).

178. Рішення Ківерцівського районного суду Волинської області від 23.12.2021 у справі № 158/3233/21. URL: <https://opendatabot.ua/court/102192479-secf9d3e2d69e2fbec448a7c9d723760> (дата звернення: 05.06.2022).

179. Постанова Верховного Суду у справі № 127/18908/19 від 20.05.2021. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/97076730> (дата звернення: 04.12.2021).
180. Рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська у справі № 206/3232/20 від 29.11.2021. URL: <https://opendatabot.ua/court/102831717-06b43a1aa956ff943f773698db0c6b1a> (дата звернення: 05.06.2022).
181. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Верховний Суд : веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/ogljad_KCS.pdf (дата звернення: 04.10.2023).
182. Завгородня І. М. Поняття та особливості спадкових позовів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 188–197.
183. Дзера І. О. Теоретичні та практичні проблеми захисту права власності в спадкових правовідносинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Том 27. № 3. С. 115–132.
184. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 183/1617/16 від 14.11.2018. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/81574015> (дата звернення: 04.12.2021).
185. Постанова Верховного Суду у справі № 757/11526/19-ц від 10.07.2023. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/112117851> (дата звернення: 04.09.2023).
186. Постанова Верховного Суду у справі № 477/221/16-ц від 14.02.2018. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/72243683> (дата звернення: 04.12.2021).
187. Постанова Верховного Суду у справі № 748/72/20-ц від 28 жовтня 2020 року. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/92571009> (дата звернення: 04.09.2023).
188. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 04.10.2023).

189. Рішення Європейського суду з праві людини у справі Alentseva v. Russia. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-168700%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-168700%22]}) (дата звернення: 01.10.2023).

190. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мерже і Крос проти Франції» від 22.12.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_243#Text (дата звернення: 05.10.2023).

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Львівського державного

університету внутрішніх справ

кандидат юридичних наук, професор

полковник поліції

Тарас СОЗАНСЬКИЙ

2023

АКТ

11.10. 2023

м. Львів

№ 85

Про впровадження результатів дисертації
Цеголко Анни Вікторівни на тему «Цивільно-правовий статус
неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин»
в освітній процес ЛьвДУВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- заступника начальника відділу забезпечення якості освіти та методичної роботи, кандидата юридичних наук Юлії ЛОЗИНСЬКОЇ;
- начальника відділу організації наукової роботи, кандидата юридичних наук майора поліції Людмили ПАВЛИК;
- декана факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції кандидата юридичних наук, професора підполковника поліції Руслана ШЕХАВЦОВА;
- завідувача кафедри теорії права, конституційного та приватного права факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, кандидата юридичних наук, доцента підполковника поліції Віталія КУЧЕРА;
- директора загальної бібліотеки Ірини КРАВЕЦЬ.

Комісія відповідно до наказу по університету від 16 серпня 2023 р. № 270 розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», аспіранта кафедри теорії права, конституційного та приватного права факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ Цеголко Анни Вікторівни на тему «Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин».

Проаналізовано основні результати дослідження аспіранта, зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

Баранкевич А. В., Курило Т. В. Особливості правового статусу дитини у Цивільному кодексі України. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 108-114.

Баранкевич А. В. Особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 90. С. 19-25.

Баранкевич А. В. Судовий захист спадкових прав неповнолітніх осіб. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 217-223.

Barankevych, A. Special ways to protect the inheritance rights of minors. *Social and Legal Studios*. 2022. 5(3), 38-44.

Баранкевич А. В. Право неповнолітніх осіб на обов'язкову частку у спадковому праві країн ЄС – перспективи розвитку та досвід для України. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. Серія юридична. 2023. Вип. 2. С. 17-25.

Баранкевич А. В. Механізм захисту спадкових прав неповнолітніх осіб в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія «Право». 2023. Вип. 78. Частина 1. С. 141-146.

Курило Т. В., Баранкевич А. В. Правовий статус дитини в міжнародних правових актах та проблеми імплементації їх норм в національне законодавство України. *Methodology and science foundation of modern jurisprudence: collective monograph / Bortnyak V., Bortnyak K., Bohdan K., etc. International Science Group*. Boston: Primedia eLaunch. 2020. С. 48-52.

Баранкевич А. В. Характеристика елементів цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м.Харків, 4-5 червня 2021 р.)* Харків : Східно-українська наукова юридична організація. 2021. С. 38-41.

Баранкевич А. В. Охорона спадкових прав неповнолітніх осіб. *Шлюбно-сімейні правовідносини: виклики сьогодення: збірник тез доповідей учасників круглого столу (м. Львів, 29 жовтня 2021 р.) / упорядник: В. О. Кучер*. Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 6-8.

Баранкевич А. В. Гендерна рівність неповнолітніх осіб як спадкоємців в законодавстві України : історико-правовий аналіз. *Правові гарантії гендерної рівності в секторі безпеки і оборони України: збірник тез доповідей учасників круглого столу (м. Львів, 17 червня 2021 р.) / упор. І. М. Євхутич*. Львів : ЛьвДУВС, 2021. С. 13-17.

Баранкевич А. В. Особливості реалізації неповнолітніми особами права на відмову від прийняття спадщини. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10–11 грудня 2021 р.)*. Одеса : ГО «Причорноморська фундація права». 2021. С. 45-48.

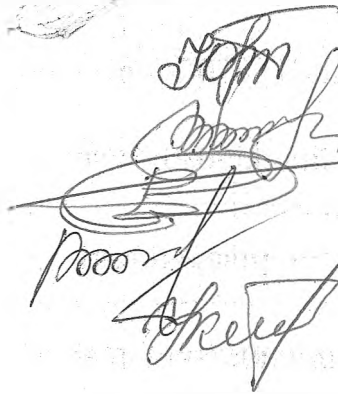
Баранкевич А. В. Захист спадкових прав неповнолітніх осіб з урахуванням норм міжнародного права. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права: матеріали міжнародної науково - практичної конференції (м. Одеса, 25 лютого 2022 р.) / редкол. В. П. Маковій та ін.* Одеса : ОДУВС. 2022. С. 40-42.

Баранкевич А. В. Строки прийняття спадщини неповнолітніми спадкоємцями в умовах воєнного стану. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції : збірник тез доповідей учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 р.) / упорядники: Д. Є. Забзалюк, В. О. Кучер*. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 19-22.

Баранкевич А. В. Особливості відмови від прийняття спадщини неповнолітніми особами в умовах воєнного стану. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: збірник міжнародної наукової інтернет-конференції. ГО «Наукова спільнота». 2023. Вип. 49. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3560.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що наукові праці Цеголко А.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисципліни «Цивільне право», «Цивільне право та процес», «Приватне право: практика тлумачення і застосування», а також рекомендовано до вивчення під час самостійної підготовки здобувачів бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти.

Члени комісії:

Юлія ЛОЗИНСЬКА
Людмила ПАВЛИК
Руслан ШЕХАВЦОВ
Віталій КУЧЕР
Ірина КРАВЕЦЬ